

UNIVERZITET U NOVOM SADU
POLJOPRIVREDNI FAKULTET

Prof. dr Katarina Đurić

**STANJE I PERSPEKTIVE POLJOPRIVREDNOG
SAVETODAVSTVA U REPUBLICI SRBIJI
- Monografija -**

Novi Sad, 2020.

UNIVERZITET U NOVOM SADU
POLJOPRIVREDNI FAKULTET

Prof. dr Katarina Đurić

**STANJE I PERSPEKTIVE
POLJOPRIVREDNOG SAVETODAVSTVA
U REPUBLICI SRBIJI**

- Monografija -

Novi Sad, 2020.

Izdavač monografije

Poljoprivredni fakultet, Novi Sad
Trg Dositeja Obradovića 8, 21000 Novi Sad

Godina osnivanja

1954

Glavni i odgovorni urednik

Dr Nedeljko Tica, redovni profesor
Dekan Poljoprivrednog fakulteta

Članovi komisije za izdavačku delatnost

Dr Ljiljana Nešić, vanredni profesor – predsednik
Dr Branislav Vlahović, redovni profesor – član
Dr Milica Rajić, redovni profesor – član
Dr Nada Plavša, vanredni profesor – član

Nastavno-naučno veće Poljoprivrednog fakulteta u Novom Sadu, na XXII redovnoj sednici održanoj 25.06.2020. godine, odlukom broj 500/2/4 odobrilo je izdavanje monografije „Stanje i perspektive poljoprivrednog savetodavstva u Republici Srbiji“ autora prof. dr Katarine Đurić.

Autor

Dr Katarina Đurić, vanredni profesor

Glavni i odgovorni urednik

Dr Nedeljko Tica, redovni profesor
Dekan Poljoprivrednog fakulteta u Novom Sadu

Urednik

Dr Dejan Janković, vanredni profesor
Direktor Departmana za ekonomiku poljoprivrede
i sociologiju sela, Poljoprivredni fakultet u Novom Sadu

Recenzenti

Dr Zoran Njegovan, redovni profesor
Poljoprivredni fakultet, Novi Sad
Dr Stanislav Zekić, redovni profesor
Ekonomski fakultet, Novi Sad
Dr Jonel Subić, naučni savetnik
Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd

Izdavač

Univerzitet u Novom Sadu, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad

Zabranjeno preštampavanje i fotokopiranje. Sva prava zadržava izdavač.

Štampanje odobrio: Komisija za izdavačku delatnost,
Poljoprivredni fakultet Novi Sad

Tiraž: 20

Mesto i godina štampanja: Novi Sad, 2020.

PREDGOVOR

Monografija „Stanje i perspektive poljoprivrednog savetodavstva u Republici Srbiji“ rezultat je dugogodišnjeg istraživanja savetodavnih sistema u poljoprivredi. Agrarni i ruralni razvoj ne može biti održiv bez efikasne poljoprivredne savetodavne službe, bez obzira da li se radi o globalnom ili nacionalnom razvoju. Poljoprivredno savetodavstvo, čija je osnovna misija da edukuje i informiše ruralno stanovništvo, jedan je od ključnih faktora koji utiču na dinamiku razvoja poljoprivrede i sela.

Monografija je namenjena stručnoj i naučnoj javnosti koja svoje polje interesovanja vezuje za poljoprivredu, agrarnu politiku i ruralni razvoj. Pored toga, teme obrađene u ovoj monografiji predstavljaju korisnu literaturu i za studente poljoprivrednih fakulteta, kako na osnovnim i master, tako i na doktorskim studijama.

Monografija, kroz svoja tri poglavlja, ukazuje na značaj savetodavnog rada u poljoprivredi, prikazuje trenutno stanje i predlaže buduće pravce razvoja savetodavstva u Republici Srbiji.

U uvodnom delu ističe se da i pored relativno dobre obezbeđenosti prirodnim resursima, proizvodni i ekonomski rezultati poljoprivrede u Republici Srbiji nisu na zadovoljavajućem nivou. Kao jedan od ograničavajućih faktora unapređenja poljoprivrede izdvaja se nizak nivo znanja većine nosilaca poljoprivredne proizvodnje. U tom kontekstu, naglašena je potreba za reformisanjem postojeće poljoprivredne savetodavne službe i njenim većim prilagođavanjem potrebama poljoprivrednika, a sve u cilju osavremenjavanja poljoprivredne proizvodnje.

Prvo poglavlje monografije predstavlja pregled dosadašnjeg razvoja i aktuelnog stanja poljoprivrednog savetodavstva na globalnom nivou. Posebna pažnja posvećena je elaboriranju ciljeva i zadataka savetodavne službe u savremenim uslovima, kao i organizacionih modela savetodavstva koji su do sada našli primenu u različitim delovima sveta. U ovom poglavlju predstavljen je i savetodavni sistem Evropske unije, kao koncept kome će se i Republika Srbija, kao zemlja kandidat za članstvo, prilagođavati u predstojećim godinama.

Drugo i treće poglavlje monografije posvećeno je poljoprivrednom savetodavstvu u Republici Srbiji. Obrazovni i savetodavni rad u poljoprivredi u našoj zemlji ima dugu tradiciju. Različiti oblici edukacije i savetodavstva javili su je još u XIX veku. Vremenom, poljoprivredno savetodavstvo menjalo je forme i organizacione oblike u skladu sa promenama u privredi i društvu. Danas, poljoprivredna savetodavna služba u Republici Srbiji funkcioniše kao državna institucija organizovana po teritorijalnom principu, a paralelno sa državnim sektorom, savetodavne usluge poljoprivrednicima pružaju i privatne konsultantske agencije.

Da bi funkcionisalo na pravi način, poljoprivredno savetodavstvo omeđeno je adekvatnim zakonodavno – institucionalnim okvirom, koji je prikazan u drugom poglavlju monografije. Pored zakonske regulative, savetodavni rad u poljoprivredi pravno je uređen i nizom pravilnika i drugih podzakonskih akata, kako na nivou Republike Srbije, tako i AP Vojvodine. Ipak, strateški ciljevi u domenu difuzije informacija i znanja definisani su u ključnom razvojnom dokumentu donetom za period od 2014. do 2024. godine, a to je Strategija poljoprivrede i ruranog razvoja Republike Srbije.

Treće poglavlje monografije odnosi se na buduće pravce razvoja i perspektive poljoprivredne savetodavne službe. Ovo poglavlje sadrži predloge za promene postojećeg savetodavnog sistema u Republici Srbiji, sa ciljem da se otklone njegova postojeća ograničenja i racionalno iskoriste potencijali. Predložene promene u segmentu ciljeva i zadataka, organizacionog ustrojstva i načina finansiranja savetodavnog rada date su u nameri da podrže afirmisanje poljoprivredne savetodavne službe kao faktora ekološkog, ekonomskog i socijalno održivog razvoja poljoprivrede i ruralnih područja.

Monografija predstavlja objedinjeni rezultat višegodišnjeg istraživanja u okviru više nacionalnih i međunarodnih projekata. Sredstva za realizaciju istraživanja u okviru ove monografije obezbeđena su od strane Ministarstva za prosvetu, nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, na osnovu ugovora o realizaciji i finansiranju naučnoistraživačkog rada u 2020. godini (Ugovor broj 451-03-68/2020-14/200117).

Veliku zahvalnost na poverenju, pomoći i podršci dugujem svojim uvažanim recenzentima, prof. dr Zoranu Njegovanu, prof. dr Stanislavu Zekiću i prof. dr Jonelu Subiću, čije su sugestije bile više nego značajne prilikom izade ove monografije.

Posebnu zahvalnost dugujem svojoj porodici, bez čije podrške i razumevanja bi bilo teško baviti se naučnoistraživačkim radom.

Novi Sad, 2020.

Prof. dr Katarina Đurić

SADRŽAJ

PREDGOVOR	5
SPISAK TABELA.....	11
SPISAK AKRONIMA.....	12
UVOD	13
POGLAVLJE 1	
POLJOPRIVREDNO SAVETODAVSTVO U SVETU.....	19
1.1. Geneza poljoprivrednog savetodavstva u svetu	21
1.2. Poljoprivredno savetodavstvo u zemljama Centralne i Istočne Evrope u periodu tranzicije	25
1.3. Sistem poljoprivrednog savetodavstva u zemljama Evropske unije.....	33
1.4. Ciljevi i zadaci poljoprivrednog savetodavstva u savremenim uslovima	42
1.5. Modelski pristupi organizovanju poljoprivredne savetodavne službe u svetu	53
1.5.1. Sporazumni poljoprivredni savetodavni pristup.....	58
1.5.2. Sistem obuke i posete	59
1.5.3. Sistem poljoprivrednog savetodavstva organizovan od strane univerziteta.....	62
1.5.4. Razvoj proizvoda i sistem proizvodnje	64
1.5.5. Integralni poljoprivredni razvojni programi	65
1.5.6. Integralni ruralni razvojni programi.....	65
1.5.7. Poslovi savetodavstva obavljaju se u okviru proizvođačkih organizacija.....	66

POGLAVLJE 2

POLJOPRIVREDNO SAVETODAVSTVO U REPUBLICI SRBIJI.....71

- 2.1. Istorijski tok razvoja poljoprivrednog savetodavstva
na području Republike Srbije..... 73
- 2.2. Institucionalni okvir za razvoj poljoprivrednog savetodavstva
u Republici Srbiji..... 83
 - 2.2.1. Zakonodavno-pravna regulativa u oblasti
poljoprivrednog savetodavstva 83
 - 2.2.2. Institucije u oblasti poljoprivrednog savetodavstva
u Republici Srbiji 94
 - 2.2.3. Mesto poljoprivrednog savetodavstva u razvojnim
dokumentima Republike Srbije 97
- 2.3. Organizacija poljoprivrednog savetodavstva
u Republici Srbiji..... 103
 - 2.3.1. Državni sektor poljoprivrednog savetodavstva 104
 - 2.3.2. Privatni sektor poljoprivrednog savetodavstva 113

POGLAVLJE 3

PERSPEKTIVE POLJOPRIVREDNOG SAVETODAVSTVA

U REPUBLICI SRBIJI117

- 3.1. Ciljevi poljoprivredne savetodavne službe kao faktora
agrarnog i ruralnog razvoja u Republici Srbiji..... 119
- 3.2. Oblici organizovanja poljoprivrednog savetodavstva
kao moguće opcije za Republiku Srbiju 126
- 3.3. Pravci razvoja poljoprivredne savetodavne službe
u Republici Srbiji 129

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA137

PREGLED LITERATURE:145

BELEŠKE O AUTORU155

SPISAK TABELA

Tabela 1. Učešće savetodavaca privatnih i državnih službi u obukama tokom 2012. godine u odabranim zemljama Evropske unije

Tabela 2. Tipovi poljoprivrednog savetodavstva

Tabela 3. Aktivnosti savetodavaca

Tabela 4. Prednosti i ograničenja poljoprivredne savetodavne službe Republike Srbije

Tabela 5. Vrste podsticaja poljoprivredi i ruralnom razvoju u Republici Srbiji

Tabela 6. Stručni i savetodavni poslovi poljoprivredne savetodavne službe u Republici Srbiji

Tabela 7. Oblici edukacije poljoprivrednih savetodavaca i poljoprivrednih proizvođača u Republici Srbiji

Tabela 8. Metode i oblici savetodavnog rada u Republici Srbiji

Tabela 9. Nadležnosti u okviru organizacione jedinice poljoprivredne savetodavne službe na području AP Vojvodine

Tabela 10. Izazovi razvoja agroprivrede i ruralnih područja Republike Srbije

Tabela 11. Program mera razvoja poljoprivrede u Republici Srbiji za period od 2018. do 2020. godine

Tabela 12. Ciljevi promotivnih aktivnosti u poljoprivredi

Tabela 13. Vrste investicija za podizanje kvaliteta savetodavnog rada u Republici Srbiji u periodu od 2018. do 2020. godine

Tabela 14. Poljoprivredne stručne i savetodavne službe Republike Srbije

Tabela 15. Organizaciona struktura poljoprivredne savetodavne službe na području Centralne Srbije

Tabela 16. Poljoprivredne savetodavne i stručne službe AP Vojvodine

Tabela 17. Nadležnosti Centra za usavršavanje poljoprivrednih savetodavaca i proizvođača AP Vojvodine

Tabela 18. Delatnost privatnih savetodavnih službi u Republici Srbiji

Tabela 19. Stavovi poljoprivrednika u Republici Srbiji o poljoprivrednoj savetodavnoj službi

SPISAK AKRONIMA

CAP (Common Agriculture Policy) – Zajednička agrarna politika Evropske unije

CGIAR (Consultative Group for International Agriculture Research) – Konsultativne grupe za međunarodna istraživanja u poljoprivredi

EU (European Union) – Evropska unija

FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations) – Organizacija za hranu i poljoprivredu Ujedinjenih nacija

FADN (Farm Accountancy Data Network) – Sistem računovodstvenih podataka na poljoprivrednim gazdinstvima

GDP (Gross Domestic Product) – Bruto domaći proizvod

GFAR (Global Forum on Agricultural Research) – Svetski forum za istraživanja u poljoprivredi

GFRAS (Global Forum of Rural Advisory Services) – Svetski forum za savetodavne usluge i ruralni razvoj

GVA (Gross Value Added) – Bruto dodata vrednost

IMF (International Monetary Fund) – Međunarodni monetarni fond

IPA (Instrument for Pre-Accession Assistance) – Instrument predpristupne pomoći Evropske unije

IPARD (Instrument for Pre-Accession Assistance – Rural Development) – Instrument predpristupne pomoći Evropske unije za ruralni razvoj

ISO (International Organization for Standardization) – Međunarodna organizacija za standardizaciju

ISPC (Independent Science and Partnership Council) – Nezavisno veće za nauku i partnerstvo

LAG Lokalne akcione grupe

STIPS Sistem tržišnih informacija u poljoprivredi Srbije

USDA (United States Department of Agriculture) – Ministarstvo poljoprivrede Sjedinjenih Američkih Država

USD (United States dollar) – Američki dolar

UVOD

Iako na relativno niskom stepenu razvijenosti, poljoprivreda u Republici Srbiji predstavlja važnu privrednu delatnost. Njena uloga ogleda se u obezbeđenju prehrambene sigurnosti zemlje, proizvodnji sirovina za nepoljoprivredne delatnosti, obezbeđivanju proizvoda za izvoz. Pored toga, s obzirom na tradiciju bavljenja poljoprivredom i dominaciju ruralnih područja, ova delatnost bi trebalo da ima i socijalni i demografski značaj, posebno ukoliko se pođe od činjenice da u poslednjih nekoliko decenija dolazi do sve dinamičnijeg praznjenja ruralnih područja praćenih niskom ili negativnom stopom nataliteta.

Ekonomski indikatori upućuju na to da postojeći prirodni potencijali za razvoj poljoprivrede u Republici Srbiji nisu adekvatno iskorišćeni. Dobra obezbeđenost poljoprivrednim zemljištem i pogodni prirodni uslovi rezultiraju visokim učešćem poljoprivrede i prehrambene industrije u bruto domaćem proizvodu (GDP) kao i u ukupnoj bruto dodatoj vrednosti (GVA). Pored toga, spor proces reformisanja privrede i razvoja sekundarnog i tercijarnog sektora utiču na visok udeo agrarnog sektora u svim makroekonomskim agregatima (Vujičić i sar., 2012). Učešće poljoprivrede u ukupnoj zaposlenosti od 19,3% govori u prilog da ova privredna delatnost apsorbuje značajan deo radno aktivnog stanovništva (RZS, 2018).

Osim dominacije ruralnog stanovništva, i raspoloživost prirodnih resursa, pre svega zemljišnih, upućuje na značaj koji poljoprivreda ima u privrednoj strukturi Republike Srbije. Međutim, iako je raspoloživost poljoprivrednog zemljišta na relativno visokom nivou i iznosi 0,7 ha po stanovniku, ovaj prirodni resurs se ne koristi racionalno. Prosečna veličina poljoprivrednog gazdinstva u Republici Srbiji iznosi svega 5,77 ha što je siguran pokazatelj izrazito nepovoljne posedovne strukture, koja se negativno odražava na produktivnost i konkurentnost poljoprivredne proizvodnje.

U strukturi poljoprivrede dominiraju mala gazdinstva, posmatrano sa aspekta raspoloživog poljoprivrednog zemljišta, broja uslovnih grla stoke i ostvarene vrednosti proizvodnje (Bogdanov i Rodić, 2014). Najveći deo poljoprivrednog zemljišta nalazi se u posedu individualnih poljoprivrednih gazdinstava, a pored njih, nosioci poljoprivredne proizvodnje su i privredna društva. O niskom stepenu razvijenosti poljoprivrede i niskom nivou produktivnosti govore i podaci o visini prinosa najvažnijih proizvoda. Uz to, uočavaju se i značajna variranja visine prinosa u zavisnosti od klimatskih uslova, što ukazuje na ostvaren nizak stepen intenzivnosti proizvodnje.

Pored ostalih ograničavajućih faktora napretka, javlja se i nizak nivo znanja većine nosilaca poljoprivredne proizvodnje. U cilju racionalnog korišćenja postojećih prirodnih resursa i dostizanja željenih proizvodnih i ekonomskih efekata u poljoprivredi, potrebno je unapediti nivo znanja poljoprivrednika i ruralne populacije uopšte.

Nepovoljna posedovna struktura oličena u dominaciji malih poljoprivrednih gazdinstava, uz isto tako nepovoljnu starosnu i obrazovnu strukturu poljoprivrednika, predstavljaju faktore koji ograničavaju mogućnosti poljoprivrednih gazdinstava da prate i da se prilagode promenama na tržištu. Navedeni faktori nepovoljno utiču i na mogućnosti uspešne difuzije inovacija iz oblasti poljoprivrednih nauka u praksu, što se negativno odražava na ekonomske performanse našeg agrarnog sektora, a pre svega konkurentnost.

U takvim okolnostima, organizovan pristup edukaciji poljoprivredne populacije je neophodan. Najefikasniji način da naučna dostignuća u poljoprivredi nađu svoju primenu u praksi je rad poljoprivredne savetodavne službe. Poljoprivredna savetodavna služba, posmatrana kao organizaciono-razvojna mera agrarne politike, predstavlja jedan od ključnih faktora koji određuje dinamiku agrarnog i ruralnog razvoja (Đurić, 2019c). Značajan uticaj ove službe na unapređenje poljoprivredne proizvodnje i podizanje kvaliteta života ruralnog stanovništva na viši nivo potvrđuje dosadašnje iskustvo većine zemalja u svetu (Marković, 2005).

Poljoprivredna savetodavna služba ima signifikantnu ulogu u ostvarivanju rasta proizvodnih i ekonomskih efekata proizvodnje, rasta konkurentnosti i ostvarivanju ekonomski, ekološki i demografski održivog razvoja ruralnih područja Srbije. Uticaj na razvoj poljoprivrede i sela, poljoprivredno savetodavstvo može ostvariti realizovanjem zadataka kao što su: dvosmerno informisanje, pružanje savetodavnih usluga, edukacija i obuka, eksperimenti,

povezivanje i saradnja. Čineći svojevrsnu sponu između ruralnog stanovništva, kao nosilaca agrarnog i ruranog razvoja, i svih relevantnih institucija u državi, poljoprivredna savetodavna služba predstavlja relevantan faktor napretka ove strateški važne privredne grane. Jedan od najvažnijih zadataka poljoprivredne savetodavne službe, kao mere agrarne politike, je jačanje veza između savetodavaca, proizvođača i istraživača. Ostvarivanjem dobre koordinacije između navedenih aktera, savetodavna služba daje doprinos usklađivanju i pronalaženju balansa između ekonomskih ciljeva agrarnog sektora na makro i mikro ekonomskom planu.

Uloga i značaj koji poljoprivredna savetodavna služba ima kao faktor agrarnog i ruralnog razvoja, opredelia su predmet istraživanja u ovoj monografiji. U njoj su, pre svega, sagledana dosadašnja iskustva vezana za poljoprivredno savetodavstvo u svetu. Poseban akcenat stavljen je na razvoj i aktuelno stanje poljoprivredne savetodavne službe u evropskim zemljama. Zatim, dat je prikaz geneze poljoprivrednog savetodavstva na području Republike Srbije, kao i postojećih prednosti, potencijala, ali i problema i ograničenja ove delatnosti u našoj zemlji. U monografiji je analizirana trenutna uloga koju poljoprivredna savetodavna služba ima kao organizaciono-razvojna mera u agraru Republike Srbije, ali i moguće reforme i budući pravci njenog razvoja.

POGLAVLJE 1

POLJOPRIVREDNO SAVETODAVSTVO U SVETU

1.1. Geneza poljoprivrednog savetodavstva u svetu

Prve ideje koje bi se mogle dovesti u vezu sa poljoprivrednom edukacijom i savetodavstvom datiraju još iz doba renesanse, tačnije iz XVI i XVII veka. U navedenom periodu na području Evrope napisana su prva dela u kojima se provlači zamisao o obrazovanju i primeni naučnih saznanja u svakodnevnom životu.

Prema navodima A.C. True-a (Alfred Charles True, 1853 - 1929) prvi obrazovni pokušaji zasnovani na modernoj naučnoj platformi pripisuju se Rablejsu (Francois Rabelais, 1483-1553). Naime, Rablejs je podsticao svoje učenike da znanja iz knjiga i opažanja iz prirode koriste za praktične potrebe u svakodnevnom životu. Sličan koncept obrazovanja sledio je i Milton (John Milton, 1608-1674), koji 1644. godine objavljuje delo pod nazivom „Esej o vaspitanju“. U svoje delo Milton pored klasične literature uključuje i učenja o poljoprivredi. Svoj doprinos razvoju ideje o poljoprivrednoj edukaciji dalo je i delo S. Hartliba (Samuel Hartlib, 1600-1662) „Jedan esej za napredak izučavanja zemljoradnje“, objavljeno u Engleskoj 1651. godine.

Prva nastojanja da ideje o poljoprivrednoj edukaciji pronađu svoje mesto i u praksi vezuju se za ime švajcarskog vaspitno obrazovnog reformatora Pestalocija (Johan Heinrich Pestalozzi, 1746-1827). Pod uticajem Rusoa (Jean-Jacques Rousseau, 1712-1778) Pestaloci je 1775. godine osnovao školu za siromašnu decu u kojoj je deo njihovog vremena angažovao na praktičnom radu s ciljem povećanja proizvodnje na poljoprivrednim gazdinstvima, zatim u pređenju i tkanju pamuka i sličnim aktivnostima.

Od 1806. do 1884. godine u švajcarskom mestu Hofil uspešno su radile dve škole u kojima su učenici imali mogućnost da stečena teoretska znanja primene i u praksi. Ove škole, koje je osnovao F.E. Fon Fellenberg (Philipp Emanuel von Fellenberg, 1771-1844), ostvarile su značajan uticaj na vaspitno obrazovni rad na području Sjedinjenih Američkih Država.

Na području ondašnje Ugarske, još u XVIII veku, formirane su prve obrazovne institucije u poljoprivredi. Među njima posebno mesto zauzimaju poljoprivredna škola u Zarvasu, zatim škola u Nagy Miclos-u i Georgicon Academy u Kezthely-u. Osnovni cilj ovih obrazovnih institucija sastojao se u edukaciji budućih poljoprivrednika i unapređenju poljoprivredne proizvodnje.

Objavljivanje značajnije literature u cilju edukacije u poljoprivredi u pojedinim evropskim državama počelo je tokom XVII i XVIII veka. Pored ostalih publikacija, u Francuskoj je bila objavljena enciklopedija, kao svojevrsna sinteza brojnih radova iz oblasti poljoprivrede. Pre početka XIX veka u Velikoj Britaniji objavljen je značajan broj radova od oko dve stotine autora. Za promovisanje napretka u poljoprivredi Evrope i Severne Amerike, u velikoj meri je zaslužan A. Jang (Arthur Jang, 1741-1820), koji je dao svoj doprinos izdavanjem poljoprivrednih anala.

Naredna etapa u genezi poljoprivrednog savetodavstva u Evropi i Severnoj Americi bilo je osnivanje poljoprivrednih društava. O značaju ovih društava za promovisanje naučnih dostignuća i praktičnih znanja koja su primenjivana u poljoprivrednoj proizvodnji dosta govori i mišljenje Trua (Alfred Charles True, 1853-1929), po kome su prva poljoprivredna društva zapravo preteče modernog poljoprivrednog savetodavstva. Kao prvo od tih društava navodi se Društvo za poboljšanje znanja u poljoprivredi osnovano 1723. godine u Škotskoj. Nakon toga osnivaju se slična poljoprivredna društva i u Sjedinjenim Američkim Državama, Nemačkoj, Francuskoj i Rusiji. Osnovana poljoprivredna društva i organizacije u svom radu bila su vođena ciljem da svoje članove usmere u pravcu unapređenja poljoprivrede. Ta misija prvih poljoprivrednih društava ostvarivana je osnivanjem lokalnih organizacija koje su, pored časopisa i predavanja, bile značajan izvor informacija za poljoprivrednike (True, 1929).

Sami počeci rada savetodavnih službi ostvareni su posredstvom tzv. putujućih učitelja, čije su aktivnosti na unapređenju poljoprivrede počela u Severnoj Americi 1843. godine na području države Njujork. Konkretni koraci ka uspostavljanju poljoprivrednog savetodavnog sistema u Evropi učinjeni su sredinom XIX veka u Irskoj. U cilju prevazilaženja problema izazvanih nestašicom krompira u Irskoj je osnovana prva savetodavna instruktorska služba. Broj putujućih savetodavaca u početku je bio relativno mali, ali pozitivni efekti njihovog rada doprineli su popularizaciji ove službe.

Razvoj poljoprivrednog savetodavstva u Sjedinjenim Američkim Državama ostvaren je pomoću sistema univerzitetskog savetodavstva. Univerzitetsko savetodavstvo počinje da deluje 1890. godine, a već naredne godine država Njujork je obezbedila finansijsku pomoć u iznosu od deset hiljada dolara za realizaciju savetodavnih programa. Pored univerziteta, ključnu ulogu u procesu razvoja poljoprivrednog savetodavstva imalo je i Ministarstvo

za poljoprivredu Sjedinjenih Američkih Država (USDA). Osnovne aktivnosti Ministarstva bile su vezane za pružanje pomoći institucijama koje su se bavile pitanjima unapređenja poljoprivrede. Potom dolazi do osnivanja posebnog odeljenja za menadžment u okviru Ministarstva u čijoj nadležnosti je bilo proučavanje problema upravljanja, farmerskog gazdovanja, postavljanja ogleda novih žitnih sorata, kao i druge aktivnosti od značaja za unapređenje poljoprivrede i sela.

Na području Sjedinjenih Američkih Država prve obrazovne institucije osnovane su još 1950-ih godina u državama Mičigen i Pensilvanija. Značajniji napredak u obrazovanju usledio je 1962. godine, kada je predsednik A. Linkoln (A. Lincoln, 1809-1865) potpisao tzv. Mirril Act kojim je data mogućnost državama članicama Unije da osnivaju poljoprivredne fakultete. Narednih godina sve države iskoristile su to svoje zakonsko pravo. Prve eksperimentalne stanice osnovane su 1887. godine. Osnivanje federalnog fonda 1917. godine obezbedilo je finansijsku podršku za realizaciju programa iz oblasti praktičnog obrazovanja poljoprivrednika.

U Sjedinjenim Američkim Državama poljoprivredna savetodavna služba formalno pravno je uspostavljena 1914. godine. Pri osnivanju, služba je dobila naziv Extension Service, da bi 1981. godine preimenovana u federalnu savetodavnu službu koja funkcioniše u okviru Ministarstva poljoprivrede kao koordinator aktivnosti na relaciji ministarstvo – obrazovne institucije. U okviru resornog ministarstva funkcionišu sledeće jedinice:

- (1) poljoprivredna istraživačka služba,
- (2) savetodavna služba i
- (3) kooperativno istraživačke službe.

Aktivnosti ovih službi koordinirane su od strane naučne i obrazovne administracije u okviru ministarstva.

Slično iskustvima Sjedinjenih Američkih Država, krajem XIX i početkom XX vek formiraju se nacionalne savetodavne organizacije u razvijenim zemljama „novog sveta“, odnosno Australiji, Novom Zelandu i Kanadi.

Razvoj savetodavstva u nerazvijenim zemljama Afrike, Azije i Južne Amerike, a posebno u kolonijalnim zemljama, počinje u prvoj polovini XX veka, da bi tek krajem pedesetih i početkom šezdesetih godina došlo do intenzivnije izgradnje savetodavnih sistema. Sredinom sedamdesetih godina, FAO, Svetska banka i druge međunarodne organizacije uz podršku lokalnih

vlasti uložile su posebne napore u cilju organizovanja poljoprivrednih savetodavnih službi u ovoj grupi zemalja.

Na razvoj poljoprivrednog savetodavstva u zemljama u razvoju veliki uticaj ima Organizacija Ujedinjenih nacija za hranu i poljoprivredu. Ova organizacija sprovodi različite aktivnosti u cilju prevazilaženja problema u savetodavnim sistemima zemalja u razvoju i na taj način doprinosi obezbeđenju prehrambene sigurnosti, ekonomskog razvoja i održivog upravljanja prirodnim resursima (Feder i sar, 1999).

Svoj rad, na unapređenju poljoprivrednog savetodavstva u zemljama u razvoju, FAO realizuje u okviru pet oblasti (Rivera i sar, 2001):

- (1) jačanje institucionalnih kapaciteta;
- (2) razvoj „alata“;
- (3) razvoj biotehnologije;
- (4) razvoj partnerstva, i
- (5) podrška strategijama i razvojnim politikama.

Jačanje kapaciteta, odnosno institucija koje čine sastavni deo savetodavnog i šireg poljoprivrednog sistema, predstavlja jedan od osnovnih zadataka u zemljama u razvoju. FAO različite oblike finansijske i tehničke podrške usmerava ka organizacijama poljoprivrednika, istraživačkim institucijama i privatnim preduzećima u oblasti agrobiznisa.

Razvoj „alata“, odnosno unapređenje metodologije savetodavnog rada FAO podstiče kroz promovisanje umrežavanja, razmene znanja i interakciju što većeg broja aktera u poljoprivrednim savetodavnim sistemima. Razvoj i veća primena informacionih i komunikacionih tehnologija vrši se sa ciljem uspešnije saradnje i veće dostupnosti informacija između savetodavne službe i njenih klijenata.

Brojne naučne studije, ali i praksa, kako razvijenih, tako i zemalja u razvoju pokazuju da napredak biotehnologije predstavlja jedan od osnovnih faktora prehrambene održivosti (Marković, 2011). Sa tim u vezi, FAO kroz svoje aktivnosti podstiče razvoj biotehnologije u zemljama u razvoju. Na taj način, ovoj grupi zemalja pruža se mogućnost da na osnovu efikasnije upotrebe sopstvenih kapaciteta obezbedi produkciju hrane dovoljnu za podmirenje potreba domaće populacije.

Kroz podršku partnerstvu i saradnji između različitih međunarodnih institucija koje se bave istraživanjima u oblasti poljoprivrede, FAO na indirektn način afirmiše razvoj poljoprivrednog savetodavstva zemalja u razvoju. Među institucijama koje daju najveći doprinos ovoj misiji su: Svetski forum za istraživanja u poljoprivredi (GFAR), Nezavisno veće za nauku i partnerstvo (ISPC), Konsultativne grupe za međunarodna istraživanja u oblasti poljoprivrede (CGIAR). Takođe, FAO se pojavljuje i kao jedan od osnivača Svetskog foruma za savetodavne usluge i ruralni razvoj (GFRAS).

Pored svega navedenog, FAO je institucija koja značajan deo svojih kapaciteta usmerava ka podršci strategijama i razvojnim politikama u zemljama u razvoju. Realizacijom programa u kojima se poseban akcenat stavlja na najosetljiviju kategoriju u poljoprivredi, a to su mala porodična gazdinstva, FAO daje svoj doprinos ekonomskoj održivosti poljoprivrede u ovoj grupi zemalja.

Analiza literaturnih izvora pokazuje da je razvoj poljoprivrednog savetodavstva širom sveta direktno uticao na rast efikasnosti poljoprivredne proizvodnje, kroz promovisanje profesionalnog usavršavanja poljoprivrednika (Miteva i sar., 2012). Kao tri ključna cilja poljoprivredne savetodavne službe u svim zemljama sveta izdvajaju se: povećanje proizvodnih rezultata, podizanje nivoa znanja i stručnosti poljoprivrednika i poboljšavanje životnog standarda poljoprivrednika.

1.2. Poljoprivredno savetodavstvo u zemljama Centralne i Istočne Evrope u periodu tranzicije

Period društveno-ekonomske tranzicije nameće specifične zadatke poljoprivrednom savetodavstvu. Kao jedan od instrumenata agrarne politike, poljoprivredna savetodavna služba u periodu ukidanja jednog i uspostavljanja novog privrednog sistema, ima zadatak da obezbedi (Marković, 2004):

- (1) sprečavanje pada i eventualno povećanje intenzivnosti poljoprivredne proizvodnje;
- (2) proizvodno prestrukturiranje;
- (3) tehničko-tehnološko osavremenjavanje, kao i
- (4) sprečavanje pada i eventualno povećanje konkurentnosti poljoprivrede.

U uslovima kada pitanja održivog razvoja poljoprivrede zauzimaju sve značajnije mesto u agrarnim politikama pojedinih zemalja, pred poljoprivrednu savetodavnu službu se stavlja zadatak da u domenu svojih aktivnosti doprinosi proizvodnji kvalitetnih, zdravstveno bezbednih proizvoda i očuvanju ograničenih prirodnih resursa, naročito zemljišta i vode.

Deficit poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, karakterističan za posleratni period u čitavoj Evropi, podstakao je kreiranje i realizovanje mera agrarne politike koje su bile usmerene ka stvaranju povoljnijih uslova za obnavljanje i razvoj poljoprivredne proizvodnje. Mere agrarne politike, sprovedene u najvećem broju evropskih država, odnosile su se i na organizovanje poljoprivredne savetodavne službe. U tom periodu, poljoprivredno savetodavstvo bilo je pretežno finansirano od strane Ministarstva poljoprivrede, a sredstva su se prikupljala instrumentima fiskalne politike.

Iskustva Zapadne Evrope uglavnom su bila vezana za unapređenje ekonomskih efekata poljoprivrede na malim gazdinstvima. Međutim, krajem sedamdesetih godina proizvodnja poljoprivrednih proizvoda znatno je prevazišla realne potrebe stanovništva, tako da je došlo do potrebe revizije ovakvog modela finansiranja poljoprivredne savetodavne službe. Zbog prisutnih trendova u oblasti agrara, u pojedinim zapadnoevropskim zemljama kao što su Velika Britanija i Holandija, dolazi do privatizacije jednog dela savetodavnog sistema, pa su pored postojećeg javnog sektora savetodavstva, osnovane i privatne savetodavne agencije. To je praktično značilo da se korišćenje usluga savetodavne službe dovodi u direktnu vezu sa mogućnostima poljoprivrednika da te usluge samostalno finansiraju. Uspostavljanje i funkcionisanje poljoprivrednog savetodavstva na ovaj način imalo je uslove za uspeh, s obzirom na dostignut visok stepen profitabilnosti poljoprivrednih gazdinstava i izgrađen sistem poverenja poljoprivrednika prema savetodavnoj službi. Pojedina pitanja iz oblasti poljoprivrednog savetodavstva i dalje su ostala pod ingerencijom države i njenih institucija. Primenom oprobanih mehanizama, država utiče na edukaciju poljoprivrednika i usmeravanje njihove delatnosti u pravcu očuvanja prirodnih resursa i zaštite životne sredine.

Za razliku od zemalja na području Zapadne Evrope, centralne i istočnoevropske zemlje sledile su sasvim drugačiji put razvoja poljoprivrednog savetodavstva. Tokom pedesetih godina XX veka u ovim zemljama tekao je proces integrisanja malih gazdinstava i formiranja državnih i zadružnih poljoprivrednih dobara, koja su raspolagala ogromnim proizvodnim kapaciteti-

ma. Potrebno je istaći da je usmeravanje proizvodnje i poslovanja u ovakvim sistemima bilo ostvarivano isključivo posredstvom državne regulative, uz minimalno poštovanje osnovnih ekonomskih okvira i zakonitosti. Ovi agroindustrijski kompleksi zapošljavali su i veliki broj stručnjaka iz različitih oblasti poljoprivrede, koji su bili zaduženi za transfer inovacija iz naučno-istraživačkih institucija u praksu. Savetodavna delatnost bila je ostvarivana organizovanjem predavanja i demonstracija za potrebe edukacije poljoprivrednih stručnjaka u okviru velikih državnih poljoprivrednih dobara.

Samostalni poljoprivredni proizvođači bili su u potpunosti isključeni iz sistema savetodavstva, što je bilo jedan od faktora koji su doveli do značajnog zaostajanja u ovom sektoru poljoprivrede. Tokom devedesetih godina XX veka dolazi do transformisanja velikih agroindustrijskih kompleksa na veći broj manjih proizvodnih jedinica koje samostalno obavljaju svoju delatnost. I pored uspostavljanja nove vlasničke strukture i novih metoda upravljanja i rukovođenja, dolazi do drastičnog urušavanja ekonomskog položaja poljoprivrede. U isto vreme, ograničavaju se finansijska sredstva koja država usmerava u oblast istraživanja i razvoja. U pojedinim slučajevima, restrikcija finansijskih inputa ide i do 50% na godišnjem nivou. Time su naučno-istraživačke institucije u velikoj meri ograničene kao faktor od koga zavisi, ne samo razvoj poljoprivrede, već i ruralne sredine.

U novonastalim okolnostima postalo je jasno da je razvijena poljoprivredna savetodavna služba jedan od najvažnijih faktora koji utiču na ostvarivanje razvojne strategije u poljoprivredi u periodu tranzicije. Zbog limitiranih finansijskih sredstava koje je država bila spremna da izdvoji za potrebe savetodavstva, u zemljama Centralne i Istočne Evrope u periodu tranzicije javila se potreba za organizovanjem komercijalnih, odnosno privatnih savetodavnih centara po ugledu na zemlje Evropske unije. Međutim, implementacija identičnih modelskih rešenja savetodavne službe, po ugledu na Evropsku uniju, nije mogla dovesti do očekivanih rezultata, s obzirom na siromaštvo i nepostojanje izgrađenosti svesti poljoprivrednika o značaju savetodavnog rada. Pored ovih, u periodu tranzicije javila su se i druga ograničenja u bivšim socijalističkim zemljama, a u vezi sa kreiranjem agrarnih i ruralnih razvojnih programa, čiji je sastavni deo i savetodavna služba. Bez obzira na sličnosti koje postoje u pogledu agroekoloških i zemljišnih uslova, između zemalja Centralne i Istočne Evrope i zemalja Evropske unije, zbog postojanja broj-

nih socio-ekonomskih razlika nije bilo moguće vršiti realno kompariranje između poljoprivrednih gazdinstava u ove dve grupe zemalja.

Prva grupa ograničavajućih faktora agrarnog razvoja, koji se vezuju za gotovo sve zemlje u tranziciji, može se jednim imenom označiti kao proizvodni potencijal poljoprivrednih gazdinstava (Brent, 1999). Primena savremene mehanizacije, kao i visokoproduktivnih tehnologija proizvodnje nije bila moguća u uslovima većine tranzitnih zemalja s obzirom na izraženu usitnjenost poseda. U periodu tranzicije, za većinu zemalja na području Centralne i Istočne Evrope sledeća ograničenja bila su zajednički imenitelj (Mihajlović i Marković, 2004):

- (1) Zastarelost mehanizacije;
- (2) Nerazvijenost infrastrukture;
- (3) Nizak nivo investiranja u modernizaciju opreme;
- (4) Opadanje prinosa najznačajnijih useva;
- (5) Nizak nivo znanja i sposobnosti poljoprivrednih proizvođača.

Oskudica znanja dela poljoprivrednika naznačena je kao faktor koji je ograničavao unapređenje poljoprivrede u bivšim socijalističkim zemljama. Poljoprivrednici koji su, jednim delom, regrutovani iz redova radnika u državnim poljoprivrednim preduzećima, uglavnom su bili usko specijalizovani za obavljanje određenih vrsta poslova. U novim okolnostima takvim poljoprivrednicima bilo je teško da se prilagode potrebama intenzivne proizvodnje na sopstvenom gazdinstvu, gde se od njih očekuju i organizacione i upravljačke sposobnosti.

Nedostatak finansijskih sredstava i oskudica kreditnog potencijala banaka u periodu tranzicije nepovoljno su delovali na konkurentne pozicije istočnoevropskih poljoprivrednika u odnosu na njihove kolege iz zemalja članica Evropske unije. U cilju ublažavanja i/ili rešavanja ovog problema kreirani su i realizovani odgovarajući programi finansijske podrške zemljama u tranziciji, u kojima su ključnu ulogu odigrale pojedine međunarodne institucije, pre svega Međunarodni monetarni fond i Svetska banka. U ovim programima apostrofirano je značaj obuke stručnjaka iz oblasti poljoprivrede, sa ciljem da ovladaju metodologijom za procenu ekonomske opravdanosti ulaganja u pojedinačne projekte poljoprivrednih proizvođača.

Još jedna od teškoća sa kojim je agrarni sektor istočnoevropskih država bio suočen u periodu tranzicije vezuje se za ograničene mogućnosti pla-

smana poljoprivredno-prehrambenih proizvoda na šire evropsko i svetsko tržište. Naime, uspeh na tržištu Evropske unije bio je uslovljen ispunjavanjem propisanih standarda u pogledu primenjene tehnologije proizvodnje, kvaliteta proizvoda, kao i pakovanja i dizajna proizvoda. Zemlje u tranziciji, čiji je agrarni sektor bio na niskom tehnološkom nivou, nisu bile u mogućnosti da ispune standarde i odgovore na zahteve potrošača razvijenih zemalja Evropske unije.

Najzad, kao jedan od preduslova za ostvarivanje ciljeva iz domena poljoprivrednog i ruralnog razvoja, javlja se i agrarna politika koju kreiraju i realizuju odgovarajući subjekti ekonomske politike na makro nivou. U procesu osmišljavanja agrarne politike treba poći od činjenice da ona u suštini treba da odgovori na pitanja: kako podići proizvođačku sposobnost poljoprivrednika i kako unaprediti njihovu potrošačku sposobnost (Jovanović, 1930). U tom kontekstu, agrarna politika mora predstavljati složen skup dugoročnih i kratkoročnih mera koje stimulatивно deluju na razvoj poljoprivrede.

Prema načinu organizovanja poljoprivrednih savetodavnih službi u tranzitnim privredama, izdvajaju se sledeća tri koncepta (Brent, 1999):

- (1) Savetodavstvo zasnovano na vladinom izvoru finansiranja;
- (2) Savetodavstvo koga čine privatni konsultanti, i
- (3) Vladina služba koja prikuplja novac od privatnog sektora.

Albanija, Bugarska, Hrvatska, Poljska i Rumunija su u periodu tranzicije organizovale savetodavstvo zasnovano na vladinom izvoru finansiranja. Svaka od ovih zemalja u svom savetodavnom sistemu ima određene specifičnosti, proistekle iz uslova i ograničenja njihovog arara i društva uopšte. Jedna od osnovnih karakteristika ove grupe zemalja u periodu tranzicije bilo je egzistiranje značajnog broja malih gazdinstava, koja prema poljoprivrednom savetodavstvu imaju određene zahteve, s obzirom na proizvodne i razvojne probleme sa kojima se suočavaju.

U Rumuniji, Albaniji i Poljskoj pri Ministarstvu poljoprivrede postojalo je organizovano savetodavstvo, kao državna služba. Ove zemlje, međutim, imale su i regionalne savetodavne centre koji su pružali besplatne usluge poljoprivrednicima. U dva regionalna centra u Albaniji, gde je poljoprivredna proizvodnja postala profitabilnija, osnovane su savetodavne službe koje naplaćuju jedan deo svojih usluga. Takođe je interesantno iskustvo Bugarske, u kojoj su bivša državna gazdinstva privatizovana, sa ciljem da postanu uzorni centri

u okviru privatnih savetodavnih službi. Ova ideja, međutim, u praksi nije realizovana, tako da se vlada odlučila na uspostavljanje nacionalne savetodavne službe, sa eksternom finansijskom podrškom.

Poljoprivredna savetodavna služba u Hrvatskoj formalno-pravno je konstituisana 1994. godine. Ova služba funkcioniše kao samostalan servis, mada se nalazi u sklopu Ministarstva poljoprivrede. Od zaposlenih savetodavnih radnika, očekuje se aktivan pristup poslu, što podrazumeva da određeno vreme budu posvećeni isključivo poljoprivrednicima i konkretnom rešavanju njihovih proizvodnih problema. U Makedoniji i Sloveniji poljoprivredno savetodavstvo funkcioniše kao državna savetodavna služba.

Osnivanjem Nacionalnog tela za savetodavnu koordinaciju, u Mađarskoj je obezbeđena jedna od primarnih aktivnosti savetodavne službe, a to je povezivanje poljoprivrednika i njihovih asocijacija sa Ministarstvom poljoprivrede. Podrška vlade se sastoji u finansiranju programa edukacije poljoprivrednika i savetodavaca, zatim izdavanja publikacija, stručne literature i izgradnji infrastrukture.

Slovačka je obezbeđivanjem subvencija za korišćenje savetodavnih usluga u periodu tranzicije nastojala da izgradi poverenje poljoprivrednika u ovu državnu instituciju. Na sličan način funkcionisalo je i savetodavstvo u Češkoj, gde su konsultantske službe usmerene na tržišno privređivanje s tim da država ipak finansijski podržava ekonomske i druge motive poljoprivrednika da se koriste uslugama takvih službi.

Litvanija i Latvija su bivše socijalističke zemlje u čijem savetodavnom sistemu postoji dosta specifičnosti, a prihvaćeni osnovni pristup sveo se na formiranje vladinih službi koje prikupljaju novac od privatnog sektora. Suština ovog pristupa je u tome da poljoprivredna savetodavna služba postoji u okviru resornog Ministarstva. Savetodavni servisi, kao departmani u Ministarstvu poljoprivrede, prema ugovorenim aranžmanima imaju pravo da poljoprivrednicima naplaćuju određene usluge.

Iako formalno članice Evrope unije, pojedine zemlje Centralne i Istočne Evrope još uvek nisu dostigle zavidan nivo razvijenosti poljoprivrednog savetodavstva. Kao ključne prepreke daljem razvoju savetodavnog sistema u ovim državama izdajaju se:

- (1) Npoverenje poljoprivrednika;
- (2) Siromaštvo poljoprivrednika;

- (3) Nedostatak jasnih strateških ciljeva u oblasti agrara;
- (4) Neuređen sistem finansiranja savetodavnih usluga, i
- (5) Stručnost savetodavnog personala.

Jedan od preduslova za uspešan rad poljoprivrednog savetodavstva je poverenje poljoprivrednika u ovu instituciju i izgrađena svest o značaju savetodavnih usluga. Kako su poljoprivrednici na području Zapadne Evrope više decenija svoju delatnost obavljali u tržišnim uslovima privređivanja, ne čudi činjenica da je najveći broj njih spreman da finansijski podrži visokokvalitetne usluge poljoprivrednih stručnjaka, znajući da će za uloženi novac ostvariti i odgovarajuće pozitivne efekte. Sistem međusobnog poverenja između poljoprivrednika i savetodavne službe besprekorno funkcioniše, ali je i pored toga ovaj odnos regulisan i odgovarajućim zakonskim propisima.

Okolnosti u bivšim socijalističkim zemljama potpuno su drugačije. Agrarna politika, koja je dugi niz godina vođena na štetu poljoprivrede i poljoprivrednika, rezultirala je visokim stepenom skeptičnosti poljoprivrednika u odnosu na poljoprivredno savetodavstvo, kao jednu od institucija države. Isto tako, siromaštvo malih poljoprivrednih gazdinstava, koji imaju značajno učešće u strukturi proizvođača hrane, deluje kao faktor koji ograničava mogućnosti uspešnog rada komercijalnih savetodavnih agencija.

Jedno od prvih pitanja koje se postavlja prilikom konstituisanja poljoprivredne savetodavne službe je dilema da li ovaj servis organizovati kao državnu instituciju ili prednost dati privatnim konsultantskim firmama. Tri osnovna razloga koja navode zagovornici privatizacije poljoprivrednog savetodavstva su (Qamar, 2000):

- (1) Generalno nezadovoljstvo efektima rada državne savetodavne službe;
- (2) Smanjenje finansijske podrške savetodavstvu koju obezbeđuje država, i
- (3) Sve više izražen komercijalni interes privatnih konsultantskih firmi.

U zemljama koje su na niskom stepenu privredne razvijenosti država je prinuđena da smanji izdavanja za nučno-istraživačku delatnost i savetodavnu službu, što dovodi u pitanje i kvalitet rada poljoprivrednog savetodavstva organizovanog od strane države. Sa druge strane, siromaštvo najvećeg broja poljoprivrednika javlja se kao ograničavajući faktor uspešnog rada privatnih poljoprivrednih savetodavnih službi. Zbog svega navedenog, za ovu grupu zemalja je najprihvatljivije izvesno kompromisno rešenje, koje predstavlja kombinaciju privatnog i državnog poljoprivrednog savetodavstva. Takav

koncept u praksi bi značio postojanje komercijalnih savetodavnih službi, koje uz finansijsku naknadu pružaju krupnim profitabilnim gazdinstvima visokokvalitetne usluge, i ogranizovanje državnih servisa koji bi svoj savetodavni rad usmerili ka finansijski slabijim poljoprivrednim gazdinstvima. Svaka-ko, način organizovanja poljoprivrednog savetodavstva pre svega je potrebno uskladiti sa razvojnim ciljevima i celokupnom razvojnom strategijom.

Problem u savetodavnim sistemima bivših socijalističkih zemalja često je i nezadovoljavajuća stručnost savetodavnog personala. Ovom pitanju potrebno je posvetiti posebnu pažnju, s obzirom da se kompetentnost savetodavaca i specijalista često javlja kao sinonim za njihovu pouzdanost u pružanju pomoći poljoprivrednicima. Odgovoran odnos i posvećenost savetodavnog personala podrazumevaju da, osim znanja iz oblasti poljoprivrede, savetodavni radnici ovladaju i oblastima menadžmenta, organizacije, marketin- ga i drugih disciplina koje determinišu uspeh poljoprivrednih proizvođača u uslovima tržišne privrede. Primer Litvanije i Latvije pokazuje da se kroz kombinaciju pristupa koji označava potpunu orijentisanost prema potrebama kli- jenata i pristupa kontinuirane obuke savetodavaca sigurno dolazi do visoko- kvalitetnog savetodavnog personala.

Dosadašnja iskustva, kako razvijenih, tako i zemalja u razvoju, kada je u pitanju uspostavljanje efikasnog savetodavnog sistema u oblasti poljopri- vrede pokazala su da je od presudne važnosti praćenje univerzalnih razvoj- nih pravaca. Pre svega, uspostavljanje i funkcionisanje, a kasnije i razvoj sa- vetodavne službe treba da budu u potpunosti stavljeni u funkciju potreba kli- jenata, odnosno poljoprivrednog stanovništva. Orijetisanost savetodavnog sistema prema potrebama klijenata, pokazala se kao jedan od ključnih fakto- ra uspeha poljoprivredne savetodavne službe, kako u razvijenim, tako i u ze- mljama u razvoju. Takođe, jedan od nezaobilaznih uslova koji moraju biti is- punjeni u savetodavnom radu sa poljoprivrednicima je ohrabrivanje prime- ne savremenih sredstava komunikacije i prenosa informacija. Na tom poslu, neophodno je da aktivno učešće uzmu svi subjekti koji su neposredni ili po- sredni učesnici savetodavnog rada.

Participacija poljoprivrednika u planiranju i realizaciji savetodavnih programa pokazala se kao izuzetno važan faktor koji u velikoj meri utiče na motivisanost nosilaca poljoprivredne proizvodnje da budu korisnici saveto- davnih usluga. Sa druge strane, povratne informacije sa terena, predstavljaju

dragocen input kreatorima agrarne politike i svim subjektima koji osmišljavaju programe rada savetodavne službe.

1.3. Sistem poljoprivrednog savetodavstva u zemljama Evropske unije

Regulative Evropske unije u oblasti poljoprivrednog savetodavstva nalažu zemljama članicama formiranje poljoprivrednog savetodavnog sistema koji će obezbediti proizvođačima informacije i adekvatna znanja ključna za ispunjavanje EU standarda (EC, 2009). Paralelno sa promenama u sistemu poljoprivrede, na području Evropske unije dolazi do promena u načinu organizacije i finansiranja savetodavne službe. Tokom 90-ih godina XX veka većina savetodavnih službi u zemljama Evropske unije bila je suočena sa izazovima privatizacije i potrebama za komercijalizacijom savetodavnog sektora. Pri tom, privatizacija podrazumeva uključivanje u savetodavni rad privatnih konsultantskih firmi, dok komercijalizacija označava proces u kome su i privatne i državne savetodavne službe usmerene na naplaćivanje manjeg ili većeg dela svojih usluga.

Od 2003. godine i uvođenja sistema unakrsnog usaglašavanja¹, kao sistema subvencionisanja, poljoprivredna savetodavna služba postaje operativno telo za primenu odredbi Zajedničke agrarne politike Evropske unije. Da bi bili korisnici subvencija, poljoprivrednici su u obavezi da ispoštuju principe zaštite prirodnih resursa i dobrobiti domaćih životinja. Zbog nastalih promena, sve zemlje članice Evropske unije preuzele su obavezu da od 2008. godine oforme svoje Nacionalne sisteme savetodavstva koji će pružiti tehničku podršku poljoprivrednicima i pomoći im u ispunjavanju zahteva unakrsnog usaglašavanja (Đurić i sar., 2017).

Ono što regulativama na nivou Evropske unije nije precizirano je način na koji će transfer znanja i informacija do poljoprivrednika biti finansiran. Naime, zemljama članicama ostavljena je mogućnost izbora da li će usluge savetodavstva biti besplatne za proizvođače ili će biti naplaćivane na ko-

¹ Cross-compliance (sistem unakrsnog usaglašavanja) je sistem subvencionisanja koji se u Zajedničku agrarnu politiku Evropske unije uvodi u okviru Fišlerove reforme iz 2003. godine. Predstavlja sistem u kome visina subvencija zavisi od toga u kolikoj meri poljoprivrednici poštuju pravila vezana za zaštitu životne sredine, zdravstvenu bezbednost hrane i dobrobit domaćih životinja (Đurić, 2018).

mercijalnoj osnovi. Izbor jedne od te dve opcije, osim budžetskih mogućnosti, određen je i teorijskim pristupom savetodavstvu kao i debatama o potencijalnim efektima komercijalizacije savetodavne službe.

U skladu sa ključnim ciljevima Zajedničke agrarne politike Evropske unije i usvojenim sistemom subvencionisanja, usluge koje poljoprivredni savetodavni sistem pruža korisnicima grupisane su u tri segmenta (Sutherland i sar, 2017):

1. Usluge savetodavstva vezane za sistem subvencionisanja i regulative u poljoprivredi;
2. Usluge savetodavstva vezane za tehnologiju proizvodnje, i
3. Usluge savetodavstva vezane za diverzifikaciju ruralne ekonomije i agroturizam.

Savetodavne usluge koje se odnose na sistem subvencionisanja i regulative u poljoprivredi uglavnom predstavljaju upoznavanje poljoprivrednika sa administrativnim procedurama neophodnim za apliciranje na različite konkurse. Priprema dokumentacije i ispunjavanje administrativnih formi razlikuje se od države do države, ali je za sve zajedničko da se ova znanja prenose kroz savetodavni rad „jedan na jedan“, odnosno individualni pristup svakom gazdinstvu.

Upoznavanje sa administrativnim procedurama i tehnička pomoć oko konkurisanja za subvencije su usluge koje pružaju i državne i privatne savetodavne službe, a u zemljama Evropske unije u savetodavni rad se sve više uključuje i nevladin sektor². U Poljskoj i Portugalu savetodavne usluge vezane za sistem subvencionisanja se naplaćuju, bez obzira da li se radi o privatnim konsultantskim firmama ili državnoj savetodavnoj službi. U Bugarskoj, ovaj tip usluga je besplatan ukoliko ih pružaju savetodavne službe organizovane od strane države, ali se plaćaju ukoliko su pružene od strane privatnog sektora.

Od strane većine poljoprivrednika Evropske unije, administrativne procedure za apliciranje na konkurse ocenjene su kao „nepotrebno komplikovane“ (EC, 2009). Čak i poljoprivrednici sa završenim fakultetom ne uspevaju da samostalno ispune sve formulare, bez pomoći savetodavaca. Uloga save-

² Nevladine organizacije u oblasti zaštite životne sredine pružaju usluge poljoprivrednicima kada su u pitanju administrativne procedure pomoću kojih poljoprivrednici dolaze do sredstava iz tzv. ekoloških fondova, ukoliko svoju proizvodnju organizuju tako da poštuju principe ekološke održivosti (Sutherland i sar, 2017).

todavne službe ogleda se u tome da informacije koje su date na web sajto-
ma ministarstva poljoprivrede pretvore u korisno znanje za poljoprivrednike,
kao potencijalne korisnike subvencija.

U Bugarskoj i Portugalu savetodavne usluge u oblasti subvencija napla-
ćuju se tek posle završetka konkursa, a iznos koji gazdinstva plaćaju saveto-
davcima zavisi od visine odobrenih subvencija. Sa druge strane, u Poljskoj
postoji utvrđeni iznos koji gazdinstva plaćaju bez obzira na ishod konkursa i
visinu dobijenih sredstava.

Kada su u pitanju informacije vezane za regulative, odnosno propise u
poljoprivredi, najveći broj poljoprivrednika koristi usluge savetodavne služ-
be. Osim njih, savete u vezi ispunjavanja *cross compliance* uslova poljopri-
vrednici razmenjuju među sobom, vodeći se prethodnim iskustvima (Đurić i
sar., 2017). U pojedinim slučajevima, informacije o regulativama proizvođači
dobijaju i od dobavljača inputa.

Informacije i znanja u segmentu tehnologije poljoprivredne proizvodnje
obuhvataju širok spektar tema: upravljanje zemljišnim resursima, savremene
agrotehničke mere, kao i zaštita od bolesti i štetočina. Svoje znanje o bioteh-
nologiji novi proizvođači mogu unaprediti iz različitih izvora:

- Formalno obrazovanje;
- Kursevi i obuke;
- Otvoreni dani i manifestacije;
- Radna praksa;
- Naučni i stručni časopisi, knjige, internet.

Pored toga, proizvođači koji su osnovali sopstveno gazdinstvo ili ga na-
sledili od roditelja, informacije i znanja o tehnologiji proizvodnje dobijaju i
od državnih i privatnih savetodavnih službi, distributera inputa, komšija i
prijatelja koji imaju iskustvo u poljoprivrednoj proizvodnji, naučnih institu-
ta, proizvođačkih asocijacija i nevladinih organizacija (Labarthe i Laurent,
2013).

Agroturizam predstavlja najznačajniji vid diverzifikacije ruralne ekono-
mije u zemljama Evropske unije. Znanje neophodno za bavljenje agroturiz-
mom obuhvata pravnu regulativu u ovoj oblasti i poznavanje pravilika o radu,
marketing, menadžment usluga, kao i sistem pristupa EU fondovima za po-
držku ruralnom razvoju (McGehee, 2004). Najvažnija znanja iz domena orga-

nizacije turističke ponude i marketinga mogu se dobiti na osnovu individualnih konsultacija, radionica, studijskih putovanja, obuka i mreže za saradnju.

Najefikasniji savetodavni rad u oblasti agroturizma ima Poljska, u kojoj je pri Ministarstvu poljoprivrede organizovana služba za savetodavni rad (Kania i sar., 2014). Ova služba prikuplja relevantne informacije i dostavlja ih savetodavcima zaduženim za individualni rad sa ruralnim stanovništvom. Veoma važnu ulogu u transferu znanja imaju lokalne akcione grupe. Nacionalni poljoprivredni savetodavni centar svake dve godine organizuje skupove za promociju agroturizma u kojima učestvuju svi subjekti koji na direktan ili indirektan način doprinose razvoju ove delatnosti. Na promociji agroturizma zajedno su angažovani predstavnici resornih ministarstava, naučnih institucija, savetodavnih službi, udruženja, nosioci poljoprivrednih gazdinstava koja se bave agroturizmom, kao i nacionalna organizacija za ruralni turizam.

Praksa zemalja Evropske unije potvrđuje da porodičnim gazdinstvima stoje na raspolaganju različite mreže za transfer znanja (Prager i sar., 2016, Sutherland i sar., 2017, Kania i sar., 2014). Novoosnovana gazdinstva informacije o sistemu subvencionisanja dobijaju od centralizovano organizovane državne savetodavne službe, dok je mreža za transfer znanja iz oblasti tehnoloških inovacija i diverzifikacije privredne delatnosti u većoj meri decentralizovana. Najčešći razlog zbog koga se mala poljoprivredna gazdinstva obraćaju državnoj savetodavnoj službi je pristup fondovima, posebno onim koji se odnose na unapređenje ruralnih područja i njihov razvoj.

Kvalitet savetodavnih usluga određen je, pre svega, zadovoljstvom korisnika, odnosno poljoprivrednih proizvođača. U kojoj meri će poljoprivrednici biti zadovoljni kvalitetom savetodavnih usluga zavisi od više faktora, a pre svega od interakcije koju ostvaruju sa savetodavcem. Vreme koje savetodavac posveti svakom poljoprivredniku i učestalost poseta gazdinstvu jedna je od ključnih determinanti kvalitetog savetodavnog rada (Sharma i Patterson, 1999.). Osim toga, kvalitet savetodavnog rada određen je i nivoom poverenja koje poljoprivrednici imaju u savetodavnu službu. Formiranje društvenih grupa i organizacija kojima će pripadati i savetodavci i njihovi klijenti ima pozitivan uticaj na stvaranje kreativne atmosfere za rad i poverenja.

Investiranje u istraživanje i razvoj određuje mogućnost savetodavne službe da prati inovacije i unapređuje znanja svog stručnog kadra. Mogućnost obuke i doškolovavanje savetodavnih radnika predstavljaju jedan od

ključnih faktora koji utiče na kvalitet usluga koje oni pružaju poljoprivrednicima (Labarthe i Laurent, 2013).

Na području Evropske unije savetodavne usluge pruža veliki broj različitih organizacija: javne, privatne, nevladine i udruženja poljoprivrednika. Komercijalizacija poljoprivredne savetodavne službe pokazuje u kojoj meri se usluge naplaćuju korisnicima (Rivera, 2000). U suštini, komercijalizacija se odnosi na privatne konsultantske službe koje naplaćuju usluge poljoprivrednicima, kao i ruralnom stanovništvu koje se ne bavi poljoprivredom. U novije vreme, državne poljoprivredne savetodavne službe takođe komercijalizuju deo svojih savetodavnih aktivnosti. Taj deo savetodavnog rada usmeren je, pre svega, na one korisnike čiji ekonomski položaj omogućava finansiranje savetodavnih usluga vrhunskog kvaliteta. Međutim, ne postoje empirijski podaci o tome koje privatne i/ili javne poljoprivredne savetodavne službe u Evropi i u kojoj meri, komercijalizuju svoj rad.

Prvi pokretač komercijalizacije savetodavne službe na području Evropske unije bile su promene u konceptu javnih rashoda u oblasti savetodavstva tokom 1980-ih godina. Naime, očekivalo se da će komercijalizacija doprijeti efikasnijem radu poljoprivredne savetodavne službe i boljem zadovoljenju potreba poljoprivrednika. U novim okvirima uloga javnog sektora ogledala se u regulisanju tržišta savetodavnih usluga, a ne u pružanju istih. Drugi pokretač komercijalizacije poljoprivredne savetodavne službe, osim snižavanja budžetskih troškova, bila su očekivanja da će se komercijalizacijom savetodavstva kvalitet usluga podići na viši nivo (Prager i sar., 2016). Takođe, kao razlozi komercijalizacije navedeni su i skraćivanje birokratskih procedura, svojstvenih državnim poljoprivrednim savetodavnim službama, kao i veća usmerenost na potrebe klijenata.

Međutim, tokom 1990-ih godina javili su se i prvi negativni efekti komercijalizacije poljoprivrednog savetodavstva. Naime, sistem finansiranja, koji je podrazumevao ograničavanje budžetske podrške, doveo je pod znak pitanja mogućnosti savetodavaca da osavremenjavaju svoja znanja i prate nova dostignuća u oblasti poljoprivrednih nauka. Posebno ograničenje, u smislu stručnosti savetodavnog kadra, bilo je integrisanje pitanja zaštite životne sredine i principa održivog razvoja u postojeće poljoprivredne proizvodne sisteme (Laurent i sar., 2006). Osim nedostatka izvora finansiranja istraživačkih projekata, privatne konsultantske firme se susreću i sa nedostatkom vremena koje bi savetodavni radnici, na uštrb rada sa klijentima, posvetili pri-

sutvu na seminarima i obukama (Botha i sar., 2008). Pojedini autori (Klerkx i Proctor, 2012) smatraju da se ovo ograničenje može prevazići povezivanjem privatnih konsultantskih agencija međusobno, ali i njihovim integrisanjem i saradnjom sa istraživačkim institucijama.

Uticaj komercijalizacije na kvalitet savetodavnog rada u poljoprivredi može se oceniti sa više aspekata (Prager i sar., 2016):

1. odnos broja poljoprivrednika prema jednom savetodavcu,
2. zastupljenost individualnog pristupa u radu,
3. mogućnosti pristupa različitim kategorijama poljoprivrednika savetodavnoj službi,
4. mogućnosti unapređenja znanja i stručnosti privatnih savetodavnih službi,
5. mogućnost pristupa privatnih konsultanata različitim vidovima edukacije i obuke i
6. mogućnosti investiranja u istraživanje i razvoj.

Visok kvalitet savetodavnog rada podrazumeva individualni pristup, odnosno neposredan kontakt sa poljoprivrednicima. Individualan savetodavni rad može se realizovati posetama savetodavca poljoprivrednom gazdinstvu ili telefonskim putem. Privatne savetodavne organizacije u Irskoj u najvećoj meri su upućene na direktan kontakt sa poljoprivrednicima, dok je grupna edukacija i upotreba mas medija manje zastupljena. Takođe, istraživanja sprovedena u Italiji i Velikoj Britaniji pokazuju da je 90% pruženih savetodavnih usluga od strane privatnih konsultanata organizovano u vidu individualnih poseta, što je značajno veći procenat u odnosu na državnu savetodavnu službu. Stvaranje poverenja između klijenta i savetodavca, usklađivanje savetodavnih usluga sa specifičnim potrebama klijenata, kao i pozitivan uticaj na profit privatnih savetodavnih firmi predstavljaju ključne benefite koje obezbeđuje individualni pristup (Swanson i Rajalahti, 2010). Na taj način, privatizacija i komercijalizacija savetodavne službe ostvaruje direktan pozitivan efekat na kvalitet savetodavnog rada.

Da bi se ocenila dostupnost savetodavnih usluga različitim kategorijama klijenata, potencijalni korisnici savetodavne službe svrstani su u sledeće grupe:

- (a) mala porodična gazdinstva;

- (b) srednja komercijalna gazdinstva;
- (c) krupna komercijalna gazdinstva;
- (d) individualni poljoprivredni proizvođači;
- (e) mladi poljoprivrednici;
- (f) žene nosioci poljoprivrednog gazdinstva;
- (g) part-time poljoprivrednici, i
- (h) zaposleni na poljoprivrednom gazdinstvu.

Na primeru Italije, Irske i Belgije utvrđeno je da su usluge privatnih savetodavnih službi uglavnom usmerene ka srednjim i krupnim komercijalnim poljoprivrednim gazdinstvima, dok mala porodična gazdinstva više sarađuju sa državnim sektorom savetodavstva. Ovakva tendencija poima se kao opravdana, s obzirom na ekonomske performanse malih gazdinstava i činjenicu da državna poljoprivredna savetodavna služba još uvek najveći deo svojih usluga nije komercijalizovala.

Najmanja dostupnost savetodavnih usluga je za zaposlene na poljoprivrednim gazdinstvima, koji nisu prepoznati kao korisnici usluga ni od strane države, ni privatne službe (Prager i Thomson, 2014). Ova kategorija klijenata u slučaju potrebe za stručnim savetima uglavnom se obraća nevladinim organizacijama. Kada su u pitanju kategorije mladih poljoprivrednika, kao i žena nosilaca poljoprivrednog gazdinstva, iskustva evropskih država pokazuju da je zainteresovanost privatnog sektora savetodavstva za ove kategorije korisnika usluga neznatna. Međutim, savetodavni rad sa mladim poljoprivrednicima i ženama predstavlja jedan od prioriteta državne savetodavne službe.

Pristup savetodavaca dodatnim obukama u cilju unapređenja njihove stručnosti i povećanja volumena znanja uslov je bez koga nema uspešne savetodavne delatnosti. U vremenu dinamičnih promena i naučnih dostignuća, edukacija onih koji bi trebalo da edukuju rangira se kao faktor od presudnog značaja za kvalitet savetodavnih usluga. Stepenn učešća savetodavaca u dodatnim obukama, posmatrano sa aspekta organizovanja savetodavne službe, razlikuje se od zemlje do zemlje. Dok je u Belgiji i Velikoj Britaniji, tokom 2012. godine, veće učešće savetodavaca iz privatnih konsultantskih firmi u programima obuke, u Irskoj i Italiji savetodavci iz državne službe su više upućeni na dodatne edukacije (Tabela 1.).

Tabela 1. Učešće savetodavaca privatnih i državnih službi u obukama tokom 2012. godine u odabranim zemljama Evropske unije

Tip savetodavne službe	Učešće savetodavaca u dodatnim obukama (u %)			
	Belgija	Irska	Italija	Velika Britanija
Privatne	75	82,9	69,5	81,5
Državne	55,6	100	73,3	57,7

Izvor: Prager i sar., 2016.

Osim direktnog savetodavnog rada sa klijentima, savetodavni radnici deo svog radnog vremena provode i u takozvanim „back-office“ aktivnostima. Istraživanje i razvoj, administrativni poslovi, menadžerski poslovi, treninzi, obuke, planiranje, statistička evidencija predstavljaju logistički deo savetodavnog posla. Istraživanje pokazuje da privatne savetodavne firme manje vremena posvećuju ovoj vrsti aktivnosti, dok najveći deo svog raspoloživog vremena usmeravaju na direktan rad sa poljoprivrednicima (Prager i sar., 2016).

Način i obuhvat komercijalizacije poljoprivredne savetodavne službe na području Evropske unije razlikuje se od zemlje do zemlje.

Belgija. Razvoj poljoprivredne savetodavne službe u Belgiji pratio je promene koje su se dešavale u dve sektorske politike: agrarnoj i politici ruralnog razvoja. U ovoj članici Evropske unije još uvek egzistira i državna savetodavna služba. Značajnu ulogu u distribuciji savetodavnih usluga imaju udruženja poljoprivrednika, kao što su zadruge, asocijacije i unije. Tokom 1980-ih i 1990-ih godina sprovedena je komercijalizacija poljoprivredne savetodavne službe u dve forme. Kao prvi oblik komercijalizacije, formirane su konsultantske firme koje su se prvobitno bavile knjigovodstvom, a kasnije su svoj opseg rada proširile i na oblast agronomije i zaštite životne sredine. U drugom obliku komercijalizacije, ključnu ulogu u transferu znanja imaju asocijacije proizvođača, koje se povezuju sa knjigovodstvenim agencijama (Labarthe i Moumouni, 2014).

Irska. Irska je specifična po tome što ima jedinstvenu organizaciju koja se bavi istraživanjem, savetodavstvom i edukacijom. Na pružanju savetodavnih usluga angažovano je 250 savetodavaca. Sa druge strane, od 2013. godine raste broj malih nezavisnih savetodavnih firmi, koje su uglavnom okupljene oko udruženja „Agricultural Consultants Association“ (Kelly i sar., 2013).

Novoosnovane savetodavne službe svoj rad zasnivaju na potpunoj komercijalizaciji, dok državna savetodavna služba naplaćuje samo deo svojih usluga. Iako jedan od najrazvijenijih u Evropi, zadružni sektor Irske ne igra značajniju ulogu u distribuciji savetodavnih usluga.

Italija. Specifičnosti Italije, kada je u pitanju savetodavni rad u oblasti poljoprivrede, je činjenica da je ova služba organizovana po teritorijalnom principu, odnosno da svaka regija ima svoju državnu savetodavnu službu, kao i privatne konsultantske agencije različitih formi. Osim konsultantskih firmi, savetodavnim radom bave se i nevladine organizacije i udruženja proizvođača. S obzirom na izraženu heterogenost u pogledu subjekata koji pružaju savetodavne usluge u poljoprivredi, u Italiji postoji i više različitih oblika i stepena komercijalizacije savetodavnog rada. Ono što je zajedničko svim savetodavnim organizacijama, bilo da su privatne ili javne, je njihovo sve veće oslanjanje na fondove Evropske unije.

Na osnovu literaturnih izvora, ali i prikupljenih informacija na terenu, dolazi se do zaključka da je u svim državama Evropske unije došlo do komercijalizacije poljoprivredne savetodavne službe, ali je dostignuti stepen komercijalizacije različit. Postoji više formi i oblika komercijalizacije poljoprivredne savetodavne službe, a sledeća četiri organizaciona oblika su najzastupljenija:

- Javno finansiranje savetodavnog rada iz državnog budžeta i fondova Evropske unije;
- Privatni savetodavci koji naplaćuju usluge i poljoprivrednicima i poljoprivrednim preduzećima;
- Savetodavstvo u okviru nevladinog sektora i unija poljoprivrednika, i
- Savetodavni rad firmi za distribuciju i prodaju inputa u poljoprivredi.

U pojedinim zemljama, kao što je Irska, komercijalizacija savetodavstva se razvila uz podršku državnog sektora, a tek neznatnu ulogu imaju udruženja i organizacije proizvođača. Za razliku od ovog modela, u državama kao što su Italija i Belgija, upravo ova udruženja omogućavaju primenu novog pristupa komercijalizaciji savetodavnog rada.

1.4. Ciljevi i zadaci poljoprivrednog savetodavstva u savremenim uslovima

Razvoj ljudskog društva podrazumeva i kontinuirani proces unapređenja poljoprivrede i ruralnih područja. Tehnološki napredak i tekovine globalizacije neminovno vode ka osavremenjavanju procesa poljoprivredne proizvodnje uz istovremeno podizanje nivoa znanja i stručnosti poljoprivrednika. U takvim uslovima, uloga i značaj poljoprivredne savetodavne službe, kao svojevrsne karike između poljoprivredne nauke i prakse, posebno se apostrofiraju. Upravo zbog toga, ključni cilj poljoprivrednog savetodavstva nalazi se u sferi tehničko-tehnološkog razvoja. Za operacionalizaciju ovog cilja od presudnog značaja je prikupljanje i difuzija informacija o najnovijim naučnim i tehnološkim dostignućima iz oblasti agrara, kao i neposredna primena savremenih rešenja u proizvodnji (Anderson i Feder, 2004). Takođe, posebna pažnja treba da bude usmerena ka prikupljanju i obradi informacija o potrebama proizvođača i svim proizvodnim, tehnološkim, ekonomskim i sociološkim kretanjima u ruralnoj sredini.

Pružanje moralne i materijalne podrške proizvođačima još je jedan od ciljeva poljoprivredne savetodavne službe u savremenim uslovima, čije ostvarivanje, po pravilu, dovodi do vraćanja poverenja poljoprivrednika u državu i njene institucije. Nepoverenje poljoprivrednika prema državi i nedostatak motivacije za prihvatanje savremenih dostignuća u praksi identifikuju se kao najčešća ograničenja pri obavljanju aktivnosti poljoprivredne savetodavne službe.

Poslednjih godina, naročito u razvijenim državama u svetu, sve više se naglašava potreba za ostvarivanjem unapređenja poljoprivrede kroz koncept održivog razvoja. Ovakav razvojni koncept podrazumeva proizvodnju kvalitetnih, zdravstveno bezbednih poljoprivredno-prehrambenih proizvoda uz očuvanje ograničenih prirodnih resursa i zaštitu životne sredine. U skladu sa takvim trendom agrarnog razvoja, kreiraju se i ciljevi poljoprivrednog savetodavstva u pojedinim državama.

Pri realizaciji pojedinih ciljeva poljoprivrednog savetodavstva jednostavno je vršiti njihovo kombinovanje i povezivanje. Ovo se odnosi na ciljeve koji su međusobno kompatibilni, što znači da su isti za korisnike na različitim lokacijama i na različitim nivoima poljoprivrednog razvoja (Birner i sar., 2009). Međutim, znatno je veći broj ciljeva koji se ne mogu svrstati u katego-

riju kompatibilnih, pa je zbog toga važno da se pri definisanju ciljeva savetodavstva polazi od lokacije, vremena i korisnika usluga.

Zadaci poljoprivredne savetodavne službe određeni su prethodno identifikovanim ciljevima i mogu se podeliti u sledeće grupe aktivnosti (Novković i sar., 1993):

- (1) Dvosmerno informisanje;
- (2) Pružanje usluga;
- (3) Edukacija i obuka;
- (4) Eksperimenti;
- (5) Povezivanje i saradnja.

Dvosmerno informisanje. Značaj dvosmernog informisanja, kao zadatka poljoprivredne savetodavne službe, izuzetno je velik. S obzirom da je jedna od osnovnih odlika poljoprivrednog savetodavstva orijentisanost prema potrebama klijenata, logično je da se, kao preduslov uspešnog rada službe, naglašava potreba dobijanja povratnih informacija od klijenata. Savetodavni personal, na osnovu razrađenog sistema komunikacije sa različitim institucijama, obezbeđuje prikupljanje informacija o ponudi i tražnji poljoprivrednih proizvoda i repomaterijala, merama agrarne politike, savremenim tehničkim rešenjima i tehnologijama proizvodnje, meteorološkim uslovima, pojavi bolesti i štetočina. Ustaljenim komunikacionim kanalima, kroz svakodnevne aktivnosti savetodavnih radnika, ove informacije blagovremeno stižu do njihovih krajnjih korisnika, odnosno poljoprivrednih proizvođača. Međutim, značajniji pomaci u unapređenju poljoprivrede ne mogu se ostvariti bez povratnih informacija od poljoprivrednika, na osnovu kojih se država, nauka i obrazovanje informišu o aktuelnim potrebama i problemima u praksi i ostvarenim efektima mera ekonomske politike u agraru.

Kao prvi element u ovom komunikacionom modelu javlja se savetodavac koji je upravo i ključni inicijator komunikacije sa poljoprivrednicima. Između ostalih osobina, savetodavni radnik treba da se odlikuje odličnim poznavanjem psihologije, kako bi na pravi način upoznao svoje klijente i njihove potrebe i na taj način obezbedio kvalitetnu i uspešnu komunikaciju. Istovremeno, kroz isti informacijsko-komunikacioni sistem, do savetodavca moraju da stižu i povratne informacije.

Prilikom poseta poljoprivrednim gazdinstvima najveću primenu ima prenos informacija direktno – licem u lice, putem izgovorene reči. Ovakvom

komunikacijom se u najvećoj meri može ispoštovati zahtev za povratnim informacijama od poljoprivrednika. Sa obzirom da su direktni kontakti savetodavaca ograničeni na relativno mali broj gazdinstava, u praksi se pojavljuju i drugi kanali protoka informacija. Primena mas-medijskih sistema, kao što su radio, televizija, časopisi, vizuelnih sredstava komunikacije i interneta omogućili su tzv. masovno informisanje poljoprivrednika i njihovih organizacija. Poseban značaj imaju različite varijante poljskih oglasa i demonstracija, koji su verovatno najefikasniji metod komunikacije koji stoji na raspolaganju savetodavnim radnicima. Potrebno je istaći da potpuni efekat u praksi zahteva primenu kombinacije navedenih komunikacionih sistema.

Posmatrano na globalnom planu, pri prenosu informacija koriste se različite institucije i različiti modeli komunikacije. Kao primaoci, ali i pošiljaoci informacija na globalnim informacionim sistemima pojavljuju se, ne samo poljoprivrednici i savetodavci, već i veliki broj različitih institucija. Svakako najveći značaj pridaje se naučno-istraživačkim institucijama, kao izvoru informacija neophodnih u procesu agrarnog razvoja. Ne treba, međutim, zemariti ni ulogu koju imaju poljoprivredni fakulteti, poslovni sistemi u poljoprivredi, poljoprivredne savetodavne službe, vladine i nevladine organizacije i agencije, kao i objavljena literatura iz ove oblasti.

Pružanje usluga. U operacionalizaciji ciljeva poljoprivrednog savetodavstva, posebnu grupu zadataka predstavlja pružanje usluga. Usluge koje savetodavna služba pruža klijentima su brojne, a jedna od mogućih klasifikacija je na sledeće tri grupe:

- (1) Pravni saveti i administrativne usluge;
- (2) Poslovne usluge, i
- (3) Proizvodno tehnološke usluge.

Jedna od specifičnosti poljoprivredne proizvodnje je sporiji obrt kapitala u odnosu na industriju i druge privredne aktivnosti. Iz te specifičnosti proističe i niska kreditna sposobnost poljoprivrednika, pa su potrebe za kreditima u oblasti agrara uvek prisutne. Da bi odgovorili na potrebe poljoprivrednika za kreditima, savetodavni radnici upućeni su na saradnju sa bankama i drugim finansijskim institucijama. Pored toga, podnošenje zahteva za odobrenje kredita, savetodavni personal može uputiti i vladi, koja kroz formalne projekte može odobravati kredite pod povoljnijim uslovima. Pravni saveti i administrativne usluge poljoprivredne savetodavne službe ne ograničava-

ju se samo na oblast kreditnih usluga, već se odnose i na pružanje pomoći i podrške poljoprivrednicima prilikom prijave poreza, podnošenja zahteva za osiguranje, prijave štete i naplaćivanja naknade od osiguravajućih društava.

U domen poslovnih usluga savetodavne službe ubrajaju se aktivnosti koje, zbog svojih specifičnosti treba da budu poverene stručnim savetodavnim radnicima – specijalistima iz pojedinih grana poljoprivrede. ovaj uslov je neophodno ispuniti, jer se radi o pitanjima kao što su izrada investicionih elaborata, optimiranje strukture proizvodnje, određivanje optimalnog nivoa intenzivnosti proizvodnje i slično.

Ništa manji stepen stručnosti ne očekuje se od savetodavnog personala koji, kao deo svojih aktivnosti, ima pružanje proizvodno-tehnoloških usluga. Ova grupa zadataka obuhvata analize zemljišta, agrohemijske analize, dijagnostiku i preventivnu zaštitu od bolesti, veterinarske usluge.

Edukacija i obuka. Zadaci edukacije i obuke predstavljaju još jednu oblast delovanja poljoprivredne savetodavne službe. U jednoj od definicija savetodavne službe ističe se potreba za višim nivoom životnog standarda poljoprivrednika, koji treba da se postigne njihovim permanentnim obrazovanjem i informisanjem. Dakle, savetodavstvo je, pre svega, obrazovna delatnost. Sistem edukacije u sklopu savetodavnog rada nije u skladu sa standardnim formama obrazovanja, pre svega zbog nepostojanja institucije prinude kojom bi se poljoprivrednici primorali da prihvate nova saznanja.

Uspeh obrazovnog procesa u savetodavstvu zbog toga je u direktnoj zavisnosti od sposobnosti savetodavnog personala da u poljoprivrednicima probude interes za unapređenje proizvodnje i životnog standarda kroz podizanje sopstvenog znanja na viši nivo. Na ovom mestu dolaze do izražaja potrebe da savetodavci pored neophodnog stručnog znanja, budu istovremeno osposobljeni i za neka područja koja zalaze u oblast psihologije, pedagogike i andragogike. Posebnu pažnju bi trebalo posvetiti metodama koje se primenjuju u procesu edukacije, s obzirom na visok stepen heterogenosti klijenata savetodavne službe. Primenom odgovarajuće obrazovne metode, pored tehnično-tehnološke, organizaciono-ekonomske i opšte obrazovne obuke, ostvaruju se i obuka za unapređenje poljoprivrednog domaćinstva.

Eksperimenti. Neposredni transfer savremenih naučnih saznanja u praksi predstavlja grupu zadataka koji se svrstavaju u kategoriju eksperimenata. Zadatak savetodavne službe, kome se često daje epitet najvažnijeg, jeste svakako transfer novih tehnologija, jer se jedino kroz razvoj tehnologija može

omogućiti i ukupan razvoj poljoprivredne proizvodnje. Realizacijom ovog zadatka poljoprivredna savetodavna služba uspeva da poveže naučno-istraživačke institucije i poljoprivrednike, kao osnovne subjekte u oblasti proizvodnje hrane. Pojedine kategorije subjekata, naročito mala poljoprivredna gazdinstva, nisu finansijski spremni na rizik koji sa sobom nose eksperimenti, u smislu testiranja novih tehnologija. Zbog toga se, u većini zemalja u svetu, ovaj zadatak poljoprivredne savetodavne službe ostvaruje uz finansijsku, tehničku i institucionalnu pomoć države. Takođe se posebna pažnja pridaje saradnji savetodavne službe na nacionalnom nivou sa međunarodnim naučno-istraživačkim centrima. U pojedinim zemljama postoje različita rešenja za organizovanje istraživačke delatnosti u oblasti poljoprivrede.

Međutim, nije samo kvalitet veza između elemenata koji učestvuju u sistemu difuzije tehnologija faktor koji utiče na efekte ove savetodavne aktivnosti. Na uspeh primene i prihvatanja novih tehnologija utiču i brojni drugi faktori, kao što su:

- (1) Tradicija stanovništva;
- (2) Geografski položaj određenog područja;
- (3) Gustina naseljenosti;
- (4) Fizionomija agrarne politike;
- (5) Razvijenost infrastrukture;
- (6) Klimatski uslovi;
- (7) Raspoloživost prirodnih resursa.

U savremenim uslovima naglašava se značaj ekonomskih i organizacionih inovacija u oblasti proizvodnje hrane. Naime, savremene tehnologije, koje simbolizuju racionalizaciju procesa rada i visok kvalitet poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, nisu dovoljne za postizanje željene efikasnosti u poslovanju. Potpuni uspeh može se očekivati jedino uz implementaciju savremenih metoda organizovanja proizvodnje i poslovanja i savremenih metoda upravljanja ograničenim proizvodnim resursima.

Povezivanje i saradnja. U poslednjoj, ali ne po značaju, grupi zadataka poljoprivrednog savetodavstva nalaze se aktivnosti koje su neposredno vezane za realizaciju saradnje poljoprivrednika sa različitim institucijama koje, na direktan ili indirektan način, utiču na tokove agrarnog razvoja i razvoja ruralnih područja. Ranije je objašnjen karakter i značaj veza između poljoprivred-

nika, kao proizvođača hrane i naučnih i obrazovnih institucija, kao nosilaca istraživačke delatnosti. Na ekonomske performanse, kao i ostvarene proizvodne rezultate poljoprivrednih gazdinstava, značajan uticaj ostvaruju uslovi nabavke i kvalitet inputa, odnosno različitih vrsta repromaterijala i opreme. Zbog toga savetodavna služba, pored ostalih svojih zadataka, nastoji da omogući uslove za realizaciju saradnje poljoprivrednika i onih proizvođača inputa koji će na najbolji mogući način odgovoriti na njihove potrebe.

U okviru zadataka povezivanje i saradnja, savetodavni personal angažovan je na određenom broju aktivnosti istraživanja tržišta u cilju uspešne tržišne valorizacije poljoprivrednih proizvoda. Poljoprivrednici su zainteresovani za učvršćivanje veza sa prerađivačkom industrijom, koja ima interesa za dugoročnu saradnju i otkup poljoprivrednih proizvoda pod povoljnijim uslovima, kako bi obezbedila sigurne izvore sirovina za sopstvene potrebe. Karakter ove veze jedan je od najboljih načina da se pokaže postojanje komplementarnosti ciljeva različitih privrednih subjekata, u ovom slučaju to su poljoprivrednici sa jedne, i prerađivačka industrija, na drugoj strani.

Jedna od klasifikacija tipova poljoprivrednog savetodavnog rada zasni-va se upravo na zastupljenosti pojedinih savetodavnih zadataka i aktivnosti (Tabela 2).

Tabela 2. Tipovi poljoprivrednog savetodavstva

Tip savetodavstva	Karakteristike savetodavnog rada
Prinudno savetodavstvo	Tip savetodavstva čija primena može dovesti do željenih efekata jedino u uslovima kada je većina poljoprivrednika na niskom stepenu obrazovanja, a to je karakteristično za najranije stadijume razvoja poljoprivrede. Reč je o savetodavnom konceptu koji se zasniva na različitim oblicima legalizovane prinude na korišćenje usluga savetodavstva, do se u cilju regulacije koriste i određene metode kažnjavanja onih koji se ne pokoravaju prinudi.
Ekonomsko savetodavstvo	Tip savetodavstva koji koristi ekonomske podsticaje za ostvarivanje razvojnih ciljeva. Primena ovog tipa savetodavstva moguća je jedino u uslovima tržišnog privređivanja, uz postojanje konstantnih ekonomskih podsticaja od strane države za razvoj poljoprivredne proizvodnje. Ovaj tip savetodavnog rada naročito je uspešan u oskudici kapitala i sa direktnim nastupom poljoprivrednika na tržištu. Uz to, potrebno je da obrazovanje poljoprivrednika dostiže određeni, minimalni nivo.
Obrazovno savetodavstvo	Koncept čija je primena moguća u uslovima kada je obrazovni nivo poljoprivrednika viši. Obrazovno savetodavstvo stimuliše profesionalni interes poljoprivrednika, unapređuje njihova znanja iz oblasti očuvanja prirodnih resursa i drugih važnih segmenata života i rada u ruralnoj sredini. Ovakvim tipom savetodavstva omogućuje se učenje na osnovu stručnih materijala i publikacija, organizovanje kurseva i obuka, kao i studijskih putovanja.
Sveobuhvatno savetodavstvo	Tip savetodavnog rada koji je delotvoran jedino u uslovima kada su i ekonomski i obrazovni nivo poljoprivrednika visoki. Regresiranje cena, participacija u osiguranju, niže kamatne stope, pomoć u organizovanju tržišta, primarni su oblici ekonomskih podsticaja, koji čine osnovne elemente ovog savetodavnog pristupa. U ovom slučaju, svetodavna služba se javlja i kao koordinator mera agrarne politike kao što su različiti razvojni programi u poljoprivredi ili projeti unapređenja ruralnih lokalnih zajednica.
Neobavezno savetodavstvo	Može dati očekivane rezultate samo ukoliko su poljoprivrednici u mogućnosti da samostalno planiraju i usmeravaju svoj razvoj, a pri tome poseduju potreban obim finansijskih sredstava. Savetodavna služba pruža usluge isključivo na osnovu zahteva poljoprivrednika, koji za savete i informacije obezbeđuju odgovarajuću novčanu naknadu. Dakle, celokupna savetodavna delatnost kreira se i realizuje u skladu sa interesima, potrebama i zahtevima korisnika usluga.

Izvor: Novković, 1992.

Zadaci savetodavne službe, kao specifične institucije i činioca agrarnog razvoja, na neposredan način određuju i pojedinačne zadatke savetodavnog personala. Ovi zadaci se mogu podeliti u tri grupe:

- (1) Savetodavni zadaci;
- (2) Istraživanje i razvoj;
- (3) Obrazovanje i obuka.

Kao što je ranije naglašeno, uspeh rada poljoprivredne savetodavne službe, u velikoj meri zavisi od znanja, iskustva i sposobnosti savetodavnog personala. Zaposleni u savetodavnoj službi mogu biti svrstani u različite kategorije savetodavnih radnika, u zavisnosti od stepena stručnosti, nadležnosti i funkcija, kao i od konkretnog položaja u hijerarhiji organizacije savetodavstva.

Kategorizacija savetodavnog personala, koja je našla svoju primenu u najvećem broju zemalja u svetu, je podela na savetodavce i specijaliste. U zavisnosti od karaktera pitanja na kojima su angažovani, razlikuju se dve grupe savetodavaca. Prvu grupu predstavljaju savetodavci za pitanja poljoprivrede (farm adviser), dok se druga grupa savetodavaca bavi pitanjima vezanim za domaćinstvo i okvire života na selu (home advisor). Osim toga, savetodavci mogu biti za opšta pitanja ili specijalizovani za pojedine oblasti.

Druga kategorija savetodavnih radnika su specijalisti koji predstavljaju eksperte za pojedine oblasti i po pravilu imaju viši stepen stručnosti i iskustva u odnosu na savetodavce. Podela unutar grupe specijalista može se izvršiti na više načina, ali je najrasprostranjenija podela do koje se dolazi ukoliko se kao kriterijum uzima polje njihovog delovanja. Na taj način razlikuju se specijalisti za pojedine stručne oblasti u okviru poljoprivrede ili domaćinstva i života na selu i specijalisti – metodolozi za pitanja u vezi sa poljoprivrednom proizvodnjom, domaćinstvom i seoskom omladinom.

Realizacijom pojedinih zadataka, savetodavci u kontaktu sa poljoprivrednicima unose novine u njihov život i rad, i na taj način doprinose povećanju efikasnosti poljoprivredne proizvodnje, a time pozitivno utiču i na promene životnog standarda ruralne populacije. Pored prenosa najnovijih istraživačkih rezultata u praksu, savetodavci na određenom području usavršavaju postojeće i uspostavljaju nove komunikacione veze između poljoprivrednika i njihovog okruženja.

Tabela 3. Aktivnosti savetodavaca

Polje delovanja	Aktivnosti
Realizacija poslovnih veza sa poljoprivrednicima	<ul style="list-style-type: none"> - Obilazak sela, pojedinaca i institucija iz okruženja - Zajedničko obavljanje poslova sa poljoprivrednicima - Kontakti sa zaposlenima u državnim, istraživačkim i obrazovnim institucijama
Razvoj odgovarajućeg savetodavnog mehanizma	<ul style="list-style-type: none"> - Formiranje odbora ili komisija za definisanje problema - Sprovođenje i vrednovanje programa - Učestvovanje savetodavaca u radu odbora i komisija koje se bave ruralnim razvojem
Organizovanje i realizacija programa obrazovanja	<ul style="list-style-type: none"> - Prezentacije, susreti, dogovori, dani polja u cilju unapređenja znanja poljoprivrednika - Saradnja sa istraživačkim institucijama u vidu postavljanja izložbi, prikaza, prezentacija i sl.
Pružanje informacija poljoprivrednicima	<ul style="list-style-type: none"> - Obavljanje pojedinačnih razgovora - Organizovanje zajedničkih debata i neformalnih diskusija - Prenošnje sopstvenih zapažanja
Timski rad sa ostalim članovima savetodavne grupe	<ul style="list-style-type: none"> - Planiranje, sprovođenje i vrednovanje programa

Izvor: Roling, 1988.

Specijalisti, kao eksperti za određene oblasti poljoprivrede ili određene discipline, imaju primarni zadatak da procene koji istraživački rezultati mogu dati najbolje efekte, odnosno koji su najprihvatljiviji s obzirom na aktuelne uslove u određenim područjima. Oni predstavljaju kariku između naučno-istraživačkih i obrazovnih institucija i poljoprivrednika.

Osnovni zadatak specijalista je održavanje kontakta i saradnje sa naučno-istraživačkim i eksperimentalnim stanicama u cilju blagovremenog upoznavanja sa rezultatima istraživanja. Specijalisti jedan deo svog vremena posvećuju osmišljavanju programa za obuku savetodavaca, čiji je zadatak da inovacije približe poljoprivrednicima. Kao i u slučaju savetodavaca, i kod specijalista se sve više naglašava značaj timskog rada i saradnje sa svim zaposlenima u savetodavnoj službi u cilju kreiranja biltena, prezentacija, audio-vizuelnih sredstava kojima se informacije i znanja prenose korisnicima usluga.

U prethodnih nekoliko decenija poljoprivredna savetodavna služba u većini zemalja u svetu prošla je kroz proces reformisanja. Promene u poljoprivrednom savetodavstvu uslovljene su delovanjem više faktora (Swanson, 2008):

- Pozitivni efekti Zelene revolucije na svetsku prehrambenu situaciju;
- Razvoj komercijalnih poljoprivrednih gazdinstava, naročito u razvijanim zemljama;
- Liberalizacija svetskog tržišta poljoprivredno-prehrambenih proizvoda;
- Rast proizvodnje bio-goriva uzrokovan kontinuiranim rastom cena fosilnih goriva od 2000. godine.

Razvoj novih tehnologija i njihova primena na komercijalnim gazdinstvima doprineli su značajnom stepenu privatizacije poljoprivrednog savetodavstva u velikom broju evropskih država, zatim na području Australije i Novog Zelanda (Black, 2000). Sa druge strane, pojedine evropske zemlje, kao i zemlje Južne Amerike, Azije i Afrike primenjuju mešovite modele poljoprivredne savetodavne službe. U Severnoj Americi, državna poljoprivredna savetodavna služba zadužena je za edukaciju, unapređenje znanja iz oblasti upravljanja gazdinstvom i jačanje socijalnog kapitala, dok su privatne poljoprivredne savetodavne službe zadužene za transfer novih tehnologija (Anderson, 2008).

Istovremeno, veliki broj malih porodičnih gazdinstava u zemljama u razvoju suočava se sa problemom gladi i siromaštva. Vlade tih zemalja i međunarodne institucije pokušavaju da dođu do rešenja kako da unaprede kvalitet života i smanje stepen siromaštva u ugroženim ruralnim područjima, te da obezbede prehrambenu sigurnost na nivou poljoprivrednih gazdinstava. Uporedo sa iznalazanjem rešenja za ova pitanja, kreira se i sistem poljoprivredne proizvodnje u okviru koga će se unaprediti upravljanje prirodnim resursima na nivou svake države.

Stepen dostignutog privrednog razvoja i razvoja agrarnog sektora razlikuje se od države do države, a to uslovljava postojanje različitih razvojnih ograničenja i problema u čijem rešavanju poljoprivredna savetodavna služba treba da da doprinos. Specifična razvojna ograničenja pojedinih država zahtevaju i primenu različitih modela organizacije poljoprivredne savetodavne službe i metoda savetodavnog rada. Takođe, pristup savetodavnoj delatnosti

razlikuje se u zavisnosti od ciljene grupe korisnika savetodavnih usluga. Pojedine socijalne kategorije, kao što su ruralna omladina, žene u ruralnim područjima, mala poljoprivredna gazdinstva, komercijalna gazdinstva iziskuju drugačiji pristup savetodavnom radu.

Ono što je zajedničko za sve države, bez obzira na stepen dostignutog ekonomskog razvoja, je potreba za razvojem i/ili jačanjem socijalnog kapitala u ruralnim sredinama. Udruživanje proizvođača različitih kategorija i ostalih interesnih grupa u ruralnim područjima može značajno da doprinese prevazilaženju problema i limitirajućih razvojnih faktora. U tom procesu, uloga poljoprivredne savetodavne službe je sve naglašenija.

Evolucija i transformisanje svakog društva, svojstveni razvojnom procesu, podrazumevaju da se menja i poljoprivredni savetodavni sistem. Nove društveno-ekonomske okolnosti sa sobom donose i potrebu za promenama u metodama savetodavnog rada i samom pristupu savetodavnoj misiji. Takođe, vremenom se menjaju način organizovanja i finansiranja poljoprivredne savetodavne službe, pa se zbog toga insistira na postepenoj izgradnji savetodavnog sistema koji će biti fleksibilan i efikasno se prilagođavati promenama u društvu i poljoprivredi.

U aktuelnim uslovima, kao univerzalni primarni ciljevi u oblasti poljoprivrede navode se:

- Ostvarivanje prehrambene sigurnosti na nivou gazdinstava i nacionalnom nivou;
- Unapređenje kvaliteta života u ruralnoj sredini, i
- Unapređenje upravljanja prirodnim resursima.

U skladu sa postavljenim ciljevima agrarnog sektora, postavljeni su i primarni ciljevi poljoprivredne savetodavne službe. Prvi cilj poljoprivrednog savetodavstva je transfer tehnologija. Ovo se odnosi na oblast genetike, agrohemikalija, poljoprivredne mehanizacije i informacionih tehnologija. Kao drugi cilj poljoprivredne savetodavne službe izdvaja se unapređenje znanja i veština poljoprivrednog stanovništva, koje se ostvaruje u različitim oblastima, od proizvodnje i prerade primarnih poljoprivrednih proizvoda, preko upravljanja prirodnim resursima do upravljanja domaćinstvom. Treći cilj poljoprivrednog savetodavstva odnosi se na asistenciju u procesu udruživanja različitih interesnih grupa u ruralnim sredinama.

Međunarodna iskustva pokazuju da su perspektive poljoprivrednog savetodavstva u ostvarivanju većeg stepena decentralizacije savetodavne službe i njenom uspešnijem prilagođavanju potrebama poljoprivrednika. Jedan od najvećih izazova koji stoje pred poljoprivrednom savetodavnom službom je decentralizacija planiranja i prenos specifičnih upravljačkih funkcija na regionalni i lokalni nivo (Swanson i Samy, 2004). Savladavanje ovog izazova posebno je teško s obzirom na to da je decenijama u većini državnih savetodavnih službi bio primenjivan „top-down“ sistem upravljanja i odlučivanja.

Uspeh decentralizacije poljoprivredne savetodavne službe ne zavisi isključivo od faktora u okviru savetodavnog sistema. Naprotiv. Postoje elementi koji utiču na funkcionisanje savetodavne službe koji deluju izvan sistema savetodavstva. Najvažniji među njima su pravni sistem, kojim se reguliše okvir u kome poljoprivredna savetodavna služba funkcioniše. Zatim, za uspešnu decentralizaciju poljoprivrednog savetodavstva neophodna je aktivna participacija i doprinos svih zainteresovanih strana, kao što su različite kategorije gazdinstava, nevaldine organizacije, finansijske institucije, udruženja. Kapacitet vlasti na lokalnom nivou da preuzmu inicijative i odgovornost za odlučivanje, kao i stručnost i sposobnost savetodavnih radnika takođe u velikoj meri uslovljava uspeh decentralizovane poljoprivredne savetodavne službe. Obezbeđivanje realnih izvora finansiranja, transparentnost u radu i preuzimanje odgovornosti predstavljaju osnove za uspešno kreiranje i funkcionisanje savetodavnog sistema u poljoprivredi.

1.5. Modelski pristupi organizovanju poljoprivredne savetodavne službe u svetu

Poljoprivredna savetodavna služba, kao jedna od mera agrarne politike, treba da omogući uslove za unapređenje poljoprivrednog gazdinstva kao osnovne proizvodne jedinice u poljoprivredi. Jedan od osnovnih preduslova da bi savetodavna služba realizovala ovaj svoj zadatak je primena optimalnog modela njene organizacije pri postojećim uslovima. Svako organizaciono rešenje poljoprivredne savetodavne službe ima svoje prednosti i organizovanja, koja dolaze do izražaja u određenim društveno-ekonomskim i prirodnim uslovima. Međutim, i pored razlika koje evidentno postoje između pojedinih regiona i zemalja u svetu, ipak se izdvajaju izvesne univerzalne pretpo-

stavke za organizovanje uspešnog savetodavstva. Uslovi koje treba ispuniti pri organizovanju savetodavne službe su sledeći (Leeuwis i Van den Ban, 2004):

- (1) Obezbeđivanje maksimalne participacije poljoprivrednika u procesu definisanja ciljeva i zadataka poljoprivrednog savetodavstva;
- (2) Primena odgovarajućeg modaliteta prema kome bi u finansiranju rada službe svoj doprinos dali i poljoprivrednici, kako finansiranje ne bi preterano opterećivalo budžet zemlje;
- (3) Poljoprivredna savetodavna služba treba da bude, u što većoj meri, samostalna i u svom radu treba da zastupa interese poljoprivrednika, i
- (4) Izgradnja savetodavnog sistema mora se odvijati postepeno i selektivno.

U vezi sa četvrtim uslovom, da osnivanje sistema savetodavstva, bez obzira na stepen razvijenosti konkretne zemlje, treba da bude postepeno i selektivno, potrebno je dati dodatno objašnjenje. Naime, svaku zemlju karakterišu tri tipa poljoprivrednih područja (Tumbas, 2001):

- (1) Područja koja, u sadašnjim uslovima, predstavljaju razvojni potencijal;
- (2) Područja koja predstavljaju budući razvojni potencijal, i
- (3) Područja koja trenutno predstavljaju niski razvojni potencijal.

U skladu sa potencijalima pojedinih područja, razvoj poljoprivrednog savetodavnog sistema u svakoj zemlji treba da bude selektivan, odnosno umeren prema uslovima i potrebama onih područja koja imaju najviše mogućnosti za realizaciju razvojnih programa u sadašnjim uslovima i u budućnosti. Ostala područja, sa izrazito niskim razvojnim potencijalom, po pravilu ne obuhvataju se programom razvoja savetodavstva, već se njima pomaže kroz druge forme i programe.

Poštujući prethodne teorijske pristupe, razvoj savetodavnog sistema konkretne zemlje treba da bude precizno isplaniran na osnovu prethodno izvršene analize razvojnih potencijala pojedinih područja odnosno regiona. Ravnomerna izgradnja savetodavstva u celoj zemlji, pokazala se kao siguran način da se sredstva namenjena razvoju agrara koriste neracionalno. Unapređenje poljoprivrede u regionima niskih razvojnih potencijala može se ostvariti primenom različitih mehanizama. Jedno od mogućih rešenja je organizo-

vanje regionalnog nivoa savetodavne organizacije, sa minimalnim brojem zaposlenih i uz minimum angažovanja sredstava.

Postepena izgradnja savetodavnog sistema je iskustvo najvećeg broja zemalja u svetu čije se poljoprivredno savetodavstvo odlikuje visokim stepenom efikasnosti. U početnim fazama razvoja, funkcionisanje poljoprivredne savetodavne službe uglavnom je finansirano od strane države, tačnije iz budžetskih sredstava namenjenih unapređenju poljoprivrede i sela. U kasnijim fazama rada savetodavne službe, dolazi do stvaranja uslova za njeno samofinansiranje, odnosno pokrivanje troškova kroz naplatu izvršenih usluga.

Uloga države u kreiranju i početnim fazama rada poljoprivredne savetodavne službe izuzetno je naglašena i to iz više razloga. Postojanje velikog broja gazdinstava sa skromnim ekonomskim performansama ističe potrebu da država, svojim sredstvima obezbedi angažovanje stručnjaka koji bi se bavili naučno-istraživačkim radom za potrebe malih gazdinstava. Najznačajniji deo naučno-istraživačkih institucija nalazi se pod ingerencijom države, pa se kao logično nameće rešenje prema kome država, posredstvom savetodavne službe, rezultate istraživanja ili informacije prosleđuje korisnicima, odnosno poljoprivrednim proizvođačima.

Jačanje veza između istraživačke delatnosti i poljoprivrednih gazdinstava neminovno dovodi i do povećanja efikasnosti poljoprivrede u celini, a to kroz snižavanje cena ima pozitivan uticaj i na krajnje potrošače poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. Najzad, na osnovu svoje vodeće uloge u oblasti spoljnotrgovinske politike, država stvara uslove za veću konkurentnost domaćih poljoprivrednih proizvođača na inostranom tržištu.

Na izbor modela organizovanja poljoprivredne savetodavne službe u našoj zemlji značajan uticaj treba da imaju i upravljački principi koje su predložili eksperti Svetske banke (Swanson i Rajalahti, 2010).

Buduće pravce razvoja savetodavstva u svetu opredeljuju sledeća četiri upravljačka principa:

- (1) Specifičnost situacije
- (2) Ekonomska održivost
- (3) Fleksibilnost
- (4) Participacija.

Specifičnost situacije je princip koji u kreiranju ciljeva i zadataka razvojnih programa polazi od situacije i konkretnih problema sa kojima se suočava

područje ili nivo savetodavstva za koji se donosi razvojni program. Po mišljenju eksperata Svetske banke, ovakav pristup omogućava da uspeh sistema savetodavstva bude u većoj meri izvestan.

Ekonomska održivost je princip po kome se, na prvom mestu, vodi računa o odnosu ulaganja i efekata savetodavne službe. Ovaj princip može se uvažiti samo u slučaju da se savetodavna služba u obavljanju svoje delatnosti oslanja na sopstvene izvore finansiranja. Analizu troškova i dobiti, kao osnovni pokazatelj uspeha, ponekad je veoma teško precizno ostvariti, s obzirom da su efekti savetodavnog rada nematerijalne prirode i da se ispoljavaju nakon dužeg vremenskog perioda. Ovde je potrebno istaći i činjenicu da pored finansiranja savetodavnog sistema na osnovu direktno ili indirektno prikupljenih sredstava poreza i taksu, postoji i mogućnost javnog finansiranja dela savetodavne aktivnosti, koji se odnosi na realizaciju socijalnih programa.

Fleksibilnost je princip koji podrazumeva potpuno prilagođavanje poljoprivredne savetodavne službe realnim uslovima okruženja. Tu se pre svega misli na potrebu prilagođavanja savetodavne službe društveno-ekonomskim uslovima, infrastrukturi i izvorima sredstava. Drugi aspekt prilagođavanja odnosi se na promenu vrste i intenziteta pojedinih funkcija savetodavnog sistema, kao i primenu metoda savetodavstva koje su adekvatne postojećim uslovima.

Participacija predstavlja upravljački princip savetodavstva koji u prvi plan stavlja potrebu aktivnog učešća poljoprivrednika u postavljanju i realizaciji razvojnih ciljeva. Po ovom principu savetodavna služba treba da postane savetodavni partner koji posreduje između kreatora agrarne politike, naučno-istraživačkih i obrazovnih institucija, dobavljača inputa, kreditnih organizacija i poljoprivrednika.

Primarni aspekt sa koga treba posmatrati poljoprivredno savetodavstvo je njegova uloga u opštem agrarnom razvoju. Iskustva najrazvijenijih zemalja u svetu nesumljivo potvrđuju da se bez dobro organizovane poljoprivredne savetodavne službe ne može govoriti o savremenoj poljoprivrednoj proizvodnji koja obezbeđuje prehranbenu sigurnost, zadovoljavajuće ekonomske efekte i adekvatan životni standard poljoprivrednih proizvođača.

U većini zemalja u razvoju, još uvek se kao osnovni cilj u oblasti poljoprivrede izdvaja povećanje proizvodnje hrane i produktivnost rada, dok je za najveći broj visokorazvijenih država, koje su odavno ostvarile samodovoljnost u proizvodnji poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, u prvom planu

povećanje ekonomskih efekata i zaštita poljoprivrednika. Poslednjih godina koncept održivog razvoja poljoprivrede dobija centralno mesto u agrarnim politikama visokorazvijenih država, pa se shodno tome i pred poljoprivredno savetodavstvo postavlja cilj obuke poljoprivrednika o proizvodnji zdravstveno bezbedne hrane tehnologijom kojom se racionalno koriste prirodni resursi.

Svoju ulogu u razvoju poljoprivrede, poljoprivredno savetodavstvo ostvaruje kroz veliki broj funkcija i zadataka. Bez obzira na složenost zadataka koji se pojavljuju u okviru savetodavnog rada, neophodno je poljoprivredno savetodavstvo shvatiti kao obrazovni proces čiji je cilj da informiše ljude i pomogne im u ostvarivanju njihovih ciljeva. Upravo zbog toga što savetodavstvo ima karakter obrazovnog procesa, razumljivo je što u praksi egzistiraju različita organizaciona rešenja u okviru poljoprivrednih savetodavnih službi.

Svaki alternativni modelski pristup organizovanju poljoprivrednog savetodavstva karakterišu brojne prednosti i ograničenja koja dolaze do izražaja u različitim uslovima. Primena određenog organizacionog modela u direktnoj je zavisnosti od samog cilja koji se stavlja pred poljoprivrednu savetodavnu službu u određenoj zemlji, te je zbog toga neophodno da, pri samom konstituisanju ove službe, što preciznije budu definisani njeni ciljevi i zadaci, kao i očekivani rezultati.

Polazeći od tzv. funkcionalnog pristupa u determinisanju pojedinih savetodavnih modela, u okviru opštih ili javnih formi poljoprivrednog savetodavstva razlikuju se sledećih šest modelskih prisutpa (Swanson i Claar, 1984):

- (1) Sporazumni poljoprivredni savetodavni pristup;
- (2) Sistem obuke i posete;
- (3) Sistem poljoprivrednog savetodavstva organizovan od strane univerziteta;
- (4) Razvoj proizvoda i sistem proizvodnje;
- (5) Integralni poljoprivredni razvojni programi, i
- (6) Integralni ruralni razvojni programi.

1.5.1. Sporazumni poljoprivredni savetodavni pristup

Ovaj pristup svoju primenu imao je prvo u pojedinim zemljama tzv. trećeg sveta i to znatno pre uspostavljanja i početka rada naučno-obrazovnih institucija, pa je u početku savetodavna služba organizovana na ovaj način predstavljala samo sponu između aktivnosti ministarstva poljoprivrede i lokalnog stanovništva. U okviru ovog modelskog pristupa nalazi se veliki broj različitih modela primenjenih u pojedinim zemljama. Međutim, i pored razlika koje postoje među njima, mogu se uočiti i neke zajedničke karakteristike.

U okviru ovog modelskog pristupa osnovni cilj vezan je za povećanje nacionalne poljoprivredne proizvodnje i izvoza, kao i porast dohotka poljoprivrednika i kvaliteta života ruralne populacije. Kako se u praksi širi nacionalni ciljevi nalaze u konfliktu sa pojedinačnim ciljevima poljoprivrednih proizvođača, jedan od osnovnih zadataka poljoprivrednih savetodavnih službi je i kreiranje liste prioriteta. Na primer, ukoliko vlada jedne zemlje vodi politiku jeftinih poljoprivrednih proizvoda, u korist urbane populacije, time može u velikoj meri ugroziti dohodak ruralnog stanovništva koje svoju egzistenciju vezuje za poljoprivredu. Na taj način, vlada direktno organičava interes poljoprivrednika za ulaganje sredstava u primenu tehničko-tehnoloških inovacija i dovodi u pitanje dalji razvoj poljoprivredne proizvodnje. Zbog postojanja konfliktnosti u okviru makro i mikro ciljeva u poljoprivredni, kreatori ekonomske politike moraju tražiti takvo rešenje koje će ove grupe ciljeva dovesti u stanje konzistentnosti.

Klijenti ovih opštih poljoprivrednih savetodavnih službi trebalo bi da budu sve kategorije poljoprivrednih gazdinstava. Međutim, pošto se radi o nerazvijenim zemljama u kojima je stalno prisutan deficit stručnog savetodavnog kadra, kategorije korisnika usluga savetodavne službe određuju se u skladu sa ciljem koji je neophodno operacionalizovati. Tako na primer, ukoliko se kao primarni zadatak u okviru razvoja poljoprivrede naznači povećanje proizvodnje i izvoza, ciljna grupa u radu poljoprivredne savetodavne službe biće samo produktivnija, odnosno komercijalna gazdinstva. U tom slučaju, mala poljoprivredna gazdinstva sa slabijim ekonomskim performansama, seoska omladina i žene bivaju potisnuti u drugi plan, što ima niz negativnih posledica, kako u okviru agrarnog, tako i opšteg društvenog razvoja.

Na strategiju, koja se primenjuje za ostvarivanje ciljeva u okviru ovog modelskog pristupa, u znatnoj meri utiču aktivnosti vlade, odnosno ministarstva poljoprivrede. U pojedinim zemljama savetodavna služba je organizovana u okviru različitih sektora ministarstva, pa tako postoje odvojeno savetodavstvo za pitanja šumarstva, ratarstva, stočarske proizvodnje i ostalih segmenata agrara. Savetodavni radnici, u ovom slučaju, su reprezentivi vlade koji znatan deo svog radnog vremena posvećuju realizaciji vladinih programa na lokalnom nivou u ruralnoj sredini, stavljajući na taj način svoje savetodavne aktivnosti u drugi plan.

Što se tiče metodološkog pristupa savetodavaca u konkretnim aktivnostima, ovaj modelski pristup pokazuje da u većini zemalja najveću primenu imaju individualne metode savetovanja. Najzastupljeniji vid rada su individualne posete poljoprivrednim gazdinstvima, kao i kontakti koji se ostvaruju na inicijativu samih poljoprivrednika. Osim toga, unapređenjem tehničkih okvira u ovoj grupi zemalja, omogućena je primena savremenih grupnih metoda savetodavstva, odnosno edukacije.

U okviru sporazumnog savetodavnog pristupa savetodavac je lice osposobljeno za edukaciju i komuniciranje sa klijentima, sposobno da identifikuje probleme sa kojima se suočavaju poljoprivrednici, kao i institucionalna ograničenja za razvoj agrara i ruralnih područja. Pošto su zadaci savetodavnog kadra pretežno edukativnog karaktera, prisutna je potreba da realizaciji ovih zadataka savetodavci posvete celokupno radno vreme, što u postojećim uslovima nije slučaj.

1.5.2. Sistem obuke i posete

Ovaj savetodavni sistem predstavlja oblik poboljšanog prethodnog modelskog pristupa. Kreiran u Izraelu 1960. godine, sistem obuke i posete prvo je testiran na području Turske i Indije, a zatim je našao primenu u većini azijskih zemalja i pojedinim zemljama Afrike i Latinske Amerike. Prilikom konstituisanja ovog organizacionog vida savetodavstva Svetska banka je vođena idejom da otkloni ograničenja sporazumnog savetodavnog pristupa.

U prvi plan u okviru sistema obuke i posete stavljaju se mikro ciljevi, odnosno ciljevi poljoprivrednika, pre svega povećanje proizvodnje i profita. Ukoliko se polazi od premise da se jačanje nacionalne poljoprivrede može ostvariti jedino razvojem pojedinačnih gazdinstava, primena ovakvog pristu-

pa ima svoje opravdanje. Ovaj model savetodavnog rada ima i određena ograničenja, koja je neophodno ukloniti. To se može ostvariti na sledeći način:

- (1) Poboljšati organizacije savetodavne službe primenom direktnih linija tehničke podrške i administrativne kontrole;
- (2) Redefinisati ulogu savetodavaca i ograničiti njihove aktivnosti u okviru sopstvenih kompetencija;
- (3) Ograničiti broj poljoprivrednih gazdinstava koja opslužuje jedan savetodavac;
- (4) Unaprediti mobilnost savetodavnih radnika, obezbeđivanjem odgovarajućih prevoznih sredstava;
- (5) Redovno organizovati kurseve obuke u cilju unapređenja znanja i sposobnosti savetodavnog kadra;
- (6) Poboljšati veze između savetodavne službe i istraživačkog sektora u cilju uspešnog transfera tehnologija, kao i veza između savetodavaca i poljoprivrednika u cilju dobijanja povratnih informacija o aktuelnim problemima u praksi;
- (7) Unaprediti status savetodavnog personala, i
- (8) Smanjiti dupliranje usluga koje se javljaju kada je savetodavstvo fragmentirano između više ministarstava.

Sistem obuke i posete ima za cilj širenje novih tehnologija poljoprivredne proizvodnje u pravcu svih kategorija gazdinstava. Upravo zbog toga, prisutno je nastojanje da korisnici usluga savetodavne službe budu regrutovani, kako iz velikih tako i iz malih gazdinstava. Posmatrano sa aspekta klijenata, specifičnost ovog modelskog pristupa je u tome što se formira grupa kontakt poljoprivrednika koji čine oko 10% poljoprivredne populacije u svakom selu. Kontakt poljoprivrednici su po pravilu progresivniji i usmereni na to da tehničko-tehnološka dostignuća uspešno prenesu u praksu, što je osnovni cilj savetodavnog rada.

U zavisnosti od gustine naseljenosti, stepena intenzivnosti poljoprivredne proizvodnje, razvijenosti infrastrukture i drugih faktora, određuje se optimalan broj poljoprivrednih gazdinstava sa kojima bi trebalo da saraduje jedan savetodavni radnik. Broj gazdinstava koja dolaze na jednog savetodavca, u okviru sistema obuke i posete, kreće se od 300 do 1200, što znači da jedan savetodavni radnik u proseku pokriva 800 domaćinstava. Neposredni kon-

takt savetodavac ostvaruje samo sa 10% poljoprivrednika, odnosno sa kontakt grupom i na taj način obezbeđuje se širenje informacija do ostalih poljoprivrednih gazdinstava. Sistem takođe pretpostavlja da je svakom savetodavcu dobro definisan delokrug poslova i da je i sam nastanjen na području svoje delatnosti.

Na osnovu prethodno određenog broja gazdinstava sa kojima radi jedan savetodavac, veoma jednostavno se za određeno područje može planirati ukupan broj potrebnih savetodavnih radnika. U cilju postizanja što boljih efekata savetodavnog rada, predviđen je i izvestan broj zaposlenih u savetodavnoj službi koji bi bili zaduženi za poslove planiranja, koordinacije i kontrole. Tako se planira jedan suprevizor koji se bavi administrativnim radom, kontrolom i obukom šest do osam savetodavaca.

U početku, u centru pažnje savetodavnih stručnjaka je prenos i primena tzv. niskotroškovnih tehnoloških inovacija sa malim stepenom rizika, koje obezbeđuje uvećanje obima proizvodnje i finansijskih efekata na poljoprivrednim gazdinstvima. Takve inovacije, po pravilu, osiguravaju pozitivan stav poljoprivrednika prema savetodavnoj službi, što je u početnim fazama rada ove službe od presudnog značaja. Tokom kontakta sa poljoprivrednicima savetodavci vode dnevnik u koji svakodnevno beleže sve značajne promene i probleme vezane za poljoprivrednu proizvodnju, kao i druge aspekte života u selu.

Sastavni element u okviru sistema obuke i posete je precizno definisani mehanizam nadzora i ocene³ kojim se od strane delegiranog odeljenja ministarstva poljoprivrede donosi ocena o efikasnosti rada službe na određenom području.

Kreiranjem novog modelskog pristupa organizovanju poljoprivrednog savetodavstva, Svetska banka je nastojala da otkloni ograničenja sporazumnog modelskog pristupa, koja su se oslikavala u velikom broju aktivnosti savetodavnog personala koje nisu bile u skladu sa suštinom savetodavne mi-

³ Sistem nadzora i ocene (Monitoring and Evaluation System) omogućava menadžerima i donosiocima odluka u agrarnom razvoju primenu adekvatnih sredstava za:

- Praćenje rezultata u toku razvojnog procesa;
- Sistemsko i objektivno definisanje relevantnih, efikasnih i efektivnih aktivnosti i njihovog uticaja na ostvarivanje ciljeva, kao i
- Stvaranje osnove za dalje planiranje razvoja (Murray, 2000).

sije. Pored pozitivnih strana, koje su neosporne, sistem obuke i posete odlikuju i određena ograničenja, među kojima su najznačajnija sledeća:

- (1) Izrazito ograničene mogućnosti participacije poljoprivrednika u sistemu planiranja;
- (2) Angažovanje velikog broja savetodavnih radnika, što u velikoj meri opterećuje ograničena budžetska sredstva;
- (3) Nedovoljno angažovanje masmedija u procesu komunikacije;
- (4) Slabe veze sa naučno-istraživačkim institucijama, i
- (5) Savetodavna misija nedovoljno podržava savetodavni moral.

1.5.3. Sistem poljoprivrednog savetodavstva organizovan od strane univerziteta

Ovaj modelski pristup savetodavnom radu u poljoprivredi vodi poreklo iz Sjedinjenih američkih država u kojima je savetodavna služba uspostavljena 1914. godine. Organizovanje poljoprivrednog savetodavstva u okviru univerziteta omogućilo je očuvanje njegove samostalnosti i edukativnog karaktera. Programi se realizuju u skladu sa federalnim zakonima i zakonima pojedinih država, a ustrojeni su na hijerarhijskoj osnovi u okviru poljoprivrednog univerziteta. Ovaj sistem prepoznatljiv je po kooperativnim vezama, raznolikosti pitanja kojima se bavi, širokom spektru kategorija klijenata i posebnoj pažnji koja se posvećuje unapređenju humanog resursa.

Primarni cilj ovog sistema savetodavstva je upravljanje obrazovnim programima koji su namenjeni poljoprivrednicima. Pored toga, savetodavni rad treba da doprinese i ostvarenju sledećih ciljeva:

- (1) Povećanje ekonomske efikasnosti poljoprivrednih gazdinstava;
- (2) Poboljšanje kvaliteta poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, uz očuvanje cena na prihvatljivom nivou;
- (3) Edukacija mladih ljudi u seoskoj sredini;
- (4) Poboljšanje kvaliteta života poljoprivrednih proizvođača;
- (5) Očuvanje organičenih prirodnih resursa i zaštita životne sredine.

U svoje raznovrsne programe poljoprivredna savetodavna služba ne uključuje samo poljoprivredno stanovništvo. Klijenti su veoma često i stanov-

ništvo iz urbanih sredina, kao i organizacije koje su u svojoj poslovnoj aktivnosti upućene na saradnju sa poljoprivrednicima, pre svega kao dobavljači inputa i kupci gotovih proizvoda.

Savetodavni personal podeljen je u četiri kategorije: savetodavci i njihovi pomoćnici na lokalnom nivou, specijalisti na državnom nivou, administrativni i supervizorski personal, takođe na državnom ili na regionalnom nivou. Celokupan savetodavni personal je kadar univerziteta, s tim što su specijalisti redovni članovi univerziteta sa akademskim rangom. Njihov angažman u poljoprivrednoj savetodavnoj službi najčešće se odnosi na poslove iz domena naučno-istraživačke i nastavne delatnosti, mada nije isključeno i njihovo angažovanje u okviru savetodavnog rada. Treba istaći da oko 20% savetodavne službe čine upravo specijalisti.

Ovaj koncept savetodavstva specifičan je i po tome što klijenti na lokalnom i regionalnom nivou ostvaruju aktivno učešće u realizaciji savetodavnih programa. Takođe, kvalitet savetodavnog personala održava se na zavidnom nivou, postavljanjem kriterijuma za ocenu rada savetodavaca i specijalista.

Kao što se može videti, u ovom modelskom pristupu znatno veća pažnja se posvećuje suštinskim savetodavnim zadacima i funkcijama, za razliku od sporazumnog savetodavnog pristupa koji podrazumeva organizovanje savetodavstva u okviru ministarstva poljoprivrede.

Ovaj koncept savetodavstva polazi od edukativnog pristupa i povezivanja sa naučno-istraživačkim institucijama, kako bi korisnici usluga što uspešnije prepoznali, definisali i rešili probleme sa kojima se susreću. U tom pravcu formiraju se okružni savetodavni odbori koji pomažu u determinisanju krucijalnih problema vezanih za poljoprivrednu proizvodnju i uopšte uslove života u ruralnoj sredini. Pošto se aktuelni problemi definišu na prethodno opisan način, ukoliko je potrebno, savetodavci na lokalnom nivou mogu zahtevati stručnu pomoć specijalista iz određene oblasti.

U realizaciji svojih zadataka poljoprivredna savetodavna služba koristi adekvatnu kombinaciju individualnih, grupnih i masovnih metoda rada. Pored kućnih poseta i razgovora u savetodavnim centrima sa poljoprivrednicima, savetodavni personal organizuje i predavanja, zajedničke rasprave, neformalne grupne diskusije, grupne stručne posete i sl. Značajnu ulogu u prenosu informacija imaju sistemi učenja na daljinu (distance-learning systems). Primena široke palete različitih metoda savetodavstva nedvosmisleno ukazuje da je ovaj model savetodavne službe u potpunosti orijentisan prema potre-

bama klijenata. Osnovna uloga savetodavnog personala je pružanje informacija i stvaranje uslova za njihovu uspešnu primenu u praksi. Pored toga, posebno se naglašava značaj koordinacije između nosilaca poljoprivredne proizvodnje i njihovih poslovnih partnera koju velikim delom obezbeđuju savetodavni radnici.

1.5.4. Razvoj proizvoda i sistem proizvodnje

Osnovna misija ovog savetodavnog pristupa je razvoj tehnologije poljoprivredne proizvodnje. Ovaj cilj savetodavna služba ostvaruje jačanjem veza sa svim relevantnim subjektima koji imaju određenu ulogu u transferu tehnologija. Stabilan sistem veza mora biti izgrađen između proizvođača inputa, naučno-istraživačkih institucija i poljoprivrednika, a karika koja funkcionalno povezuje navedene subjekte upravo je savetodavna služba.

Osnovni cilj ovog sistema savetodavstva je povećanje efikasnosti u proizvodnji određenih proizvoda koji su namenjeni izvozu, ali i unapređenju ponude na domaćem tržištu. Akcenat je stavljen na rast proizvodnje za izvoz, s obzirom da se na taj način ostvaruju značajna sredstva koja u daljoj raspodeli profita mogu biti reinvestirana u modernizaciju proizvodnog procesa. Vlade pojedinih zemalja koriste pravo monopola na izvoz pojedinih poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, ali tako da pri tom izostaje reinvestiranje sredstava u unapređenje proizvodnih sistema. Posmatrano u dužoj vremenskoj distanci, ovakva strategija deluje kao ograničavajući faktor agrarnog razvoja.

Kao što i sam naziv ovog modelskog pristupa govori, reč je o savetodavnim zadacima usmerenim na unapređenje proizvodnje pojedinačnih proizvoda, zbog čega se u okviru službe formiraju posebna odeljenja čiji je zadatak intenziviranje proizvodnje određenih useva. Samostalna odeljenja obavljaju različite aktivnosti od istraživanja i pružanja informacija poljoprivrednicima, do obezbeđivanja inputa, kredita i usluga na tržištu. Iz ostvarenog profita služba nadoknađuje svoje troškove.

Ovakav način organizovanja poljoprivrednog savetodavstva naziva se još i ugovorno savetodavstvo. Suština obligacije sastoji se u tome što se poljoprivrednici obavezuju da će u cilju povećanja prinosa primeniti tehnologiju proizvodnje predloženu od strane poljoprivredne savetodavne službe, a sa druge strane služba ima obavezu da izvrši otkup proizvoda po prethodno dogovorenim uslovima, ukoliko proizvodi zadovoljavaju predviđene kriterijume.

Uloga savetodavaca, koji su takođe specijalizovani za određene grupe proizvođača, sastoji se u obilaženju gazdinstava i pružanju tehničke pomoći i obezbeđenju deficitarnih inputa.

1.5.5. Integralni poljoprivredni razvojni programi

U pitanju su programi koji predstavljaju jednu od varijanti organizovanja savetodavnog rada i mogućeg načina realizacije funkcija savetodavstva u agrarnom razvoju. Suština ovog koncepta je da se jedino integracijom svih subjekata koji međusobno saraduju mogu realizovati poljoprivredni razvojni programi u određenim regionima sveta. Razvojni programi uglavnom su orijentisani na povećanje prinosa i intenziviranje proizvodnje. Klijenti su u ovom slučaju sve kategorije poljoprivrednih gazdinstava, koja na ovaj način mogu rešiti i problem nedostatka inputa, kredita i ostalih faktora proizvodnje.

Interesantno je da se ovde ne radi o projektima za uvođenje novih tehnologija, jer kreatori razvojnih programa smatraju da limitirajući faktori razvoja nisu tehnologije, već deficit inputa i slaba koordinacija između savetodavnog personala i poljoprivrednika.

Ostvarenje svojih ciljeva razvojni programi obezbeđuju organizovanjem savetodavnih centara na lokalnom nivou, preko kojih proizvođači mogu doći do potrebnih informacija, inputa i kredita. Rezultati koje integralni poljoprivredni razvojni programi ostvaruju u pojedinim regionima sveta potvrđuju stav da bez primene integralnog pristupa ne može biti ostvaren značajan pomak u smislu unapređenja poljoprivrede.

1.5.6. Integralni ruralni razvojni programi

Ovi programi odlikuju se znatno širim poljem delovanja u odnosu na prethodno opisane alternativne modelske pristupe organizovanju poljoprivrednog savetodavstva. Pored ekonomskog, ruralni razvojni programi imaju i socijalni karakter, jer pored razvoja poljoprivredne proizvodnje, imaju za cilj podizanje kvaliteta života ruralnog stanovništva na viši nivo.

U ovom pristupu naglašava se važnost participacije stanovništva u realizaciji programa, a pre toga i u određivanju razvojnih prioriteta. Za određena područja kreiraju se pilot projekti čiji je smisao da razrade metodologiju

za uspostavljanje ruralnih razvojnih programa. Prvi korak je osmišljavanje i primena tehnologija koje poljoprivrednicima donose pozitivne efekte u vidu povećanja profita. Time se obezbeđuju i sredstva za realizaciju socijalnih programa. Sadržaj socijalnih programa usmeren je ka unapređenju uslova života i rada u seoskim domaćinstvima. Primenu imaju različiti metodi kojima se omogućavaju pozitivne promene u domenu ishrane, odevanja, vođenja ekonomije domaćinstva, brige o deci, odnosa prema starijima, higijene, potrošnje i ostalih pitanja od značaja za ruralnu populaciju. Međutim, i pored naglašenih razlika, među ovim modelskim pristupima postoje i određene zajedničke dimenzije.

Kada se govori o opštim karakteristikama svih organizacionih modela savetodavstva, pre svega se misli na činjenicu da je savetodavstvo u suštini razvojni koncept orijentisan prema klijentima, odnosno poljoprivrednom stanovništvu. U vršenju svoje misije, savetodavni radnici polaze od postojećih znanja i iskustva poljoprivrednika, unapređuju ta znanja, i na taj način stvaraju uslove za poboljšanje kvaliteta života na selu. Jedno od ograničenja koje se pojavljuje u vezi sa realizacijom ovog cilja je heterogenost poljoprivrednog stanovništva. Naime, primena novog tehnološkog pristupa može dovesti do niza pozitivnih efekata u okviru jedne kategorije poljoprivrednih gazdinstava, a u uslovima druge kategorije gazdinstava takvi rezultati mogu izostati. Zbog toga je izuzetno važno da se problemi vezani za agrarni razvoj rešavaju na široj osnovi, kako bi se na odgovarajući način izašlo u susret interesima različitih grupa klijenata.

Jedna od klasifikacija tipova savetodavstva polazi od načina administrativnog organizovanja poljoprivredne savetodavne službe. Prema ovom kriterijumu, razlikuju se (Novković, 1992):

- (1) Savetodavstvo u okviru proizvođačkih organizacija;
- (2) Savetodavstvo u okviru poljoprivrednih fakulteta i škola, i
- (3) Savetodavstvo u okviru državne administracije.

1.5.7. Poslovi savetodavstva obavljaju se u okviru proizvođačkih organizacija

Različita udruženja i organizacije poljoprivrednih proizvođača predstavljaju osnovnu komponentu ovakvog načina organizovanja poljoprivrednog

savetodavstva. Jedan od najznačajnijih vidova udruživanja poljoprivrednika u cilju što efikasnijeg ostvarivanja njihovih interesa su zadruge. Ovu konstataciju u potpunosti potvrđuje primer Danske, u kojoj se upravo na osnovu vrhunski razvijenog zadružnog sistema uspešno realizuju savetodavne aktivnosti u poljoprivredi. Saradnja proizvođačkih organizacija sa poljoprivrednim eksperimentalnim stanicama i različitim državnim institucijama omogućuje rešavanje aktuelnih problema i stvara uslove za dalji razvoj u ruralnoj sredini. U okviru ovakvog načina organizovanja poljoprivredne savetodavne službe, jedan deo savetodavnih usluga je besplatan, dok se pojedine usluge naplaćuju.

Poslovi savetodavstva obavljaju se u okviru poljoprivrednih fakulteta i škola. Okosnica ovog organizacionog modela poljoprivredne savetodavne službe su obrazovne institucije, odnosno poljoprivredni fakulteti i škole. Fakulteti su zaduženi za obrazovni, eksperimentalni, istraživački rad i savetodavne aktivnosti. Ovakav način organizovanja poljoprivrednog savetodavstva, koji je svoju primenu prvo našao u Sjedinjenim Američkim Državama, praktično objedinjuje obrazovnu i savetodavnu aktivnost u okviru jedne institucije. Za same poljoprivrednike, kao krajnje korisnike, savetodavne usluge su besplatne, dok se rad univerziteta u ovoj oblasti realizuje uz finansijsku podršku države.

Organi savetodavstva nalaze se u okviru državne administracije. U Velikoj Britaniji, Australiji i drugim zemljama širom sveta, u kojima postoji ovakav način organizovanja poljoprivrednog savetodavstva, istraživačke institucije i eksperimentalne stanice nalaze se u ingerenciji države. Što se tiče načina finansiranja stručnog savetodavnog rada, u okviru ovog tipa savetodavstva postoje dve podvarijante. Prva podvarijanta podrazumeva da su savetodavne usluge potpuno besplatne, dok se u okviru druge podvarijante usluge delimično naplaćuju. Ako bi se posmatrale sa aspekta njihove primene u pojedinim zemljama u svetu, onda prednost treba dati prvoj podvarijanti ovog tipa savetodavstva, koja je prisutna u najvećem broju, kako razvijenih, tako i zemalja u razvoju.

Finansiranje poljoprivredne savetodavne službe. Uspeh rada poljoprivredne savetodavne službe, u domenu unapređenja poljoprivrede i sela, vodi se u direktnu vezu sa načinom finansiranja i izvorima iz kojih se obezbeđuju neophodna finansijska sredstva. U svetu postoje najrazličitija rešenja kada je u pitanju način finansiranja poljoprivrednog savetodavstva. Sva-

ka zemlja, koja kroz delovanje poljoprivredne savetodavne službe usmerava svoj agrarni razvoj, primenjuje takav model finansiranja ove institucije, koji je usklađen sa raspoloživim finansijskim resursima. Uspostavljanjem odgovarajuće zakonske regulative u ovoj oblasti precizno se definišu uslovi i pravila finansiranja poljoprivredne savetodavne službe.

U većini zemalja u svetu poljoprivredno savetodavstvo predstavlja javnu službu koja funkcioniše u okviru Ministarstva poljoprivrede. Za potrebe finansiranja sredstva se izdvajaju iz budžeta i isplaćuju u vidu subvencija. Primenom zakonom propisane procedure, podnose se zahtevi za odobrenje potrebnih sredstava, u kojima je potrebno precizno elaborirati njihovu namensku raspodelu. Da bi se raspoloživa finansijska sredstva racionalno koristila potrebno je pridržavati se sledećih pravila (Claar, Benz, 1984):

- (1) Zahtevi za odobravanje finansijskih sredstava treba da budu zasnovani na realnim potrebama poljoprivredne savetodavne službe;
- (2) Izvori finansiranja savetodavne službe treba da se dovedu u vezu sa svim subjektima koji ostvaruju povećanje prihoda na osnovu usluga koje pruža ova služba, bez obzira da li se oni nalaze na nacionalnom, regionalnom ili lokalnom nivou;
- (3) Participacija savetodavaca i specijalista u procesu formulisanja programa raspodele finansijskih sredstava pokazala se kao izuzetno korisna u radu poljoprivredne savetodavne službe i upravljanju njenim finansijama.

Kada se poljoprivredna savetodavna služba organizuje pod ingerencijom države neophodno je postojanje mehanizma kojim će se obebediti da finansijska sredstva namenjena funkcionisanju i razvoju poljoprivredne savetodavne službe budu iskorišćena isključivo u navedene svrhe.

Istraživanja, koja su sprovedena u okviru FAO-a pokazuju da u pogledu visine finansijskih sredstava namenjenih funkcionisanju i razvoju poljoprivrednog savetodavstva, postoje značajne razlike. Tako se, na primer, u niskorazvijenim državama devedesetih godina XX veka izdvajalo prosečno 2-3 USD po poljoprivredniku, do su ova izdvajanja u visokodohodovnim zemljama iznosila oko 65 USD (Swanson, 1998). Ukoliko se posmatraju izdvojenaa sredstva za finansiranje javnog savetodavstva izražena u relativnom izrazu u odnosu na bruto domaći proizvod (GDP) može se videti da su prosečna godišnja izdvajanja na svetskom nivou iznosila oko 0,5% ostvarenog GDP-

a. Međutim, kako se radi o prosečnoj veličini, i ovde su odstupanja u pojedinim zemljama sveta dosta izražena i kreću se od 0,1% do 6% vrednosti bruto domaćeg proizvoda. Izvršena istraživanja takođe su pokazala da su manje zemlje izražavale veći interes za ulaganja u svoja savetodavstva.

Kada se pitanje finansiranja poljoprivredne savetodavne službe posmatra na globalnom nivou, potrebno je ukazati i na doprinos koji u ovoj oblasti daju pojedine međunarodne institucije. Realizacijom adekvatnih programa razvoja, tehnička i finansijska pomoć usmerava se ka zemljama u razvoju, koje su tek pre nekoliko decenija konstituisale svoje poljoprivredne savetodavne službe. Svetska banka, Međunarodni monetarni fond, Ujedinjene nacije, samo su neke od institucija čijim se angažovanjem pruža finansijska podrška poljoprivrednom savetodavstvu u najnerazvijenijim regionima sveta. Prema izveštajima FAO-a, finansijska podrška poljoprivrednom savetodavstvu u nerazvijenim zemljama realizovana je u vidu kapitalnih investicija kako bi novoosnovani savetodavni sistemi mogli da odgovore na razvojne izazove sa kojima se suočavaju. Pored izgradnje neophodne infrastrukture i obezbeđenja savremenih sredstava komunikacije, značajan deo sredstava investiran je i za jačanje sistema menadžmenta u poljoprivredi. Pošto su, međutim, u pitanju zemlje u kojima je hronični nedostatak finansijskih sredstava osnovni ograničavajući faktor razvoja, međunarodna finansijska pomoć je često bila korišćena za pokriće tekućih troškova funkcionisanja poljoprivredne savetodavne službe.

Na osnovu efekata koji su u oblasti unapređenja poljoprivredne savetodavne službe ostvareni, može se izvesti zaključak da je dosadašnja međunarodna finansijska podrška nedovoljna za rešavanje postojećih sistemskih problema u zemljama u razvoju. U strukturi investicija u razvoj poljoprivrednog savetodavstva, prema postojećim iskustvima, dominantno učešće imaju investicije usmerene u oblast transfera tehnologija. Iako je pitanje unapređenja tehnologije poljoprivredne proizvodnje izuzetno važno za obezbeđenje prehrambene sigurnosti i realizaciju ostalih cijeva, ne bi trebalo zanemariti značaj tzv. humanog kapitala. Naime, ljudski resurs, koji simbolizuje znanje, nauku, kulturu i sposobnosti, primarni je faktor od koga treba krenuti kada je u pitanju opšti društveni, a samim tim i agrarni razvoj. Činjenica da je u pojedinim zemljama prisutan nizak procenat pismenosti među odraslim ruralnim stanovništvom, ulaganje finansijskih sredstava u edukacione programe trebalo bi da predstavlja prioritet.

Još jedna od tendencija u finansiranju poljoprivrednih savetodavnih službi, prisutna u prvim decenijama XXI veka u svetu, odnosi se na postojanje izrazite nesrazmere u visini sredstava kojima se finansira savetodavni rad, usmeren na unapređenje pojedinih kategorija poljoprivrednih gazdinstava. U cilju povećanja proizvodnje i ekonomskih efekata poljoprivrede na nacionalnom nivou, u mnogim zemljama, poljoprivredne savetodavne službe, osnovane kao državne institucije, svoje usluge uglavnom pružaju komercijalnim poljoprivrednim gazdinstvima. U takvim okolnostima, mala porodična gazdinstva, sa skromnim proizvodnim potencijalima i ekonomskim efektima, nemaju takvu vrstu podrške, što još više otežava njihov ekonomski položaj.

S obzirom na dostignut stepen razvoja poljoprivrednog savetodavstva i njegovu efikasnost u rešavanju razvojnih problema u pojedinim, naročito privredno nerazvijenim zemljama, jasno je da se sveobuhvatan razvoj savetodavstva može ostvariti samo ako, pored eksterne podrške, uživa i nacionalnu podršku. Važno je, međutim, istaći da podrška razvoju poljoprivrednog savetodavstva na nacionalnom nivou nije vezana isključivo za angažovanje vlade i drugih državnih organa, već i za aktivno delovanje samih proizvođača i njihovih organizacija.

POGLAVLJE 2

POLJOPRIVREDNO SAVETODAVSTVO U REPUBLICI SRBIJI

2.1. Istorijski tok razvoja poljoprivrednog savetodavstva na području Republike Srbije

Rad na organizovanom unapređenju poljoprivrede u našoj zemlji ima dugu tradiciju. Na području Srbije, još u XIX veku, osnovane su prve institucije za organizovano unapređenje poljoprivredne proizvodnje. U to vreme osnovani su:

- (1) Državna ekonomija „Zavedenije ekonomije“ u Topčideru (1851. godine);
- (2) Ergela u Ljubičevu (1858. godine);
- (3) Stočarski zavod u Dobričevu (1875. godine);
- (4) Institut za zemljište u Beogradu (1898. godine);
- (5) Okružne poljoprivredne stanice;
- (6) Srpsko poljoprivredno društvo, i
- (7) Savez zemljoradničkih zadruga.

Svoj doprinos razvoju poljoprivrede dala je i prva dvogodišnja „Zemljodelska škola“ osnovana u Topčideru 1853. godine. U ovoj obrazovnoj instituciji formirano je oko dvesta prvih poljoprivrednih stručnjaka u Srbiji.

Značajniji pomaci u pogledu razvoja poljoprivrednog školstva, na našim prostorima, učinjeni su u periodu između dva rata (Belić, 1963). Unapređenje poljoprivrednog stručnog kadra obezbeđeno je kroz osnivanje i početak rada Poljoprivrednog fakulteta u Beogradu, zatim srednjih poljoprivrednih škola u Valjevu, Bukovu i Kraljevu. U navedenom periodu iz štampe izlaze prvi poljoprivredni časopisi, a osnovani su i Zavodi specijalizovani za rad u pojedinim segmentima poljoprivrede. Posebno treba istaći da se u tom periodu uspešno razvijalo nekoliko krupnih poljoprivrednih dobara, koja su služila i kao poligoni za primenu najsavremenije tehnike i tehnologije toga vremena.

Neposredno posle završetka Drugog svetskog rata počinje proces intenzivnog osnivanja poljoprivrednih fakulteta i škola, a zatim i brojnih zavoda i instituta za naučno-istraživački rad.

U skladu sa aktivnostima koje su bile specifične u pojedinim godinama posle Drugog svetskog rata, u razvoju poljoprivrede u našoj zemlji mogu se uočiti određene faze (Grupa autora, 1987). Sve do pedesetih godina jedini nosioci agrarnog razvoja bila su poljoprivredna dobra, seljačke radne zadru-

ge i opšte zemljoradničke zadruge. U tom periodu vladalo je mišljenje da će se kompleksni problemi, vezani za unapređenje poljoprivrede, rešavati spontano, kroz realizaciju definisanih razvojnih strategija, tako da ovoj problematici nije pridavan odgovarajući značaj. Neopravdanost ovakvog stava potvrđena je vrlo brzo i to na osnovu izrazito loših proizvodnih rezultata, ostvarenih u periodu kolektivizacije, kao modela razvoja poljoprivrede. Uvođenje samoupravljanja u svim oblastima društvenog rada, donelo je i odgovarajuće promene u oblasti poljoprivredne proizvodnje. Ove promene odnosile su se na usmeravanje daljeg razvoja u pravcu modernizacije poljoprivrede i njenog postepenog podružtvljavanja kroz jačanje saradnje društvenog sektora sa individualnim poljoprivrednim proizvođačima.

Dva cilja koja su u tom periodu došla do izražaja bila su vezana za sferu tehničko-tehnološkog nivoa proizvodnje, koji je bio jedno od primarnih ograničenja razvoju poljoprivrede na našem prostoru. Podizanje tehničko-tehnološkog nivoa proizvodnje, kao prvi cilj, realizovan je na osnovu razvoja biotehničkih istraživanja, hemizacije i unapređenja organizacije i ekonomike proizvodnje. Drugo, isto tako bitno pitanje bila je primena inovacija u poljoprivredi, koja je trebalo da bude ostvarena na osnovu realizacije razvojnih planova.

Početak pedesetih godina razvoj poljoprivrede u Srbiji ulazi u drugu fazu, za koju je bilo karakteristično intenziviranje aktivnosti pojedinih organizacija i institucija, uz angažovanje stručnjaka iz proizvodnje i naučno-istraživačkih centara.

Kao rezultat intenziviranja ovih aktivnosti dolazi do formiranja prvih poljoprivrednih stanica, što je zapravo predstavljalo organizovanog poljoprivrednog savetodavstva kod nas. Do 1960. godine formirano je oko sto poljoprivrednih stanica, čiji je rad koordiniralo telo pod nazivom Jugoslovenski poljoprivredno-šumarski centar, na saveznom nivou, uz aktivnu saradnju sa republičkim centrima. Ovaj sistem predstavljao je tzv. službu za unapređenje poljoprivrede. Uz aktivnu saradnju sa poljoprivrednim razvojnim jedinicama i angažovanje kvalitetnog, visokoobrazovanog kadra, poljoprivredne stanice označile su period prodora nauke u poljoprivrednu proizvodnju. Ispitivanje novih sorti, razrada najpovoljnije agrotehnike, projektovanje tehnoloških procesa u biljnoj i stočarskoj proizvodnji, analize zemljišta, kontrole kvaliteta proizvoda i unapređenje zaštite bilja, samo su neke od brojnih aktivnosti kojima su poljoprivredne stanice doprinele osetnom povećanju prinosa.

Sreski, pokrajinski, republički i savezni fondovi finansirali su aktivnosti poljoprivrednih stanica. Međutim, ukidanje ovih fondova usledilo je već 1962. godine. Nove okolnosti dovele su do stagnacije u radu i razvoju poljoprivrednih stanica i drugih segmenata poljoprivredne službe.

Upućivanje poljoprivrednih stanica na samostalno finansiranje označilo je početak treće faze u razvoju službe i unapređenja poljoprivrede. Stanice, koje su se nalazile u bezizlaznoj finansijskoj situaciji, bile su upućene na rasformisanje, čime su praktično najnerazvijenija poljoprivredna područja ostala bez ikakve savetodavne službe.

Drugi pravac kojim su mogle da se kreću poljoprivredne stanice bio je označen kao promena strukture delatnosti. Značajan broj poljoprivrednih stanica sledio je ovaj put, koji je značio da se pored savetodavnog rada počnu baviti i poslovima na komercijalnoj osnovi. Vremenom, unosni poslovi gotovo su u potpunosti potisnuli savetodavnu aktivnost u drugi plan. U tom periodu svi pokušaji da se između poljoprivrednih stanica i prerađivačke industrije ostvari značajna saradnja završili su neuspehom. Razlozi neuspeha bili su vezani za zahteve propagiranja proizvoda određene firme ili finansiranje stanica na osnovu plasmana proizvoda.

Treći pravac u evoluciji poljoprivrednih stanica predstavljao je integrisanje sa velikom industrijskim agrokombinatima. S obzirom da je u celokupnom posleratnom periodu država konstantno stimulisala razvoj ovog sektora, simbioza poljoprivrednih stanica i agroindustrijskih kombinata dovela je do značajnog unapređenja tehnologije, racionalnog korišćenja raspoloživih resursa i poboljšanja ekonomskih rezultata. Razvijanjem ovog vida saradnje poljoprivredne stanice prerasle su u istraživačko-razvojne jedinice koje preuzimaju delatnost razvoja, kao i primenu i širenje savremenih tehnologija. Ovo je, sa jedne strane, bio pozitivan proces i u mnogim kombinatima doveo je do unapređenja tehnologije, racionalnog korišćenja poljoprivredne tehnike i poboljšanja ekonomskih rezultata, ali je pri tom zanemaren rad sa porodičnim gazdinstvima.

Ako se rezimiraju rezultati koji su u poljoprivrednoj proizvodnji ostvareni u pojedinim etapama njenog razvoja posle Drugog svetskog rata, može se izvesti zaključak da su najznačajniji pozitivni pomaci ostvareni u drugoj fazi, odnosno od 1954. do 1964. godine. U pomenutoj dekadi, zabeležen je rast biljne proizvodnje za 26% , stočarske za 23%, prerade za 21%, dok je ukupna poljoprivredna proizvodnja povećana za skoro jednu trećinu. U pogledu

prinosa pojedinih useva ostvaren je neočekivan pomak, tako da je prinos dve osnovne ratarske biljne vrste, pšenice i kukuruza, povećan za 60% odnosno 56%. Iako se ovako visoke stope rasta mogu delimično pripisati niskom nivou prinosa u baznom periodu, ne treba zanemariti doprinos novih sorti i novih tehnologija koje su rezultat naučno-istraživačkog rada poljoprivredne službe.

Podaci koji se odnose na period od 1966. do 1973. godine pokazuju skromniji prirast u svim granama poljoprivredne proizvodnje. U slučaju pojedinih proizvoda, kao što su grožđe i svinjsko meso, dolazi čak i do opadanja proizvodnje po jedinici kapaciteta. Ovakva kretanja u poljoprivrednoj proizvodnji nisu neočekivana, s obzirom na okolnosti u kojima je poljoprivredno savetodavstvo funkcionisalo u posmatranom periodu. Naime, ukidanjem finansijske podrške od strane države, došlo je do transformisanja najvećeg broja poljoprivrednih stanica i naučno-istraživačkih instituta, a nove forme savetodavne službe još uvek ili nisu bile konstituisane, ili nisu bile dovoljno osposobljene da preuzmu ulogu starih, ako je i dolazilo do njihovog osnivanja u pojedinim regionima.

U periodu od 1975. do 1984. godine ostvarene su znatno veće stope rasta u odnosu na prethodnu deceniju. Pozitivni trend rasta proizvodnje u najvećoj meri vezuje se za društveni sektor poljoprivrede, prema kome su i do tada bile usmerene podsticajne mere agrarne politike. Međutim, iako su stope rasta u ovom periodu doprinele poboljšanju stanja naše poljoprivrede, one ni približno nisu dostigle nivo povećanja koji je ostvaren tokom pedesetih godina.

Pored pozitivnih promena koje su se u poljoprivredi naše zemlje odigrale u toku druge faze razvoja poljoprivredne savetodavne službe, potrebno je ukazati i na određene negativne rezultate iz tog perioda. Prema podacima istraživanja sprovedenih na saveznom nivou, može se zaključiti da se, kako u društvenom, tako i u privatnom sektoru poljoprivrede, raspoloživi proizvodni kapaciteti neracionalno koriste (Buković i Eremić, 1984). Pored nedovoljnog korišćenja potencijalnih proizvodnih kapaciteta, ozbiljno zaostajanje produktivnosti rada u odnosu na razvijene zemlje smatra se veoma značajnim razvojnim ograničenjem naše poljoprivrede u posmatranom periodu.

Tokom 1974. godine izvršena je ocena dotadašnjeg razvoja poljoprivrednog savetodavstva na području naše zemlje i navedeni su elementi buduće, bolje organizacije savetodavne službe (Grupa autora, 1987). Prema tada sači-

njenoj novoj koncepciji organizovanja savetodavne službe, njenu strukturu trebalo je da čine tri nivoa:

- (1) Osnovna operativna služba u organizacijama udruženog rada;
- (2) Razvojna specijalistička služba u regionalnim centrima, i
- (3) Republička služba, koja bi koordinirala rad regionalnih i operativnih službi.

Za četvrtu fazu razvoja poljoprivredne savetodavne službe karakteristična je ideja da se kroz različite oblike saradnje i udruživanja rada obezbedi podsticaj razvoja poljoprivrede i privatnog sektora. Međutim, ovi pokušaji saradnje između organizacija udruženog rada, opština i regionalnih službi, nisu urodili plodom. Saradnja nije bila adekvatna potrebama individualnih poljoprivrednih proizvođača, te zbog toga nije dovela do željenih rezultata.

Osnovne operativne službe u organizacijama udruženog rada, predstavljale su najniži nivo organizovanja stručne službe i ujedno najveći problem u funkcionisanju savetodavne organizacije. Ključni problem, vezan za ovaj nivo poljoprivrednog savetodavstva, odnosio se na motiv kojim su operativne stanice bile vođene u svom radu. Aktivnosti na unapređenju i opštem razvoju poljoprivrede operativne stanice su često stavljale u drugi plan, jer su u radu bile vođene uglavnom sopstvenim ekonomskim interesima. Najveći deo personala bio je angažovan na poslovima administracije, dok je samo jedna trećina zaposlenih obavljala klasične savetodavne aktivnosti. Posete poljoprivrednim gazdinstvima bile su pojedinačne i sporadične i kao takve nisu značajnije doprinosile prodoru savremenih naučnih dostignuća u praksu. Koncentracija stručnih kadrova bila je veoma različita po pojedinim regionima.

Pomoć poljoprivrednim proizvođačima operativne službe pružale su kroz održavanje predavanja o problemima poljoprivredne proizvodnje, davanje preporuka za određivanje strukture setve i izbor sorti i hibrida, izbor agrotehnike, nabavku priplodne stoke, proizvodnju i pripremu stočne hrane i sl. Finansijska sredstva za rad operativne stručne službe obezbeđivana su iz dohotka organizacija udruženog rada, a ne na osnovu stručnog rada službe. Izuzetak je predstavljao samo deo sredstava koji je za potrebe selekcije stoke u sprovođenju programa mera unapređenja stočarstva izdvajan iz budžetskih sredstava Republike Srbije.

Regionalne specijalističke stručne službe, kao drugi nivo u savetodavnom sistemu, bile su smeštene u okviru poljoprivrednih zavoda, odnosno stanica. Svojim radom pokrivalo su ceo ili deo regiona, pri tome sa značajnom razlikom u veličini područja na kome su funkcionisale. Uglavnom su bile u sastavu poslovnih sistema, odnosno agroindustrijskih kombinata, tako da su jednim delom izgubile svoju samostalnost.

Stručne aktivnosti ovakvih regionalnih službi bile su vezane za:

- (1) Agrohemijske analize zemljišta;
- (2) Uređenje zemljišta;
- (3) Izvođenje eksperimentalnih sortnih ogleda;
- (4) Selekciju stoke i pripremu stočne hrane;
- (5) Podizanje zasada voća, vinove loze i proizvodnju sadnog materijala;
- (6) Rad na zaštiti bilja;
- (7) Demonstracije rada poljoprivrednih mašina, i
- (8) Stručna predavanja.

Pored problema materijalne prirode, rad regionalne specijalističke stručne službe bio je ograničen i kadrovskim problemima. Naime, starosna i kvalifikaciona struktura zaposlenih bila je nepovoljna, a dalje usavršavanje savetodavnog personala bilo je gotovo nemoguće usled nedostatka finansijskih sredstava. Još jedan od problema sa kojima se služba suočavala u svom radu bio je vezan i za neadekvatnu tehničku opremljenost laboratorija. Sa zastarelom i nefunkcionalnom laboratorijskom i drugom opremom očigledno se nisu mogli postizati vidniji rezultati u pogledu unapređenja poljoprivrede. Finansijska sredstava su obezbeđivana iz ugovorene saradnje sa društvenim sektorom, dok su prihodi iz saradnje sa privatnim sektorom bili simbolični. Zbog ograničenosti osnovne službe, regionalna poljoprivredna savetodavna služba često je bila angažovana na poslovima širenja znanja i tehnologija kod poljoprivrednika.

Republička stručna služba bila je smeštena u okviru „Instituta za primenu nauke u poljoprivredi“ u sastavu organizacije za istraživanje i razvoj. Preteča ovog instituta bio je „Centar za unapređenje poljoprivredne proizvodnje SR Srbije“, osnovan 1958. godine. Njegovom transformacijom i udruživanjem sa „Zavodom za selekciju i matično knjigovodstvo stoke“ nastao je 1974. godine Institut. Svoju delatnost Institut je obavljao preko svojih orga-

nizacionih jedinica: za biljnu proizvodnju, stočarsku proizvodnju, opšte poslove i saradnju sa zemljoradnicima. Delatnost Instituta sastojala se iz sledećih grupa poslova:

- (1) Poslovna saradnja sa organizacijama udruženog rada na primeni novih naučnih dostignuća u tehnologiji proizvodnje;
- (2) Israživačko-razvojna delatnost u saradnji sa naučnim institucijama, regionalnom specijalističkom službom i organizacijama iz neposredne proizvodnje;
- (3) Selekcija stoke;
- (4) Unapređenje tehnologije u stočarskoj proizvodnji.

Najznačajniji deo finansijske podrške Institut je ostvarivao iz direktne saradnje sa društvenim sektorom. Veze Instituta sa naučnim i obrazovnim organizacijama bile su slabe i nedovoljne za ostvarivanje kvalitetne saradnje na dugoročnoj osnovi.

Prema Zakonu o poljoprivrednoj službi i Programu rada poljoprivredne službe za unapređenje poljoprivredne proizvodnje za period od 1992. do 1996. godine, koji su usvojeni 1991. godine, planiran je dalji razvoj poljoprivredne savetodavne službe na našim prostorima. Donošenje ovih zakona označilo je početak nove etape u razvoju poljoprivrednog savetodavstva u kojoj je rad savetodavne službe organizovan u dva hijerarhijska nivoa:

- (1) Područne poljoprivredne službe, i
- (2) Republička poljoprivredna služba.

Osnivanje i finansiranje poljoprivredne službe nalazilo se pod ingerencijom Vlade države, dok je za nadzor rada službe bilo zaduženo Ministarstvo za poljoprivredu, šumarstvo i vodoprivredu. Ulogu Republičke poljoprivredne službe preuzeo je Institut za primenu nauke u poljoprivredi, a poljoprivredne stanice, zavodi, centri i instituti radili su u svojstvu područnih poljoprivrednih službi. Ovi elementi, koji se nalaze u međusobnoj interakciji, činili su organizacionu strukturu poljoprivredne savetodavne službe u našoj zemlji.

U tom periodu, na području Republike Srbije funkcionisalo je 39 područnih poljoprivrednih službi, a u realizaciji poslova pomagalo im je šest samostalnih i specijalizovanih organizacija koje su, osim svojih redovnih naučno-istraživačkih aktivnosti, učestvovala i u vršenju savetodavne misije.

U periodu od 1992. do 1996. godine, službe za unapređenje poljoprivredne proizvodnje obavljale su sledeće poslove:

- (1) Organizovanje edukativnih aktivnosti za poljoprivrednike u vidu predavanja, publikovanja stručne literature, korišćenjem mas medijskih sredstava informisanja;
- (2) Pružanje savetodavno-konsultantske pomoći poljoprivrednicima u oblasti organizovanja organske proizvodnje;
- (3) Selekcija, reprodukcija i veštačko osemenjavanje u stočarstvu;
- (4) Oplemenjivanje biljaka, prezentacija i širenje novih sorti i hibrida;
- (5) Organizovanje manifestacija koje imaju edukativni karakter, kao što su dani polja, smotre i izložbe;
- (6) Aktivno učestvovanje u izradi i realizaciji dugoročnog programa rada, i
- (7) Saradnja sa naučnim institucijama i praćenje naučnih saznanja.

Uprkos tome što je plan razvoja poljoprivredne savetodavne službe postavio visoke kriterijume i ciljeve, njeni ostvareni domenti u poslednjoj deceniji XX veka bili su znatno ispod željenog nivoa. Nezadovoljavajuće stanje savetodavne službe u tom periodu javilo se kao posledice različitih organičavajućih faktora (Tumbas, 2001).

Iako je formalno organizovana kao jedinstvena organizacija sa dva hijerarhijska nivoa, u okviru poljoprivredne savetodavne službe nije ostvaren neophodan stepen horizontalne i vertikalne povezanosti i saradnje između pojedinih delova njene strukture.

Usled nedostatka operativnog nivoa organizovanosti, područne službe zadužene su za realizaciju zadataka osnovne poljoprivredne savetodavne službe. Ovako rešenje predstavljalo je jedno od ključnih organičenja našeg savetodavnog sistema, jer se neposredni kontakt sa poljoprivrednicima ostvarivao sporadično ili se uopšte nije ostvarivao.

Neredovno bužetsko finansiranje poljoprivredne savetodavne službe dovelo je do promena u strukturi delatnosti, tako da su stručne službe, u cilju ostvarenja svojih ekonomskih interesa, bile primorane da se bave poslovima koji su ekonomski unosniji. Na taj način, kroz diverzifikaciju poslova, poljoprivredne savetodavne službe zapostavile ili potpuno prekinule aktivnosti koje su u funkciji razvoja poljoprivrede.

Oba nivoa savetodavne službe, republički i područni, nedovoljno su materijalno opremljeni. Postojeća oprema je zastarela i nefunkcionalna, a nabavka savremene opreme ograničena nedostatkom finansijskih sredstava.

U okviru poljoprivredne savetodavne službe starosna i kvalifikaciona struktura zaposlenih je nezadovoljavajuća, a u pojedinim područjima javlja se i deficit stručnog kadra određenog profila. Starosna struktura nije povoljna, a uz to postoje i ograničenja u obezbeđivanju adekvatne zamene za kadrove koji odlaze u penziju.

Savetodavni sistem u poljoprivredi Republike Srbije tokom 1990-ih godina može se oceniti kao nedovoljno efikasan i zbog nedostatka aktivnog učešća ostalih neophodnih elemenata, kao što su obrazovne i naučno-istraživačke institucije. Naime, nedostatak kontinuirane i kvalitetne saradnje između savetodavne službe i naučno-istraživačkih instituta, fakulteta i viših škola izrazito nepovoljno je uticala na proces edukacije ruralnog stanovništva i rešavanje razvojnih problema u poljoprivredi. Odsustvo komunikacije nije bilo svojstveno samo za naučno-istraživački sektor, već je karakteristično i za odnose službe sa elementima iz njenog okruženja, kao što su dobavljači inputa, prerađivačka industrija, finansijske institucije, trgovna kao i subjekti agrarne politike.

Tabela 4. Prednosti i ograničenja poljoprivredne savetodavne službe Republike Srbije

Period	Pozitivni efekti	Razvojna ograničenja
1950 – 1964.	Intenziviranje poljoprivredne proizvodnje Rast prinosa Formira se oko 100 poljoprivrednih stanica Podizanje tehnološkog nivoa proizvodnje	Od 1962. godine ukidaju se fondovi za finansiranje poljoprivredne savetodavne službe Poljoprivredne savetodavne službe počinju da napuštaju savetodavnu delatnost i orijentišu se ka komercijalnim poslovima
1966 – 1973.	Povezivanje poljoprivredne savetodavne službe sa agroindustrijskim kombinatima Unapređenje tehnologije i ekonomskih rezultata u društvenom sektoru poljoprivrede	Individualna poljoprivredna gazdinstva su ostala izvan sistema poljoprivrednog savetodavstva Novoformirane službe nisu bile u mogućnosti da preuzmu ulogu starih
1975 – 1989.	Rast prinosa u društvenom sektoru poljoprivrede	Neracionalno korišćenje raspoloživih proizvodnih kapaciteta Zaostajanje u nivou produktivnosti rada u odnosu na druge zemlje
1992 – 2000.	Hijerarhijsko organizovanje poljoprivredno savetodavstva na dva nivoa Povećavanje broja savetodavnih službi na područnom nivou	Slaba horizontalna i vertikalna koordinacija Neredovno finansiranje Nedostatak savremene opreme Nepovoljna starosna i kvalifikaciona struktura savetodavaca Slaba saradnja sa naučno istraživačkim sektorom i ostalim elementima agrarnog sistema

Izvor: sistematizacija autora

Kao što se iz navedenog može videti, poljoprivredna savetodavna služba u periodu od sredine XX do početka XXI veka nije bila ni finansijski, ni kadrovski, ni organizaciono u mogućnosti da, izolovano od drugih institucija, značajnije doprinese prevazilaženju problema i razvoju poljoprivrede i ruralnih područja.

2.2. Institucionalni okvir za razvoj poljoprivrednog savetodavstva u Republici Srbiji

2.2.1. Zakonodavno-pravna regulativa u oblasti poljoprivrednog savetodavstva

Dva ključna zakona kojima se u Republici Srbiji određuje način funkcionisanja i organizacije poljoprivredne savetodavne službe su Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju (Sl. Glasnik RS, br. 41/2009, 10/2013 i 10/2016) i Zakon o obavljanju savetodavnih stručnih poslova u oblasti poljoprivrede (Sl. Glasnik RS, br. 30/2010).

Zakonom o poljoprivredi i ruralnom razvoju određuju se: (a) ciljevi poljoprivredne politike i politike ruralnog razvoja, (b) način ostvarivanja ciljeva poljoprivredne politike i politike ruralnog razvoja, (c) Registar poljoprivrednih gazinstava, (d) evidentiranje i izveštavanje u poljoprivredi i (e) nadzor nad sprovođenjem zakona.

Prema Zakonu o poljoprivredi i ruralnom razvoju, poljoprivredna politika i politika ruralnog razvoja obuhvataju mere i instrumente koje sprovode nadležni subjekti, a u cilju (SG RS, 2009):

1. Rasta proizvodnje i stabilnosti dohotka proizvođača;
2. Rasta konkurentnosti uz prilagođavanje zahtevima domaćeg i inostranog tržišta i tehničko-tehnološkog unapređenja sektora poljoprivrede;
3. Održivog upravljanja resursima i zaštite životne sredine;
4. Unapređenja kvaliteta života u ruralnim područjima i smanjenja siromaštva;

5. Efikasnog upravljanja javnim politikama i unapređenja institucionalnog okvira razvoja poljoprivrede i ruralnih sredina.

U odeljku IV ovog zakona, u okviru člana 9, definisane su vrste podsticaja koje stoje na raspolaganju poljoprivrednim proizvođačima u Republici Srbiji. Naime, podsticaji su, prema svom obliku i nameni, sistematizovani u tri grupe:

1. Neposredni podsticaji;
2. Tržišni podsticaji, i
3. Strukturni podsticaji.

Tabela 5. Vrste podsticaja poljoprivredi i ruralnom razvoju u Republici Srbiji

Vrste podsticaja	Mere podrške
Neposredni podsticaji	<ul style="list-style-type: none">- Premije- Podsticaji za proizvodnju- Regresi- Podrška nekomercijalnim poljoprivrednim gazdinstvima
Tržišni podsticaji	<ul style="list-style-type: none">- Izvozni podsticaji- Troškovi skladištenja- Kreditna podrška
Strukturni podsticaji	<ul style="list-style-type: none">- Mere ruralnog razvoja- Poboljšanje zaštite i kvaliteta poljoprivrednog zemljišta- Mere insitucionalne podrške

Izvor: SG RS, 2009

Premije su novčani iznosi koji se isplaćuju poljoprivrednicima za isporučene poljoprivredne proizvode. Podsticaji za proizvodnju predstavljaju novčane iznose subvencija koji se isplaćuju po zasejanom hektaru određenog useva ili grlu stoke. Regresi su vrsta podsticaja kojima se, u određenom procentu, subvencioniše kupovina inputa za poljoprivredu, kao što su gorivo, mineralno đubrivo, premije osiguranja itd. Podrška nekomercijalnim poljoprivrednim gazdinstvima je novčani iznos namenjen poljoprivrednicima koji jedini prihod ostvaruju od obavljanja poljoprivredne proizvodnje, a upi-

sani su u Registar poljoprivrednih gazdinstava kao nekomercijalna poljoprivredna gazdinstva⁴.

Tržišni podsticaji realizuju se u vidu podsticaja izvozu, troškova skladištenja i kreditne podrške. Izvozni podsticaji ostvaruju se povraćajem propisanog procenta od vrednosti izvezene robe. U cilju prevencije poremećaja na tržištu poljoprivrednih proizvoda, država pruža podršku i učestvuje u troškovima skladištenja. Kao jedan od izvora finansiranja, kako tekuće, tako i investicione potrošnje, Zakonom je propisana kreditna podrška poljoprivredi.

Strukturni podsticaji obuhvataju mere ruralnog razvoja, mere za poboljšanje kvaliteta zemljišta i njegove zaštite, kao i institucionalne mere podrške. Merama ruralnog razvoja podstiče se rast konkurentnosti u poljoprivredi i šumarstvu, unapređuje se program zaštite životne sredine, očuvanje biodiverziteta i diverzifikacija ruralne ekonomije. Mere poboljšanja kvaliteta i zaštite zemljišta odnose se na unapređenje fizičkih, hemijskih i bioloških osobina zemljišta, kao i postupke u vidu protiverozivnih mera, melioracija, komasacije i drugih oblika zaštite. Mere institucionalne podrške su vrsta podsticaja kojima se podstiču programi istraživanja u poljoprivredi, programi savetodavnih službi, promovisanje poljoprivrede, sistem tržišnih informacija poljoprivrede Republike Srbije, kao i drugi programi.

Zakon o podsticajima u poljoprivredi i ruralnom razvoju Republike Srbije usvojen je 2013. godine, a određene izmene usvojene su 2014., 2015. i 2016. godine. Zakonom se uređuju sledeće oblasti:

- (1) Vrste podsticaja;
- (2) Način korišćenja podsticaja;
- (3) Registar podsticaja u poljoprivredi i ruralnom razvoju;
- (4) Uslove za ostvarivanje prava na korišćenje podsticaja.

Zakonom je predviđeno postojanje četiri vrste podsticaja u poljoprivredi i ruralnom razvoju: (1) direktna plaćanja, (2) podsticaji merama ruralnog razvoja, (3) posebni podsticaji i (4) kreditna podrška. Mere podrške koje su namenjene efikasnijem funkcionisanju i razvoju poljoprivredne savetodavne službe svrstane su u drugu grupu podsticaja, odnosno podsticaja namenjenih ruralnom razvoju. Ovi podsticaji se odnose na unapređenje sistema kreiranja i prenosa znanja i obuhvataju, direktno ili posredno, sve učesnike u lancu

⁴ Nekomercijalna gazdinstva su gazdinstva koja nisu tržišno usmerena, a čiji je nosilac korisnik penzije ostvarene po osnovu poljoprivredne proizvodnje (SG RS, 41/2009).

kreiranja i distribucije znanja od naučno-istraživačkih institucija do poljoprivrednika i ruralnog stanovništva, kao krajnjih korisnika savetodavnih usluga.

Zakon o obavljanju savetodavnih i stručnih poslova u oblasti poljoprivrede u Republici Srbiji usvojen je 2010. godine. Ovim zakonom uređena su sledeća pitanja:

- (1) Uslovi i način obavljanja savetodavnih i stručnih poslova u oblasti poljoprivrede,
- (2) Registar poljoprivrednih savetodavaca,
- (3) Obuka i usavršavanje savetodavaca i poljoprivrednika,
- (4) Planiranje razvoja savetodavnih poslova u poljoprivredi.

Zakonom je, pre svega, napravljena razlika između stručnih i savetodavnih poslova. Pod savetodavnim poslovima podrazumevaju se poslovi kojim se poljoprivrednim proizvođačima pružaju informacije od značaja za život i rad na selu, a koji vrše poljoprivredni savetodavci (Tabela 6.).

Pri tome, savetodavac je fizičko lice koje obavlja savetodavne poslove u poljoprivredi, koje poseduje licencu za obavljanje tih poslova i koje je upisano u Registar poljoprivrednih savetodavaca. Pod Registrom se podrazumeva baza podataka u koju se upisuju savetodavci i ostali relevantni podaci propisani Zakonom. Licenca je akt kojim se potvrđuje da savetodavac ispunjava uslove za obavljanje savetodavne delatnosti.

Primenjena istraživanja u poljoprivredi su istraživanja koja se izvode na osnovu utvrđenih potreba poljoprivrednih proizvođača, prerađivača i drugih grupa i pojedinaca ruralne sredine, a imaju za cilj sticanje novih znanja u procesu poljoprivredne proizvodnje, prometu i plasmanu poljoprivrednih proizvoda, kao i stvaranje preduslova za poboljšanje standarda života na selu.

Tabela 6. Stručni i savetodavni poslovi poljoprivredne savetodavne službe u Republici Srbiji

Stručni poslovi	Savetodavni poslovi
Izveštajno-prognozni poslovi	Pružanje stručne pomoći u primeni naučnih dostignuća i novih tehnologija
Utvrđivanje kvaliteta i analiza plodnosti zemljišta	Pružanje stručnih saveta u usluga, prenos praktičnih znanja i veština radi tehnološko-tehničkog unapređenja proizvodnje
Stručni pregledi u proizvodnji semena i sadnog materijala	Upoznavanje poljoprivrednih proizvođača sa dobrom poljoprivrednom praksom
Laboratorijske analize i testiranje bilja, biljnih proizvoda i propisanih objekata radi utvrđivanja prisustva štetnih organizama	Izvođenje demonstracionih oglada u različitim oblastima poljoprivrede
Mere selekcije u stočarstvu	Osposobljavanje poljoprivrednih proizvođača za upravljanje poljoprivrednim gazdinstvom i vođenje knjigovodstvene evidencije gazdinstva
	Pomoć u afirmaciji ruralnog razvoja
	Pružanje saveta o zaštiti bilja na osnovu podataka prognozno-izveštajne službe
	Podsticanje interesnog udruživanja i preduzetništva u poljoprivredi
	Pružanje saveta i davanje predloga za proširenje privrednih aktivnosti kao dopunskih delatnosti na gazdinstvu (diverzifikacija ruralne ekonomije)
	Davanje preporuka u oblasti stočarstva
	Davanje saveta i preporuka o racionalnom korišćenju zemljišta
	Pružanje savetodavne pomoći u drugim oblastima za koje poljoprivrednici iskazuju interes

Izvor: SG RS, 30/2010.

Da bi obavljali savetodavne i stručne poslove, neophodno je da savetodavci poseduju licencu. Osnovni uslovi za dobijanje licence savetodavca su:

- (1) Stečeno visoko obrazovanje na studijama drugog stepena (diplomske akademske studije – master, specijalističke akademske studije, strukovne studije), odnosno osnovne studije u trajanju od četiri godine;
- (2) Minimalno godinu dana iskustva na poslovima u oblasti poljoprivrede, i
- (3) Sertifikat o završenoj edukaciji/treningu iz oblasti savetodavnih poslova u poljoprivredi.

Licenca se izdaje na period od pet godina, nakon čega se obnavlja. Na ovaj način ispunjava se jedan od osnovnih preduslova za uspešan savetodavni rad, a to je kontinuirana edukacija savetodavnog personala. Takođe, u slučaju neodgovornog ili nestručnog obavljanja savetodavne delatnosti, savetodavcima licenca može biti privremeno ili trajno oduzeta.

U cilju razmatranja stručnih pitanja i davanja mišljenja koja se odnose na savetodavne poslove i primenjena istraživanja u poljoprivredi formira se radna grupa – Stručni savet za savetodavne poslove i primenjena istraživanja u poljoprivredi. Zadaci Stručnog saveta su da:

- (1) Predloži smernice za izradu Srednjeročnog programa razvoja savetodavnih poslova u poljoprivredi;
- (2) Predloži politiku razvoja i način finansiranja savetodavnih poslova i primenjenih istraživanja u poljoprivredi;
- (3) Obezbedi mišljenje o vrsti i načinu edukacije savetodavaca i poljoprivrednika, kao i da predloži način za poboljšanje edukacije, i
- (4) Obezbedi mišljenje o propisima i međunarodnim sporazumima koji se odnose na savetodavne poslove i primenjena istraživanja u poljoprivredi.

Posebna pažnja u Zakonu posvećena je pitanjima obuke i edukacije savetodavca i poljoprivrednih proizvođača. Naime, Srednjeročnim i Godišnjim programom razvoja predviđeno je da se unapređenje znanja i stručnosti svih subjekata u poljoprivredi realizuje u okviru predavanja, treninga, radionica, kurseva i seminara.

Tabela 7. Oblici edukacije poljoprivrednih savetodavaca i poljoprivrednih proizvođača u Republici Srbiji

Oblici i vrste edukacije
Treninzi organizovani u saradnji sa domaćim i inostranim obrazovnim i istraživačkim institucijama i stručnjacima
Edukacija u okviru udruženja proizvođača, lokalne samouprave i centara za ruralni razvoj
Organizovanje i učestvovanje u sprovođenju primenjenih istraživanja u poljoprivredi
Razvijanje savetodavnih modula
Izrada, obrada i izdavanje savetodavnih materijala (priručnici, brošure, itd.) za poljoprivredne savetodavce i ostale zainteresovane subjekte
Izrada analiza za efikasno poslovanje poljoprivrednog gazdinstva u cilju povećanja profitabilnosti i konkurentnosti na tržištu
Izdavanje sertifikata o završenoj obuci/treningu
Prikupljanje i analiza cena poljoprivrednih proizvoda u sistemu tržišnih informacija u poljoprivredi
Prenos poljoprivrednim savetodavcima savremenih dostignuća iz oblasti savetodavnih poslova i primenjenih istraživanja u poljoprivredi
Praćenje i ocenjivanje efekata rada poljoprivrednih savetodavaca.

Izvor: SG RS, 30/2010.

Pravilnik o načinu obavljanja savetodavnih poslova u poljoprivredi Republike Srbije usvojen je 2014. godine. Ovim dokumentom definisane su metode i načini obavljanja savetodavnih aktivnosti u poljoprivredi. Prema Pravilniku, savetodavni poslovi se mogu obavljati na četiri načina:

- (1) Pružanje stručnih saveta, preporuka i savetodavne pomoći primenom individualnih metoda rada;
- (2) Pružanje stručnih saveta, preporuka i savetodavne pomoći primenom grupnim metoda rada;
- (3) Pružanje stručnih saveta, preporuka i savetodavne pomoći primenom medija, i
- (4) Praćenje, prikupljanje i diseminacija podataka.

Tabela 8. Metode i oblici savetodavnog rada u Republici Srbiji

Individualne metode	Grupne metode	Primena medija
Rad sa odabranim poljoprivrednim gazdinstvima	Savetodavni poslovi sa zemljoradničkim zadrugama	TV i radio nastupi
Rad sa ostalim poljoprivrednim gazdinstvima	Rad sa udruženjima i/ili asocijacijama i grupama poljoprivrednih proizvođača	Objavljeni tekstovi na portalu poljoprivredne savetodvne službe, loklanim biltenima i/ili novinama
Pružanje pomoći pri popunjavanju formulara, aplikacionih obrazaca i pri izradi drugih dokumenata	Predavanja, tribine, radionice, zimske škole, ogledna gazdinstva, demonstracioni ogledi	

Izvor: SG RS, br. 65/2014.

Praćenje određenih parametara, prikupljanje i diseminacija podataka su savetodavne aktivnosti koje se sprovode u cilju stvaranja odgovarajućih baza podataka ili stavljanja istih na raspolaganje poljoprivrednim proizvođačima i organizacionim jedinicama u okviru Ministarstva koje se bave kreiranjem agrarne politike i politike ruralnog razvoja.

Praćenje i diseminacija podataka odnose se na sledeće oblasti:

- (1) Sistem tržišnih informacija u poljoprivredi Srbije (STIPS);
- (2) Praćenje i izveštavanje o sezonskim poljoprivrednim radovima u gajenim usevima;
- (3) Prikupljanje i diseminacija podataka za “Sistem računovodstvenih podataka na poljoprivrednim gazdinstvima u Republici Srbiji” FADN (Farm Accountancy Data Network);
- (4) Prikupljanje i diseminacija podataka za portal www.agroponuda.com

Pravilnik o organizaciji i radu poljoprivredne savetodavne službe AP Vojvodine je dokument kojim se bliže uređuju poslovi, oblast delovanja i način rada poljoprivredne savetodavne službe na području AP Vojvodine. Donošenjem Pravilnika 2006. godine, faktički su stvoreni uslovi za početak rada pokrajinske Poljoprivredne službe (Marković i Tomaš, 2010). Ovim dokumentom su definisani odnosi, prava i obaveze savetodavaca i hijerarhijska

struktura savetodavnog sistema na području Vojvodine. Poljoprivredna savetodavna služba na pokrajinskom nivou ima trinaest organizacionih jedinica i to 12 poljoprivrednih i jednu enološku stanicu.

Programom mera za unapređenje poljoprivrede u AP Vojvodini, koji se definiše na godišnjem nivou, određuje se opseg delovanja svake organizacione jedinice. Kako bi se u što većoj meri odgovorilo na potrebe korisnika usluga poljoprivredne savetodavne službe i kvalitet rada podigao na viši nivo, broj i profil angažovanih savetodavaca određuje se u skladu sa:

- Potrebama poljoprivrednih proizvođača;
- Obimom planiranih poslova;
- Obimom obradivih površina na području delovanja organizacione jedinice;
- Brojem poljoprivrednih gazdinstava na području delovanja organizacione jedinice, i
- Drugim relevantnim faktorima.

Pravilnikom je utvrđeno da se potreban broj savetodavaca odgovarajućeg profila obezbeđuje raspisivanjem konkursa i zasnivanjem radnog odnosa sa novim savetodavcem. Takođe, Pokrajinski sekretarijat za poljoprivredu vodoprivredu i šumarstvo može po potrebi na datim savetodavnim poslovima da angažuje privatnog savetodavca, ukoliko zadovoljava zakonom propisane uslove. Osim toga, za potrebe obavljanja određenih poslova i/ili realizaciju projekata Sekretarijat može da angažuje privatne konsultantske firme, nevladine organizacije i naučne ustanove.

Prema Zakonu o stručnim i savetodavnim poslovima u oblasti poljoprivrede Republike Srbije, savetodavac može biti lice koje ima najmanje godinu dana iskustva na poslovima u oblasti poljoprivrede. Pored redovnih savetodavnih aktivnosti, savetodavac može učestvovati i u realizaciji određenog programa ili projekta za koju je organizaciona jedinica savetodavne službe u kojoj je angažovan dobila dozvolu od nadležnog Sekretarijata.

Posebnu grupu savetodavnih radnika predstavljaju stručnjaci specifičnih profila, kao što su agroekonomisti, veterinari, pravnici, inženjeri organske proizvodnje. Oni imaju tretman „specijalizovanih savetodavaca“ i mogu svojim radom pokrivati šira područja delovanja. Na taj način, specijalizovani savetodavci aktivno učestvuju u radu poljoprivredne savetodavne službe AP Vojvodine.

U okviru svake organizacione jedinice poljoprivredne savetodavne službe AP Vojvodine utvrđena je hijerarhijska organizacija rada. Savetodavci su zaduženi za pružanje savetodavnih usluga poljoprivrednim gazinstvima i ostalim relevantnim subjektima, a njihove aktivnosti koordinira, kontroliše i nadgleda rukovodilac savetodavnog sektora. Na čelu svake organizacione jedinice, odnosno poljoprivredne stanice, nalazi se direktor. Nadležnosti svih subjekata angažovanih u poljoprivrednim stanicama određene su Pravilnikom i navedene su u tabeli 9.

Rad poljoprivredne savetodavne službe na području AP Vojvodine najvećim delom se finansira iz budžeta. Najveći deo budžetom opredeljenih sredstava (80%) koristi se za finansiranje zarada zaposlenih, dok se ostalih 20% koristi za pokrivanje materijalnih i režijskih troškova.

Tabela 9. Nadležnosti u okviru organizacione jedinice poljoprivredne savetodavne službe na području AP Vojvodine

Hijerarhijska organizacija poljoprivredne savetodavne službe	
Direktor	
-	Ne može biti plaćeni savetodavac za vreme obavljanja funkcije direktora
-	Može pohađati edukacije
-	Može aktivno učestvovati u radu komisija, stručnih tela i u realizaciji posebnih projekata
Rukovodilac savetodavnog sektora	
-	Nadgleda rad savetodavaca
-	Objedinjuje izveštaje savetodavaca
-	Pravi planove zajedno sa savetodavcima
-	Koordinira rad u cilju ispunjenja planiranih zadataka i poštovanja rokova
-	Aktivno učestvuje u savetodavnom radu
-	Prati rad 30 poljoprivrednih gazdinstava
Savetodavac	
-	Prati rad određenog broja gazdinstava
-	Održava predavanja, radionice
-	Postavlja oglede
-	Aktivno učestvuje u edukaciji poljoprivrednika, članova udruženja, seoske omladine, žena i drugih društvenih grupa u ruralnoj sredini

Izvor: Pravilnik o organizaciji i radu poljoprivredne savetodavne službe AP Vojvodine, 2006.

U cilju poboljšanja kvaliteta savetodavnog rada i odgovornosti savetodavnih radnika, Pravilnikom je utvrđeno da u slučaju štete koju savetodavac nesavesnim i/ili nestručnim radom prouzrokuje kod poljoprivrednika, savetodavna služba je u obavezi da nastalu štetu nadoknadi. U tom smislu, poljoprivrednom gazdinstvu se isplaćuje određeni novčani iznos iz sredstava koja su inače namenjena za rad savetodavne službe.

2.2.2. Institucije u oblasti poljoprivrednog savetodavstva u Republici Srbiji

Pored poljoprivredne savetodavne službe, koja je u Republici Srbiji organizovana po teritorijalnom principu i sastoji se od 35 područnih organizacionih jedinica, razvoj savetodavne delatnosti u poljoprivredi na direktan ili posredan način podržavaju i druge relevantne institucije. Pre svega resorno ministarstvo i sekretarijat na nivou AP Vojvodine, kao i Institut za primenu nauke u poljoprivredi.

Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije je ključna institucija u oblasti agrara koja obavlja poslove državne uprave vezane za strategiju i politiku razvoja poljoprivrede i prehrambene industrije. Ministarstvo je organizovano u nekoliko sektora:

- (1) Sektor za poljoprivrednu politiku;
- (2) Sektor za ruralni razvoj;
- (3) Sektor za pravne i normativne poslove;
- (4) Sektor za poljoprivredne inspekcije;
- (5) Sekretarijat;
- (6) Kabinet ministra, i
- (7) Grupa za internu reviziju.

Shodno svojim nadležnostima, u okviru Ministarstva funkcionise sedam uprava: uprava za veterinu, uprava za šume, uprava za poljoprivredno zemljište, uprava za zaštitu bilja, uprava za agrarna plaćanja, direkcija za vode i direkcija za nacionalne referentne laboratorije.

Sektor za ruralni razvoj obavlja poslove koji se odnose na izradu, praćenje i sprovođenje IPARD programa, kao i Nacionalnog programa za ruralni razvoj. Osnovni cilj ovog sektora je povećanje efikasnosti i unapređenje efektivnosti mera ruralnog razvoja i socioekonomskih aspekata života u ruralnoj sredini. Takođe, sektor obezbeđuje podršku diverzifikaciji ruralne ekonomije i podstiče razvoj nepoljoprivrednih delatnosti kojima se deluje pozitivno na stabilnost dohotka poljoprivrednih gazdinstava i podizanje nivoa životnog standarda ruralne populacije.

Sektor za ruralni razvoj Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede organizovan je u dve uže jedinice: (1) Odeljenje za ruralni razvoj i (2) Odeljenje za poljoprivredno savetodavstvo.

Odeljenje za ruralni razvoj sastoji se iz nekoliko grupa: grupa za programiranje, grupa za agroekološke mere i lokalne inicijative, grupa za nadzor, procenu i izveštavanje i grupa za tehničku pomoć i promociju.

Odeljenje za poljoprivredno savetodavstvo zaduženo je za pružanje podrške poljoprivrednom savetodavnom sistemu i to kroz sledeće aktivnosti:

- (1) Programiranje, praćenje i koordinacija rada poljoprivredne savetodavne službe u cilju unapređenja, konkurentnosti i profitabilnosti poljoprivredne proizvodnje zdravstveno bezbedne hrane, očuvanja prirodnih resursa i zaštite životne sredine;
- (2) Sprovođenje mera i programa unapređenja rada savetodavaca planiranjem edukativnih programa;
- (3) Priprema i predlaganje oblasti za primenjena istraživanja u poljoprivredi;
- (4) Programiranje i sprovođenje mera za podršku interesnog udruživanja u cilju unapređenja proizvodnje i plasmana poljoprivredno – prehrambenih proizvoda na domaćem i inostranom tržištu;
- (5) Priprema stručnih osnova za izradu propisa iz oblasti savetodavstva i interesnog udruživanja;
- (6) Praćenje stanja i predlaganje mera za revitalizaciju i unapređenje razvoja zemljoradničkog zadrugarstva.

Sekretarijat za poljoprivredu, vodoprivredu i šumarstvo AP Vojvodine je institucija koja obavlja poslove u oblasti poljoprivrede, šumarstva, lovstva, vodoprivrede, prehrambene industrije, veterinarstva, zaštite bilja, ribarstva, zemljoradničkog zadrugarstva i ruralnog razvoja. Rad Sekretarijata odvija se u okviru osam sektora:

- (1) Sektor za sprovođenje poljoprivredne politike;
- (2) Sektor za biljnu proizvodnju;
- (3) Sektor za stočarsku proizvodnju;
- (4) Sektor za vodoprivredu;
- (5) Sektor za poljoprivredno zemljište;
- (6) Sektor za šumarstvo;
- (7) Sektor za lovstvo i akvakulturu, i
- (8) Sektor za pravne i opšte poslove.

U okviru sektora za sprovođenje poljoprivredne politike, pitanjima savetodavstva bavi se Odsek za poljoprivredne savetodavne službe. Ovaj odsek svojim aktivnostima doprinosi razvoju i unapređenju savetodavnih službi u oblasti agrara. Jedna od ključnih aktivnosti Odseka je priprema i praćenje realizacije programa unapređenja savetodavnih poslova u poljoprivredi na području AP Vojvodine. Značajan doprinos unapređenju savetodavne delatnosti ostvaruje se i na osnovu povezivanja i koordinacije sa nadležnim organima na državnom, ali i lokalnom, odnosno nivou opština i gradova.

Institut za primenu nauke u poljoprivredi je institucija čiji razvoj počiva na tri stuba: istraživanje – transfer znanja – savetodavstvo. Sa sedištem u Beogradu, Institut obavlja veliki broj delatnosti u cilju podizanja nivoa znanja poljoprivrednih savetodavaca i poljoprivrednih proizvođača i primene naučnih dostignuća u poljoprivrednoj proizvodnji i razvoju sela.

Svoj ključni zadatak, primenu nauke u poljoprivredi, Institut ostvaruje nizom aktivnosti:

- (1) Saradnjom sa domaćim i inostranim naučnim institucijama;
- (2) Radom na terenu sa poljoprivrednim proizvođačima;
- (3) Organizovanjem obuka za poljoprivredne savetodavce;
- (4) Aktivnim učešćem u kreiranju i donošenju razvojnih dokumenata u oblasti savetodavstva, poljoprivrede i ruralnog razvoja.

Na taj način, Institut za primenu nauke u poljoprivredi predstavlja sponu između poljoprivredne savetodavne službe, resornog ministarstva i poljoprivrednih proizvođača. Svojim aktivnostima ovaj institut dalje doprinosi ostvarivanju prehrambene sigurnosti domaćeg stanovništva i proizvodnji zdravstveno bezbedne hrane. Takođe, različitim razvojnim programima i saradnjom sa svim relevantnim subjektima u oblasti agrara, doprinosi ostvarivanju ekonomske i socijalne održivosti ruralnih područja i rastu konkurentnosti poljoprivrednih gazdinstava. Kroz edukacije poljoprivrednih proizvođača, ali i institucija, Institut doprinosi efikasnijem korišćenju, kako domaćih, tako i raspoloživih fondova Evropske unije koji su namenjeni poljoprivredi i ruralnom razvoju. Podizanjem nivoa znanja o značaju zaštite životne sredine i ostvarivanju ekološki održivog razvoja, Institut daje svoj aktivni doprinos racionalnom korišćenju vodnih i zemljišnih resursa i podstiče upotrebu obnovljivih izvora energije.

2.2.3. Mesto poljoprivrednog savetodavstva u razvojnim dokumentima Republike Srbije

Kao delatnost od značaja za agrarni i ruralni razvoj, poljoprivredno savetodavstvo sastavni je deo svih strateških i razvojnih dokumenata u oblasti poljoprivrede u Republici Srbiji. Pravci reformisanja i razvoja poljoprivredne savetodavne službe definisani su u Strategiji poljoprivrede i ruralnog razvoja Republike Srbije za period od 2014. do 2024. godine, Nacionalnom programu za poljoprivredu, kao i Nacionalnom programu za ruralni razvoj.

Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja Republike Srbije za period 2014 – 2024. godine predstavlja osnovni i dugoročni strateški dokument kojim su definisani ciljevi, prioriteti i okviri političkih i institucionalnih reformi u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja. Izrada ovog razvojnog dokumenta motivisana je potrebom da se novim konceptom agrarne politike i politike ruralnog razvoja odgovori na sve brojnije izazove koji stoje pred našim agrarnim sektorom u procesu evropskih integracija.

Tabela 10. Izazovi razvoja agroprivrede i ruralnih područja Republike Srbije

Unutrašnji izazovi	Spoljni izazovi
Održivo upravljanje resursima	Klimatske promene
Transfer znanja i tehničko-tehnološki napredak	Ekonomska globalizacija
Rast konkurentnosti	Članstvo u Svetskoj trgovinskoj organizaciji
Prehrambeni lanac i logistička podrška sektoru poljoprivrede	Zajednička agrarna politika – zahtevi procesa evropskih integracija
Razvoj ruralnih područja i jačanje socijalne strukture	

Izvor: SG RS, 85/2014.

Na osnovu aktuelnog stanja agroindustrijskog sektora, kao i stanja u ruralnim područjima Republike Srbije, u ovom strateškom dokumentu pošlo se od vizije budućeg funkcionisanja i razvoja poljoprivrede i sela. Naime, realizacijom mera i aktivnosti koje su propisane ovim razvojnim dokumentom, nastoji se da po isteku planiranog perioda, odnosno 2024. godine poljoprivreda Republike Srbije bude sektor čije je funkcionisanje i razvoj zasnovan na

znanju, modernim tehnologijama i standardima. Od takvog sistema se očekuje da potrošačima na domaćem, ali i inostranom tržištu ponudi inovativne proizvode, a proizvođačima stabilan i održiv dohodak. Dalje, vizija Strategije ide u pravcu ostvarivanja ekološke, ekonomske i socijalne održivosti, kako bi se prirodnim resursima gazdovalo na racionalan način, a mlado stanovništvo ekonomski motivisalo za život na selu i rad u poljoprivredi.

Saglasno viziji, u Strategiji poljorivrede i ruralnog razvoja definisani su ciljevi čije ostvarivanje se očekuje u periodu do 2024. godine:

- (1) Rast proizvodnje i stabilnost dohotka proizvođača;
- (2) Rast konkurentnosti uz prilagođavanje zahtevima domaćeg i inostranog tržišta i tehničko-tehnološko unapređenje sektora poljoprivrede;
- (3) Održivo upravljanje resursima i zaštita životne sredine;
- (4) Unapređenje kvaliteta života u ruralnim područjima i smanjenje siromaštva;
- (5) Efikasno upravljanje javnim politikama i unapređenje institucionalnog okvira razvoja poljoprivrede i ruralnih sredina.

Na osnovu analize stanja i uočenih unutrašnjih i spoljnjih izozova, u Strategiji je definisano četrnaest prioriternih područja delovanja, kao i operativni ciljevi za svako prioriterno područje. Prepoznat kao faktor koji utiče na konkurentnost poljoprivrede, sistem za prenos znanja i difuziju inovacija, odnosno savetodavni sistem, u Strategiji je postavljen kao jedno od prioriternih područja delovanja.

U cilju unapređenja transfera znanja u Strategiji se, pre svega, predlaže poštovanje principa dvosmernog informisanja. Naime, praksa razvijenih zemalja potvrđuje da primena mehanizama dvosmernog informisanja i prikupljanja informacija od sadašnjih i potencijalnih korisnika savetodavnih usluga predstavlja siguran način za unapređenje savetodavnog rada. Prikupljanjem informacija omogućila bi se sistemski analiza o stvarnim potrebama poljoprivrednika, što bi doprinelo da do njih dolaze ona znanja i informacije koje su im potrebne i korisne.

Kao drugi važan zadatak u Strategiji se navodi jačanje saradnje između svih učesnika u procesu kreiranja i prenosa znanja, kako bi savetodavni sistem bio što efikasniji. Povezivanje i koordinacija između fakulteta, instituta, ministarstva i poljoprivrednika olakšalo bi put do krajnjih korisnika savetodavnih usluga. Sa jedne strane, neophodno je da ministarstvo, kao instituci-

ja koja finansira razvoj i istraživanje u poljoprivredi, ostvaruje kontinuiranu saradnju sa fakultetima i institutima, koji se javljaju kao ključni kreatori inovacija. Sa druge strane, potrebe nosilaca poljoprivredne proizvodnje takođe moraju biti ispoštovane.

Jedno od glavnih organičenja u radu poljoprivredne savetodavne službe je nedostatak potrebnog broja savetodavnih radnika u odnosu na broj poljoprivrednika. Upravo zbog toga, Strategija predlaže racionalizaciju savetodavnog rada kroz primenu grupnih metoda savetovanja, kao što su seminari, kursevi i radionice. Takođe, predlaže se i masovnija upotreba interneta, kao mreže za pružanje informacija. Bolja iskorišćenost postojećeg savetodavnog personala može se ostvariti i organizovanjem edukacija u okviru zadruga ili udruženja poljoprivrednih proizvođača i drugih grupa u ruralnim područjima, kao što su žene i mladi.

U uslovima kada se u agrarnom sektoru izdvajaju dve grupe nosilaca proizvodnje: mala porodična gazdinstva i velika komercijalna gazdinstva, kao opravdana javlja se potreba da pored državne savetodavne službe, aktivno radi i privatni sektor savetodavstva. Jačanje privatnog sektora savetodavnih službi i veći stepen komercijalizacije savetodavnog rada u poljoprivredi u Strategiji se predlaže kao rešenje koje bi bilo adekvatno za potrebe velikih komercijalnih poljoprivrednih gazdinstava i preduzeća čija finansijska situacija može podneti plaćanje savetodavnih usluga.

Operativni ciljevi koji bi trebalo da doprinesu reformisanju i unapređenju savetodavstva u poljoprivredi Republike Srbije su (SG RS, 2014):

- (1) Poboljšanje obrazovne strukture radne snage na poljoprivrednim gazdinstvima;
- (2) Jačanje i reorganizacija institucionalnih kapaciteta;
- (3) Jačanje i funkcionalno povezivanje svih aktera sistema za kreiranje i transfer znanja;
- (4) Tehničko i kadrovsko unapređenje ustanova i organizacija uključenih u sistem kreiranja i transfera znanja u skladu sa potrebama razvoja poljoprivrede i implementacije Strategije;
- (5) Proširenje ponude obrazovnih i trening programa svih nivoa i tipova obrazovanja;

- (6) Jačanje kapaciteta za prihvatanje znanja, kroz razvijanje svesti i motivisanosti za obrazovanjem.

U Strategiji se takođe predlaže kreiranje novog zakonodavnog sistema, koji će omogućiti da poljoprivredna savetodavna služba u većoj meri odgovori na potrebe poljoprivrednika. Kako bi se sistem savetodavstva učinio efikasnijim, a donošenje strateških planova imalo smisla, predlaže se uvođenje sistema za praćenje i ocenjivanje transfera znanja.

Nacionalni program za poljoprivredu Republike Srbije za period 2018-2020. godine predstavlja razradu Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja na srednjeročnom nivou. Nacionalni program, koji je usvojen 2017. godine, sastoji se iz nekoliko delova:

- (1) Opšte odredbe;
- (2) Opis mera;
- (3) Finansijski plan, i
- (4) Implementacija programa.

Ovaj dokument je, u stvari, operativni program za sprovođenje poljoprivredne politike, koji sarži mere klasifikovane u nekoliko grupa: direktna plaćanja, mere za unapređenje tržišta, mere za posebne podsticaje i kreditnu podršku poljoprivredi.

Tabela 11. Program mera razvoja poljoprivrede u Republici Srbiji za period od 2018. do 2020. godine

Vrsta podsticaja	Grupe mera
Direktna podrška	Direktna plaćanja – plaćanja po autputu
	Direktna plaćanja po površini/grlu
Mere uređenja tržišta	Horizontalne mere
	Mere po pojedinim tržištima
Posebni podsticaji	Podsticaji za sprovođenje odgajivačkih programa
	Podsticaji za proizvodnju sadnog materijala, sertifikaciju i klonsku selekciju
	Promotivne aktivnosti u poljoprivredi
Kreditna podrška	

Izvor: SG RS, 120/2017.

Nacionalni program za poljoprivredu u periodu od 2018. do 2020. godine projektuje da se deo budžetskih sredstava namenjenih agraru opredeli za posebne podsticaje, u okviru kojih se nalaze i promotivne aktivnosti u poljoprivredi.

U cilju kvalitetnijeg informisanja i edukacije poljoprivrednih proizvođača finansira se organizovanje naučno-stručnih skupova, seminara, radionica, sajмова i izložbi. Osim podizanja kvaliteta edukacije i informisanja poljoprivrednika, ovom merom se podstiče i promocija domaćih poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. Posredan uticaj ove mere je uspostavljanje i jačanje socijalnih veza u ruralnim sredinama, što predstavlja jedan od faktora razvoja ovih sredina.

Glavne aktivnosti koje se realizuju u okviru ove mere su organizovanje naučno-stručnih skupova, seminara, radionica, tribina, predavanja, kao i učešće na skupovima u zemlji i inostranstvu.

Tabela 12. Ciljevi promotivnih aktivnosti u poljoprivredi

Opšti ciljevi	Specifični ciljevi
Dostizanje tržišnog razvoja i jačanje tržišne pozicije poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda	Povećanje broja sajмова i manifestacija iz oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja i njihova kvalitetnija organizacija
Unapređenje rada udruženja poljoprivrednih proizvođača	Povećanje broja udruženja poljoprivrednih proizvođača
Unapređenje konkurentnosti subjekata u proizvodnji hrane	Povećanje broja novih prehrambenih proizvoda
Povećanje svesti potrošača o kvalitetu poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda u zemlji i inostranstvu	Kvalitetnije informisanje i edukacija poljoprivrednih proizvođača

Izvor: SG RS, 120/2017.

Kao krajnje korisnike sredstava iz ove mere podrške poljoprivredi, Nacionalni program prepoznaje: nosioce komercijalnih poljoprivrednih gazdinstava, preduzetnike, pravna lica koja su registrovana u skladu sa zakonom kao udruženja, jedinice lokalne samouprave, obrazovne i naučno-istraživačke institucije.

Nacionalni program za ruralni razvoj Republike Srbije za period od 2018. do 2020. godine propisuje srednjeročne pravce razvoja ruralnih područja i daje detaljan opis načina za sprovođenje mera politike ruralnog razvo-

ja u navedenom periodu. Politika ruralnog razvoja usmerena je na ostvarivanje sledećih ciljeva:

- (1) Unapređenje konkurentnosti;
- (2) Očuvanje i unapređenje životne sredine i prirodnih resursa;
- (3) Diverzifikacija dohotka i unapređenje kvaliteta života stanovništva u ruralnim područjima;
- (4) Priprema i sprovođenje lokalnih strategija ruralnog razvoja;
- (5) Unapređenje sistema kreiranja i prenosa znanja.

U cilju unapređenja sistema kreiranja i prenosa znanja poljoprivrednom stanovništvu, Nacionalnim programom za ruralni razvoj definisane su dve vrste podsticaja: (1) podsticaji za tehničko-tehnološki razvoj, primenjenih, razvojnih i inovativnih projekata u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja i (2) podsticaji za podršku pružanju saveta i informacija poljoprivrednim proizvođačima, udruženjima, zadrugama i drugim pravnim licima u poljoprivredi.

Kako bi se kvalitet savetodavnih usluga podigao na viši nivo i savetodavni rad učinio efikasnijim, u ovom razvojnom dokumentu predviđa se primena mera kojima bi se unapredili i modernizovali fizički kapaciteti poljoprivredne savetodavne službe i obezbedilo jačanje kompetencija zaposlenih. Specifični ciljevi u okviru ove mere idu u pravcu unapređenja znanja poljoprivrednika, efikasnijeg povezivanja svih subjekata u sistemu savetodavstva, tehničkog i kadrovskog unapređenja savetodavne službe i podizanja svesti poljoprivrednika o značaju obrazovanja.

Tabela 13. Vrste investicija za podizanje kvaliteta savetodavnog rada u Republici Srbiji u periodu od 2018. do 2020. godine

Vrsta aktivnosti	Investicija
Savetodavna delatnost	Individualne metode rada sa individualnim poljoprivrednim gazdinstvima
	Grupne metode rada sa zadrugama, udruženjima i asocijacijama proizvođača ili drugih grupa ruralnog stanovništva
	Korišćenje mas medija i štampanih medija
	Praćenje, prikupljanje i diseminacija podataka
Monitoring i evaluacija	Praćenje i ocenjivanje parametara i efekata rada poljoprivrednih savetodavaca u skladu sa usvojenim Godišnjim programom razvoja savetodavnih poslova
Edukacija	Edukacija poljoprivrednih savetodavaca
	Edukacija poljoprivrednika
	Razvoj portala Poljoprivredne stručne i savetodavne službe Republike Srbije
	Izrada edukativnih i promotivnih materijala
Jačanje kapaciteta	Unapređenje uslova rada u poljoprivrednoj savetodavnoj službi

Izvor: SG RS, br. 60/2018

Osim navedenih aktivnosti, unapređenje savetodavnog rada u Republici Srbiji ostvaruje se i finansiranjem razvojnih i inovativnih projekata u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja.

2.3. Organizacija poljoprivrednog savetodavstva u Republici Srbiji

Sistem poljoprivrednog savetodavstva u našoj zemlji sačinjavaju državna poljoprivredna savetodavna služba i privatne savetodavne i konsultantske agencije.

2.3.1. Državni sektor poljoprivrednog savetodavstva

Državno savetodavstvo ustrojeno je po teritorijalnom principu, a čine ga dve celine:

- (1) Poljoprivredne savetodavne i stručne službe Srbije, i
- (2) Poljoprivredna savetodavna služba AP Vojvodine.

Na području Centralne Srbije egzistira ukupno 23 poljoprivredne savetodavne službe. Njihov rad usmeren je na podizanje opšteg nivoa znanja poljoprivrednih proizvođača i njihove informisanosti, a kao krajnji ciljevi savetodavnog rada izdavaju se:

- (1) modernizacija proizvodnje i rast konkurentnosti,
- (2) kvalitetna proizvodnja i rast profitabilnosti,
- (3) proizvodnja zdravstveno bezbedne hrane,
- (4) interesno udruživanje poljoprivrednika,
- (5) očuvanje prirodnih resursa i zaštita životne sredine i
- (6) poboljšanje uslova života u ruralnim područjima.

Svaka poljoprivredna savetodavna stanica, institut ili zavod svoj savetodavni rad realizuje na teritoriji određenog broja opština i zadužena je za prenos znanja i informacija svim zainteresovanim poljoprivrednim gazdinstvima na tom području.

U proseku, svaka poljoprivredna stručna i savetodavna služba deluje na teritoriji koja raspolaže sa 150.000 ha (www.psss.rs), mada postoje značajna odstupanja od proseka. Tako na primer savetodavna služba Negotin, koja je zadužena za opštine Negotin, Kladovo, Bor i Majdanpek pokriva teritoriju od čak 343.245 ha poljoprivrednog zemljišta. Sa druge strane, savetodavna služba Knjaževac svoje usluge usmerava ka poljoprivrednim gazdinstvima na teritoriji opština Knjaževac i Sokobanja, a obuhvata svega 33.407 ha poljoprivrednih površina (Tabela 14.).

Tabela 14. Poljoprivredne stručne i savetodavne službe Republike Srbije

Rb.	PSSS	Opštine	Poljoprivredna površina (u ha)	Broj savetodavaca
1.	Šabac	Šabac, Bogatić, Vladimirci, Koceljeva, Obrenovac	185.173	9
2.	Niš	Niš, Niška Banja, Aleksinac, Gadžin Han, Doljevac, Merošina, Ražanj, Svrlijig	123.525	11
3.	Valjevo	Valjevo, Lajkovac, Ub, Mionica, Ljig, Osečina	170.514	11
4.	Kraljevo	Vrnjačka Banja, Kraljevo, Raška	115.307	8
5.	Jagodina	Jagodina, Paraćin, Čuprija, Svilajnac, Rekovac, Despotovac	158.000	12
6.	Mladenovac	Mladenovac, Sopot, Lazrevac, Barajevo, Voždovac, Čukarica, Rakovica	100.000	10
7.	Kosovska Mitrovica	Kosovska Mitrovica, Zvečan, Zubin Potok, Leposavić, Vučitrn, Srbica	58.890	5
8.	Kragujevac	Kragujevac, Topola, Arandjelovac, Rača, Knić, Batočina, Lapovo	180.000	11
9.	Kruševac	Kruševac, Aleksandrovac, Varvarin, Čičevac, Brus, Trstenik	159.777	8
10.	Leskovac	Leskovac, Lebane, Vlasotince, Bojnik, Medveđa, Crna Trava	223.455	10
11.	Užice	Užice, Bajina Bašta, Kosjerić, Čajetina, Nova Varoš, Priboj, Prijepolje	240.000	10

12.	Negotin	Negotin, Kladovo, Bor, Majdanpek	343.245	10
13.	Novi Pazar	Novi Pazar, Tutin, Sjenica	156.713	5
14.	Čačak	Čačak, Gornji Milanovac, Lučani, Arilje, Požega	125.000	11
15.	Pirot	Pirot, Babušnica, Bela Palanka, Dimitrovgrad	*	8
16.	Smederevo	Smederevo, Smederevska Palanka, Velika Plana, Grocka	122.244	9
17.	Požarevac	Požarevac, Veliko Gradište, Golubac, Žabari, Žagubica, Kučevo, Malo Crniće, Petrovac na Mlavi	160.000	10
18.	Prokuplje	Prokuplje, Žitorađa, Blace, Kuršumlija	122.490	8
19.	Knjaževac	Knjaževac, Sokobanja	33.407	6
20.	Padinska Skela	Palilula, Novi Beograd, Zemun, Obrenovac, Grocka	**	3
21.	Loznica	Loznica, Krupanj, Mali Zvornik, Ljubovija	81.199	7
22.	Zaječar	Zaječar, Boljevac	51.143	5
23.	Vranje	Vranje, Bosilegrad, Surdulica, Vladičin Han, Trgovište, Bujanovac, Preševo	200.000	7

Izvor: www.psss.rs

Na teritoriji Centralne Srbije na savetodavnim poslovima u poljoprivredi u okviru državne savetodavne službe angažovano je ukupno 194 savetodavca. Broj savetodavaca se razlikuje između pojedinih poljoprivrednih savetodavnih službi i kreće se od 3 do 12. U proseku, jedna savetodavna služba zapošljava osam savetodavnih radnika (Tabela 15.). Ukoliko se ukrste podaci o poljoprivrednim površinama na kojima savetodavci obavljaju svoju de-

latnost i podaci o broju angažovanih savetodavaca po pojedinim savetodavnim službama, dolazi se do zaključka da je u proseku u Centralnoj Srbiji jedan savetodavac zadužen za savetodavni rad na oko 18.000 ha poljoprivrednog zemljišta.

Tabela 15. Organizaciona struktura poljoprivredne savetodavne službe na području Centralne Srbije

PSSS	Odeljena/službe/odseci
Niš	Služba za ratarstvo, Služba za voćarstvo, Služba za stočarstvo, Služba za zaštitu bilja, Centralna laboratorija
Valjevo	Služba za zootehniku, Služba za voćarstvo i vinogradarstvo, Služba za ratarstvo, Služba za zaštitu bilja
Kraljevo	Grupa za stočarstvo, Grupa za voćarstvo, Grupa za ratarstvo, Grupa za zaštitu bilja
Jagodina	Služba za zaštitu bilja, Služba za ratarstvo, Služba za stočarstvo, Služba za voćarstvo
Mladenovac	Služba za zaštitu bilja, Služba za ratarstvo, Služba za stočarstvo, Služba za voćarstvo
Kosovska Mitrovica	Služba za zaštitu bilja, Služba za ratarstvo, Služba za stočarstvo, Služba za voćarstvo
Kragujevac	Služba za ratarstvo i povrtarstvo, Služba za stočarstvo, Služba za voćarstvo i vinogradarstvo, Služba za zaštitu bilja, Agrohemijska laboratorija, Semenska laboratorija, Fitopatološka laboratorija
Kruševac	Služba za stočarstvo, Služba za voćarstvo i vinogradarstvo, Služba za ratarstvo, Služba za zaštitu bilja, Agroekonomija, Laboratorija za ispitivanje, Poljoprivredna apoteka
Leskovac	Služba za ratarstvo i povrtarstvo, Služba za stočarstvo, Služba za voćarstvo i vinogradarstvo, Služba za zaštitu bilja, Agrohemijska laboratorija, Semenska laboratorija, Fitopatološka laboratorija
Užice	Služba za zaštitu bilja, Služba za ratarstvo, Služba za voćarstvo, Služba za stočarstvo
Negotin	Odsek za zaštitu bilja, Odsek za ratarstvo, Odsek za voćarstvo i vinogradarstvo, Odsek za stočarstvo, Odsek za tehnologiju poljoprivrednih proizvoda
Novi Pazar	Služba za stočarstvo – zootehnika, Služba za ratarstvo, Služba za zaštitu bilja, Služba za voćarstvo
Čačak	Služba za zaštitu bilja, Služba za ratarstvo, Služba za voćarstvo, Služba za stočarstvo, Služba za agroekonomiju
Smederevo	Stručna služba za voćarstvo i vinogradarstvo, Stručna služba za ratarstvo, Stručna služba za stočarstvo, Stručna služba za zaštitu bilja, Hemijska i fitosanitarna laboratorija

Požarevac	Služba za ratarstvo, Služba za zaštitu bilja, Služba za stočarstvo, Služba za laboratoriju, Služba za voćarstvo i vinogradarstvo
Šabac	Agropedološko odeljenje, Odeljenje za ratarstvo, Odeljenje za voćarstvo, Odeljenje za stočarstvo, Zaštitarsko odeljenje, Odeljenje opštih poslova
Prokuplje	Služba za zaštitu bilja, Služba za ratarstvo i povrtarstvo, Služba za voćarstvo i vinogradarstvo, Služba za stočarstvo
Loznica	Služba za ratarstvo, Služba za stočarstvo, Služba za voćarstvo, Služba za zaštitu bilja, Služba za zemljište i đubrenje
Vranje	Služba za zaštitu bilja, Služba za ratarstvo i povrtarstvo, Služba za stočarstvo, Laboratorija

Izvor: www.psss.rs

Organizacija područnih poljoprivrednih savetodavnih službi usklađena je sa strukturom proizvodnje koja je zastupljena na njenom području delovanja. Osim službi za pojedine grane poljoprivredne proizvodnje i zaštitu bilja, u pojedinim područnim savetodavnim službama postoji i odsek za agroekonomiju, u okviru koga se pružaju sledeće usluge:

- Informisanje poljoprivrednika o merama agrarne politike;
- Podrška u izradi biznis planova, kalkulacija i investicionih programa;
- Pomoć u formiranju i radu udruženja i zemljoradničkih zadruga, i
- Edukacija u oblasti seoskog turizma, geografskoj zaštiti poljoprivrednih proizvoda i marketingu.

Akreditovane laboratorije takođe su deo savetodavnog sistema u našoj zemlji. U skadu sa stručnim kadrovima i opremom, pojedine područne savetodavne službe raspolažu laboratorijama za agrohemijska ispitivanja zemljišta, semenskim i fitosanitarnim laboratorijama.

Posebno mesto u organizacionoj strukturi poljoprivredne savetodavne službe Srbije ima *Institut za primenu nauke u poljoprivredi*. Ova naučnoistraživačka institucija, čije je sedište u Beogradu, osnovana je 1977. godine integracijom Zavoda za selekciju stoke i matično knjigovodstvo i Centra za unapređenje poljoprivredne proizvodnje NR Srbije. Svoj rad Institut bazira u tri segmenta: istraživanje – transfer znanja – savetodavstvo.

Održivi razvoj poljoprivrede zahteva multidisciplinarni pristup u istraživanjima. Upravo zbog toga, stručni tim Instituta za primenu nauke u po-

ljoprivredi čini 12 doktora nauka i 4 magistra iz različitih oblasti poljoprivrede. Ključni doprinos Instituta savetodavnom radu u poljoprivredi ogleda se u saradnji između naučnoistraživačkih institucija, koje se javljaju kao kreatori znanja, državnih institucija koje su kreatori agrarne politike i poljoprivrednih savetodavnih službi koje vrše transfer znanja i informacija ka poljoprivrednicima.

Od 2010. godine Institut za primenu nauke u poljoprivredi dobio je status Ovlašćene organizacije od strane Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije za obavljanje obuka i usavršavanje poljoprivrednih savetodavaca i poljoprivrednih proizvođača. U skadu sa tim, Institut organizuje module za transfer znanja i to kroz tri ose:

- (1) Osavremenjavanje znanja;
- (2) Proširenje znanja, i
- (3) Ovladavanje savetodavnim veštinama.

Poljoprivrednu savetodavnu službu AP Vojvodine čini trinaest organizacionih jedinica, od čega dvanaest poljoprivrednih stanica i jedna enološka služba.

Tabela 16. Poljoprivredne savetodavne i stručne službe AP Vojvodine

Rb	PSSS	Opštine	Poljoprivredna površina (u ha)	Broj savetodavaca
1.	Bačka Topola	Bačka Topola, Mali Idoš	71.071	6
2.	Kikinda	Kikinda, Novi Kneževac	97.358	6
3.	Novi Sad	Bač, Bačka Palanka, Bački Petrovac, Beočin, Novi Sad, Temerin, Sremski Karlovci, Žabalj, Titel		6
4.	Pančevo	Pančevo, Alibunar, Kovačica, Opovo	159.000	9
5.	Ruma	Ruma		7
6.	Senta	Senta, Kanjiža, Ada, Čoka	113.142	6
7.	Sremska Mitrovica	Sremska Mitrovica, Šid, Pećinci, Stara Pazova	153.000	7
8.	Sombor	Sombor, Apatin, Odžaci		8
9.	Subotica	Subotica	86.000	5
10.	Vrbas	Vrbas, Kula, Srbobran, Bečej	142.000	6
11.	Vršac	Vršac, Plandište, Bela Crkva, Kovin	170.401	7
12.	Zrenjanin	Zrenjanin, Srpska Crnja, Žitište		10

Izvor: www.polj.savetodavstvo.vojvodina.gov.rs

Na području AP Vojvodine, u okviru državne poljoprivredne savetodavne službe zaposleno je ukupno 84 savetodavna radnika. Broj savetodavaca se razlikuje između pojedinih stanica i kreće se od 5 do 10, u zavisnosti od veličine područja koje je obuhvaćeno savetodavnim radom. Prosečno, u jednoj poljoprivrednoj stanici AP Vojvodine, zaposleno je sedam savetodavaca. Ukoliko se posmatra broj savetodavnih radnika u odnosu na veličinu površine na kojoj savetodavna služba pruža usluge, dolazi se do podatka da je u proseku jedan savetodavac zadužen za 18.000 ha poljoprivrednog zemljišta (Tabela 16.). Poređenjem podataka o zastupljenosti savetodavaca u Centralnoj

Srbiji i AP Vojvodini, uočava se da ne postoje značajne razlike. Obezbeđenost savetodavnim kadrovima ujednačena je na području cele Republike Srbije.

Osim područnih poljoprivrednih stanica, savetodavni sistem AP Vojvodine čine i Pokrajinski sekretarijat za poljoprivredu, vodoprivredu i šumarstvo, Centar za usavršavanje i Centar za ruralni razvoj. U okviru Pokrajinskog sekretarijata za poljoprivredu, vodoprivredu i šumarstvo postoji Sektor zadužen za sprovođenje poljoprivredne politike, praćenje evropskih integracija u oblasti ruralnog razvoja i savetodavne službe. Formiran je i poseban *Odsek za poljoprivredno savetodavstvo* koji se bavi:

- (1) Praćenjem i analizom razvoja poljoprivredne savetodavne službe u cilju unapređenja poljoprivredne proizvodnje;
- (2) Pripremom i praćenjem realizacije programa unapređenja savetodavnih poslova u poljoprivredi AP Vojvodine, i
- (3) Realizacijom saradnje sa nadležnim organima Republike, gradova i opština.

Centar za ruralni razvoj funkcioniše u okviru Poljoprivrednog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu. Rad Centra usmeren je na dve oblasti: (1) savetodavstvo, edukacija i trening savetodavaca u poljoprivredi i (2) ruralnosociološka istraživanja. Centar za ruralni razvoj realizuje projekte iz oblasti poljoprivrednog savetodavstva, ruralnog razvoja i socijalne ekologije.

Centar za usavršavanje poljoprivrednih savetodavaca i proizvođača funkcioniše u okviru Poljoprivredne stanice Novi Sad. Kao što i naziv upućuje, osnovna delatnost ovog centra je edukacija, odnosno unapređenje nivoa znanja i nosilaca poljoprivredne proizvodnje i savetodavnih kadrova. Poslovi Centra za usavršavanje poljoprivrednih savetodavaca i proizvođača su raznovrsni, a mogu se grupisati u tri celine: (1) razvojni programi, (2) edukacija i (3) praćenje i ocenjivanje rada poljoprivredne savetodavne službe.

Tabela 17. Nadležnosti Centra za usavršavanje poljoprivrednih savetodavaca i proizvođača AP Vojvodine

Delatnost	Aktivnosti
Razvojni programi	Izrada Godišnjeg programa rada Centra za usavršavanje
	Uspostavljanje i administracija baze podataka o stručnjacima i relevantnim institucijama
	Izrada godišnjeg programa treninga i obuka savetodavaca
	Uspostavljanje, administracija i održavanje portala Edukativnog centra
	Poslovi vezani za licenciranje savetodavaca
	Sastavljanje plana i metodologije ogleđa Godišnjeg programa
Edukacija	Organizovanje edukacija, kurseva, radionica i praktičnih obuka za poljoprivredne proizvođače
	Učešće u pripremi i izradi propratnih materijala za potrebe Poljoprivredne savetodavne službe
	Izrada i štampanje posebnih pojašnjenja za potrebe poljoprivrednika iz oblasti poljoprivrede i agrarne politike
	Predlaganje, priprema i organizacija stručnih ekskurzija i studijskih poseta za savetodavce i poljoprivrednike
	Organizovanje seminara za poljoprivredne savetodavce
Praćenje i ocenjivanje	Monitoring i evaluacija održanih treninga i kurseva
	Koordiniranje rada radnih grupa za izradu projekata i programa
	Praćenje i usmeravanje rada Poljoprivredne savetodavne službe APV u skladu sa Godišnjim programom i nalogom Sekretarijata
	Praćenje realizacije projekata savetodavstva i analize za potrebe Sekretarijata

Izvor: www.polj.savetodavstvo.vojvodina.gov.rs/~svetodavstvo/node/5722

2.3.2. Privatni sektor poljoprivrednog savetodavstva

U skladu sa procesom društveno-ekonomske tranzicije i afirmacije privatne svojine, u našoj zemlji dolazi do postepene komercijalizacije poljoprivrednog savetodavstva (Đurić i sar., 2019). Naime, osim savetodavnih službi koje se finansiraju iz budžeta, prisutne su i privatne konsultantske agencije koje pružaju savetodavne usluge na komercijalnoj osnovi. Njihova delatnost

uglavnom je usmerena na pružanje informacija i tehničku podršku pri izradi konkursne dokumentacije i poslovnih planova (Tabela 18.).

Tabela 18. Delatnost privatnih savetodavnih službi u Republici Srbiji

Agencija – savetodavna služba	Vrste savetodavnih usluga
IPA cons	Praćenje, obaveštavanje, pripremanje i predavanje konkursne dokumentacije za bespovratna sredstva/subvencije
	Priprema terenske dokumentacije za javne nabavke i apliciranje na IPA fondove
	Priprema konkursne dokumentacije za projekte EU
	Izrada poslovnih planova, biznis planova, studija izvodljivosti i investicionih projekata
	Podrška u implementaciji ISO standarda
	Podrška poslovanju (prisup komercijalnim bankama, pravni saveti, upravljanje rizicima)
Terra Consulting	Priprema dokumentacije za IPARD konkurse
	Priprema dokumentacije za fondove Ministarstva poljoprivrede
	Priprema dokumentacije za fondove Pokrajinskog sekretarijata
	Finansijsko i poslovno savetovanje
	Izrada projekata i vođenja start-up programa u poljoprivredi
	Priprema dokumentacije za pregovore i podrška u pregovorima sa bankama i lizing kućama

Izvor: www.terraconsulting.rs/sr/usluge i www.ipacons.rs, sistematizacija autora

Ostale usluge koje spadaju u delokrug rada privatnih savetodavnih službi odnose se na sledeće oblasti:

- Zaštita bilja (izlazak na teren, vođenje knjige polja);
- Knjigovodstvene usluge;
- Usluge osiguranja,
- Pravna pomoć.

Osim konsultantskih agencija, u oblasti agrara posluju i brojne firme koje su, u stvari, zastupnici proizvođača inputa. Prodaja poljoprivredne mehanizacije, semenske robe, kao i sredstava za zaštitu bilja često ima i prefiks

savetodavnog rada, s obzirom da komercijalisti na terenu pružaju savetodavne usluge proizvođačima, odnosno potencijalnim kupcima. Međutim, polazeći od glavne misije savetodavstva, a to je edukacija, potrebno je napraviti strogu distinkciju između zastupnika – trgovaca i savetodavnih radnika (Đurić i sar., 2017).

Privatizacija i komercijalizacija⁵ poljoprivrednog savetodavstva, kako pokazuju iskustva zemalja Evropske unije, dovode do niza pozitivnih promena. Skraćivanje dugih birokratskih procedura, svojstvenih državnim institucijama i veća posvećenost savetodavnih radnika radu na terenu, samo su neke od prednosti koje privatni sektor savetodavstva u zemljama Evropske unije ima u odnosu na državne savetodavne službe. Međutim, većina privatnih konsultanata koji funkcionišu na području Republike Srbije najveći deo svog vremena posvećuju uslugama u domenu poslovno-finansijske i knjigovodstvene podrške. Ono što se uočava kao nedostatak većine naših privatnih savetodavaca je izostanak terenskog rada, odnosno pružanja informacija i prenos znanja poljoprivrednicima o novim dostignućima u oblasti biotehnologije. Ovaj nedostatak poima se kao veliko ograničenje opstanku i daljem razvoju poljoprivrednih gazdinstava u uslovima izuzetno jake konkurencije na tržištu, s obzirom da je jedan od osnovnih preduslova rasta konkurentnosti upravo tehničko-tehnološki napredak.

Takođe, u cilju unapređenja kadrovske strukture privatnih konsultantskih agencija u oblasti poljoprivrede neophodno je uvođenje regulativa kojima bi se, kao i od savetodavaca zaposlenih u državnom sektoru, tražila licenca i njeno obnavljanje na svakih pet godina. Na taj način bi se ostvario pozitivan uticaj na nivo znanja privatnih savetodavaca i osiguralo poštovanje imperativa savremenog društva, a to je „permanentna edukacija onih koji edukuju“.

⁵ Privatizacija podrazumeva uključivanje u savetodavni rad privatnih konsultantskih firmi, dok komercijalizacija označava proces u kome su i privatne i državne savetodavne službe usmerene na naplaćivanje manjeg ili većeg dela svojih usluga (Prager i sar., 2016).

POGLAVJE 3

PERSPEKTIVE POLJOPRIVREDNOG SAVETODAVSTVA U REPUBLICI SRBIJI

3.1. Ciljevi poljoprivredne savetodavne službe kao faktora agrarnog i ruralnog razvoja u Republici Srbiji

Agrarna politika predstavlja složen sistem mera kojima se u određenom pravcu usmerava razvoj poljoprivrede i ruralnih sredina. Tri grupe mera u okviru agrarne politike su: (1) mere zemljišne politike, (2) ekonomske mere i (3) organizaciono-razvojne mere (Đurić i Njegovan, 2016). Poljoprivredna savetodavna služba predstavlja jednu od najvažnijih organizaciono-razvojnih mera u okviru agrarne politike, čiji je cilj da kroz povezivanje svih relevantnih subjekata omogući prenos znanja i informacija poljoprivrednicima i ruralnom stanovništvu uopšte. S tim u vezi, može se reći da poljoprivredno savetodavstvo predstavlja jedan od osnovnih faktora agrarnog i ruralnog razvoja.

Dugi niz godina, ukupna ekonomska, a samim tim i agrarna politika u Republici Srbiji predstavljala je skup mera čijom je realizacijom privatni sektor poljoprivrede bio nepravedno zapostavljen. Mala porodična gazdinstva zbog toga su znatno zaostajala, kako u pogledu stepena intenzivnosti proizvodnje, tako i u pogledu ostvarenih ekonomskih rezultata, u odnosu na državna poljoprivredna gazdinstva i kombinata (Đurić i sar., 2019b). Činjenica da se u posedu samostalnih – privatnih poljoprivrednih proizvođača nalaze značajni proizvodni kapaciteti, nameće potrebu adekvatne podrške ovom sektoru poljoprivrede, između ostalog i kroz aktivnosti poljoprivredne savetodavne službe.

Na stepenu razvoja poljoprivrede, kada je obezbeđena samodovoljnost u proizvodnji hrane, u prvi plan dolaze ekonomski ciljevi i zadaci. Savetodavna služba bi trebalo da realizacijom svojih zadataka u praksi obezbedi povećanje indikatora ekonomske efikasnosti poljoprivredne proizvodnje. Konkretni ciljevi vezuju se za (Đurić, 2015):

- racionalizaciju poslovanja,
- povećanje produktivnosti rada,
- povećanje dobiti po jedinici kapaciteta,
- povećanje rentabilnosti proizvodnje i konkurentnosti.

Optimalna struktura proizvodnje predstavlja preduslov unapređenja poljoprivrede sa aspekta pojedinačnih proizvodnih jedinica i jedan je od ključnih faktora ekonomskog prosperiteta. Osim ekonomske održivosti gazdinstava, optimizacija strukture proizvodnje bi trebalo da obezbedi i ekološku odr-

živost, odnosno očuvanje prirodnih, pre svega zemljišnih resursa. Organizacija proizvodnje, a samim tim i određivanje njene optimalne strukture u poljoprivredi predstavlja složeno pitanje, budući da je uslovljeno sledećim specifičnostima (Novković i Šomođi, 2017):

- uticaj prirodnih faktora na proizvodnju;
- biološki karakter proizvodnog procesa;
- sezonski karakter rada;
- specifičnost sredstava za proizvodnju koja se koriste u poljoprivredi.

Savetodavni personal, kroz primenu odgovarajuće metodologije, ima zadatak da predloži poljoprivrednim gazdinstvima najpovoljniju proizvodnu strukturu. Navedene specifičnosti poljoprivrede zahtevaju od savetodavaca dobro poznavanje, kako tehnoloških postupaka u proizvodnji, tako i ekonomike poljoprivrednih gazdinstava, a sve u cilju određivanja najbolje moguće strukture proizvodnje u datim uslovima.

Polazeći od činjenice da krajnji cilj proizvodnje nije proizvesti, već tržišno valorizovati proizvode, optimalna struktura proizvodnje bi trebalo da bude usklađena sa potrebama tržišta i mogućnostima uspešnog plasmata proizvoda. Relativno učešće pojedinih proizvoda u strukturi proizvodnje određuje se na osnovu potreba i zahteva domaćeg i inostranog tržišta, kao i na osnovu postojećih prirodnih i ekonomskih uslova na određenom području. U vezi sa tim, od savetodavnih radnika se očekuje da prate stanje i kretanja na tržištu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, kako bi se struktura proizvodnje na gazdinstvima optimirala tako da obezbedi što uspešniju tržišnu valorizaciju.

Identično uslovima svih zemalja u svetu, i u Republici Srbiji kao jedan od primarnih ciljeva poljoprivrednog savetodavstva pojavljuje se transfer tehnologija. Realizacija ovog cilja u vezi je sa velikim brojem subjekata koji na odgovarajući način utiču na kreiranje inovacija u oblasti poljoprivrede i njihovo prihvatanje i primenu u praksi. Ovde se naglašava značaj savetodavne službe kao neophodne karike koja povezuje naučno-istraživački rad sa poljoprivrednom proizvodnjom.

Motivacija ruralnog stanovništva za prihvatanje inovacija jedan je od najvažnijih zadataka poljoprivredne savetodavne službe. Za realizaciju ovog složenog zadatka savetodavnoj službi stoje na raspolaganju različite metode i tehnike. Osnovni cilj, koji se u ovom domenu savetodavnog rada postav-

lja pred službu, je prilagođavanje naučno-tehničkih i tehnoloških dostignuća poljoprivrednicima, kako bi oni bili u mogućnosti da ih usvoje i primenjuju u praksi. Podizanje nivoa znanja ruralnog stanovništva u velikoj meri određuje buduće izgledе naše poljoprivrede, a time i privrede u celini. Na to ukazuje praksa mnogih zemalja koje su ulaganjem u znanje postigle značajne razvojne rezultate (Njegovan i Đurić, 2012).

Spремnost i motivisanost poljoprivrednika za usvajanje novih znanja i njihovu primenu u praksi u direktnoj je zavisnosti od starosne i obrazovne strukture poljoprivrednika. U Republici Srbiji, prema podacima Popisa stanovništva iz 2011. godine i Popisa poljoprivrede iz 2012. godine, prisutna je nepovoljna starosna struktura ukupnog, a samim tim i poljoprivrednog stanovništva. Podaci Popisa stanovništva, koji je u Srbiji obavljen 2011. godine, ukazuju na demografsko pražnjenje sela i njegovu ubrzanu devitalizaciju.

Još nepovoljnija demografska slika dobija se ukoliko se posmatra trend promene broja stanovnika po pojedinim starosnim grupama u odnosu na Popis 2002. godine, koji ukazuje na to da je najdinamičniji pad zabeležen upravo u onim starosnim grupama koje predstavljaju aktivnu (30-49), ali i potencijalnu radnu snagu (0-14 i 15-29) (Đurić i Njegovan, 2016). Demografski indikator upućuju na to da je odnos mladog i starog stanovništva izrazito nepovoljan, te da na svakih 100 stanovnika starijih od 65 godina dolazi samo 69 onih mlađih od 15 godina (Bogdanov i Babović, 2014).

Obrazovna struktura ruralnog stanovništva u Srbiji, kao nosilaca poljoprivredne proizvodnje, takođe deluje kao faktor koji ograničava napredak i razvoj. Naime, u ruralnoj populaciji je, u odnosu na urbano stanovništvo, znatno veći procenat osoba bez škole i onih koji su završile samo osnovnu školu, uz istovremeno izuzetno mali procenat osoba sa višim i visokim obrazovanjem (Đurić i Njegovan, 2016). Aktuelna starosna i obrazovna struktura ruralne populacije u Srbiji negativno se odražava na prihvatanje i primenu novih tehnologija u poljoprivredi, inovativnost, preduzetništvo i sve ostale segmente koji obezbeđuju napredak poljoprivrede i ruralne sredine uopšte. U takvim okolnostima rad poljoprivredne savetodavne službe na transferu tehnoloških inovacija izuzetno je otežan.

O unapređenju poljoprivrede, kao dominantne privredne delatnosti u ruralnoj sredini, ne može se govoriti bez adekvatne edukacije seoskog stanovništva. Znanje je jedan od ključih faktora svakog napretka, pa tako i razvoja poljoprivrede. Upravo zbog toga, permanentno unapređenje znanja pred-

stavlja imperativ. Kontinuirana edukacija i osposobljavanje poljoprivrednika za korišćenje i održavanje sredstava poljoprivredne mehanizacije i druge opreme, hemijskih sredstava i drugog industrijskog repromaterijala nameće se kao cilj savetodavne službe. Međutim, edukacija poljoprivrednika i njihovih porodica ne bi trebalo da se odnosi isključivo na oblast poljoprivredne proizvodnje, već i na ostale aspekte života na selu.

Uspešan menadžment, kao jedan od preduslova razvoja agrara, ističe potrebu za blagovremenim prikupljanjem, obradom i korišćenjem informacija o proizvodnim, tehnološkim, ekonomskim i sociološkim kretanjima u poljoprivredi (Marković, 2004). Razvoj efikasnog informacionog sistema za potrebe poljoprivrednog savetodavstva jedan je od prioriternih ciljeva.

U savremenim uslovima, primena informacionih tehnologija u oblasti poljoprivrede ostvaruje sve veći uticaj na funkcionisanje i razvoj ove strateške privredne delatnosti. Poljoprivredna savetodavna služba, kao spona između proizvođača i relevantnih institucija, ima zadatak da svoj rad osavremeni i digitalizuje. Primena novih tehnologija u poljoprivredi donosi niz prednosti, od kojih se kao najznačajnije izdvajaju:

- Povećanje ekonomske efikasnosti proizvodnje;
- Smanjenje štetnih uticaja na prirodne resurse i životnu sredinu;
- Ostvarivanje novčanih ušteda u svim segmentima prehrambenog lanca,
- Privlačenje mladih ljudi da se profesionalno bave poljoprivredom i delatnostima koje se nadovezuju na poljoprivredu.

Takođe, digitalizacija omogućava funkcionisanje jedinstvenog integrisanog sistema za monitoring poljoprivrede. Primena aplikacija na mobilnim telefonima i primena računara omogućava praćenje stanja i razvoja useva kroz fenofaze, kao i efikasnije planiranje poljoprivrednih aktivnosti (Aker, 2011). Pored toga, ključna prednost digitalizacije je lakša, brža i jednostavnija komunikacija između poljoprivrednika i savetodavaca, kao i direktan pristup poljoprivrednika svim informacijama koje su značajne za njihov rad, kao što su informacije o stanju na tržištu, meteorološkim uslovima i sl. Da bi se prednosti informacionih tehnologija iskoristile na pravi način i ostvarile sve navedene pozitivne efekte u agrarnom sektoru, neophodna je priprema za upotrebu ovog sistema, kako poljoprivrednih proizvođača, tako i savetodavnog personala. Iskustva pokazuju da je uspeh primene digitalnih sredstava komunikacije uslovljen stepenom usmerenosti na probleme poljoprivrednika, ali i nji-

hove mogućnosti da koriste nove tehnologije (Steinke i sar., 2020). Ovo je još jedan od dokaza da je poljoprivredno savetodavstvo dinamičan sistem i da je kao takav podložan stalnim promenama koje bi trebalo da vode u pravcu njegovog što boljeg uskađivanja sa potrebama i ciljevima poljoprivrednih proizvođača.

Još jedan važan aspekt savetodavnog rada je njegov doprinos ekološki održivom razvoju poljoprivrede. Nakon što se ostvari samodovoljnost u proizvodnji hrane i obezbedi sigurno snabdevanje tržišta poljoprivredno-prehrambenim proizvodima, strateški cilj poljoprivrede na makroekonomskom nivou je ekonomski efikasna, odnosno profitabilna proizvodnja. Ono što ne treba zanemariti je da se na putu ostvarenja navedenih ciljeva uvek vodi računa o poštovanju principa očuvanja prirodnih resursa, odnosno održivog razvoja poljoprivrede. Naime, samo racionalan i odgovoran odnos prema prirodnim resursima, pre svega poljoprivrednom zemljištu i vodnim resursima, može obezbediti dugoročno održiv razvoj i pružiti mogućnosti budućim generacijama da neometano proizvode hranu. Kao važan faktor agrarnog i ruralnog razvoja, poljoprivredna savetodavna služba bi svoj rad trebalo da usmeri upravo ka promovisanju koncepta ekološke održivosti, bilo da se radi o primeni tzv. zelenih tehnologija, održivom turizmu ili organskoj poljoprivrednoj proizvodnji. Kroz sistem grupnog savetodavnog rada, organizovanjem predavanja, tribina, javnih debata, uz primenu mas-medija, savetodavna služba bi mogla ostvariti značajan uticaj na podizanje svesti ruralne populacije o značaju očuvanja retkih poljoprivrednih resursa i biodiverziteta. Organizovanjem obuka od strane poljoprivredne savetodavne službe, nivo znanja poljoprivrednika o organskoj proizvodnji bi mogao da se značajno unapredi i na taj način oni osposobe da samostalno organizuju ovakav vid proizvodnje.

Proizvodnja zdravstveno bezbedne hrane uz očuvanje ograničenih prirodnih resursa, u našoj poljoprivredi može postati značajna razvojna mogućnost. Cilj poljoprivredne savetodavne službe je da unapredi znanja poljoprivrednika i podstakne ih na organizovanje organske poljoprivredne proizvodnje, koja bi neminovno morala biti podstaknuta i odgovarajućih sistemom i politikom cena.

Poslednjih nekoliko decenija diverzifikacija ruralne ekonomije postala je jedan od najvažnijih ciljeva agrarne i ruralne politike. Zbog toga je važno da savetodavna služba usmeri poljoprivredna gazdinstva i na organizovanje dru-

gih delatnosti koje će im doneti veću finansijsku stabilnost. Ovde se, pre svega, misli na tzv. post-farmerski sektor, odnosno preradu primarnih poljoprivrednih proizvoda. Manji preradni kapaciteti u okviru jednog ili više udruženih poljoprivrednih gazdinstava, omogućili bi njihovu bolju ekonomsku poziciju i sigurniji dohodak. Proizvodi sa većim stepenom dodate vrednosti predstavljaju efikasniji vid tržišne valorizacije u odnosu na primarne poljoprivredne proizvode, pa se samim tim mogu smatrati sigurnim načinom za ostvarivanje ekonomske održivosti poljoprivrednih domaćinstava.

Sa druge strane, sve su brojniji primeri zaokruživanja procesa od primarne proizvodnje, preko prerade do plasmana domaćih proizvoda u okviru sopstvenog gazdinstva kroz usluge ruralnog turizma. Uključivanje tercijarnog – uslužnog sektora u ruralnu ekonomiju ne samo da doprinosi ekološkoj i ekonomskoj održivosti ruralnih područja, već pozitivno utiče i na socijalnu održivost s obzirom da predstavlja zeleno svetlo za privlačenje mlade ruralne populacije i žena da ostanu na selu. Ruralni turizam, agroturizam i ekoturizam su pojmovi koji imaju nekoliko zajedničkih imenitelja: doprinos oživljavanju i napretku ruralnih područja, ekološka održivost, kao i unapređenje životnog standarda ruralnog stanovništva. Primeri sve većeg broja zemalja Evropske unije potvrđuju značaj ovog segmenta ruralne ekonomije, kako kroz budžetska izdvajanja i subvencije, tako i kroz usmerenost poljoprivrednog savetodavstva za pružanje usluga u ovoj oblasti.

Poljoprivredna savetodavna služba sve veći značaj dobija u pružanju usluga vezanih za pripremu konkursne dokumentacije za poljoprivrednike. Naime, iskustva pokazuju da su poljoprivrednici u našoj zemlji relativno dobro informisani o subvencijama, kreditima i bespovratnim sredstvima koja im stoje na raspolaganju, ali da u najvećem broju slučajeva nemaju kapaciteta da se suoče sa složenim birokratskim procedurama koje prate konkurse za dobijanje tih sredstava. Prikupljanje potrebne dokumentacije, a naročito izrada investicionih i biznis planova često se javlja kao ograničenje koje stoji na putu do dobijanja subvencija. Upravo u tom segmentu treba tražiti nove ciljeve i zadatke poljoprivredne savetodavne službe, koja će, osim informisanja o merama agrarne politike, poljoprivrednicima pružiti i tehničku i pravnu pomoć kako bi što uspešnije konkurisali za dobijanje sredstava podrške iz različitih izvora.

Ovaj deo rada poljoprivredne savetodavne službe naročito dolazi do izražaja prilikom povlačenja sredstava iz predpristupnih fondova Evropske

unije, pre svega IPARD fonda, koji je usmeren na podršku poljoprivredi i ruralnom razvoju. Naime, procedure i potrebna konkursna dokumentacija, kao i dokumentacija o namenskom trošenju odobrenih sredstava znatno je složenija kada su u pitanju sredstva iz fondova Evropske unije, tako da se tu otvara mogućnost da poljoprivredna savetodavna služba pruži svoj puni doprinos podrške poljoprivrednicima (Đurić, 2018).

U kontekstu evropskih integracija Republike Srbije, jedna od obaveza je i uvođenje FADN sistema računovodstvene evidencije na reprezentativnom uzorku poljoprivrednih gazdinstava. U pitanju je sistem koji se u zemljama Evropske unije primenjuje od 1966. godine, a koji podrazumeva godišnje istraživanje na poljoprivrednim gazdinstvima u cilju dobijanja potpunije slike o proizvodnji, strukturi poljoprivrednih gazdinstava, kao i o relevantnim ekonomskim pokazateljima, kao što su prihodi i rashodi.

FADN projekat u Srbiji pokrenut je 2011. godine, a trajao je do 2013. godine. Nakon toga, zahvaljujući podršci Evropske unije, njegova primena nastavljena je od 2015. godine. Kao zemlja kandidat za članstvo, Republika Srbija je u obavezi da svoje pravne propise u oblasti poljoprivrede harmonizuje sa regulativama Evropske unije, a jedan od važnih segmenata Zajedničke agrarne politike (CAP) upravo je i sistem računovodstvene evidencije. Pored resornog ministarstva, regionalnih koordinacionih tela, republičkog zavoda za statistiku i obrazovnih institucija, jedna od institucija koja ima ključnu ulogu u primeni FADN sistema je i poljoprivredna savetodavna služba.

Aktivno učešće poljoprivredne savetodavne službe i pružanje podrške poljoprivrednicima od presudne je važnosti za uspeh primene FADN sistema i ispoljavanje svih njegovih pozitivnih efekata. Sa jedne strane, vođenje računovodstvene evidencije omogućuje kontinuirano praćenje prihoda, troškova, profita i ostalih ekonomskih pokazatelja, što doprinosi racionalnijem donošenju poslovnih odluka na nivou poljoprivrednih gazdinstava. Osim pozitivnih ekonomskih efekata na mikroekonomskom nivou, FADN sistem omogućava i izvesne prednosti koje se ispoljavaju na makroekonomskom planu, odnosno na nivou nacionalne poljoprivrede. Te prednosti odnose se, pre svega, na mogućnost praćenja uspeha poslovanja na porodičnim gazdinstvima i na osnovu toga vrednovanja efekata sprovedenih mera agrarne politike, a sve u cilju da se neka ograničenja ove politike u narednom periodu otklone.

Razvoj društva i proces napretka neminovno dovode i do promena u oblasti poljoprivrede. Očuvanje i unapređenje ruralnih područja i obezbeđi-

vanje ekonomski, ekološki i socijalno održivog agrarnog razvoja trasira ciljeve i zadatke koji se stavljaju pred poljoprivrednu savetodavnu službu, kao jednu od mera agrarne politike.

Pored standardnih ciljeva savetodavstva u oblasti poljoprivrede, kao što je informisanje i edukacija, difuzija inovacija i optimiziranje proizvodne strukture, u novije vreme poljoprivredna savetodavna služba suočava se sa drugačijim izazovima.

Sve izraženija devastacija prirodnih resursa, kako na globalnom, tako i na nivou svake države i regiona, nameće potrebu da se svest poljoprivrednika o značaju racionalne i odgovorne upotrebe prirodnih resursa podigne na viši nivo u odnosu na postojeći. Upravo u toj sferi savetodavni rad je potrebno inovirati, pre svega edukacijom savetodavnog personala, a zatim i poljoprivrednika i celokupne ruralne populacije.

Ekonomska i demografska održivost ruralnih područja, kao i njihova revitalizacija, ne može se ni zamisliti bez diverzifikacije ruralne ekonomije. Naime, diverzifikacija privrednih aktivnosti na selu, postavljena je kao jedan od osnovnih ciljeva politike ruralnog razvoja i sredstvo za borbu protiv ruralnog siromaštva. Zbog toga, rad poljoprivredne savetodavne službe u našoj zemlji trebalo bi da se razvija u pravcu jačanja ruralne populacije i poljoprivrednika, pre svega kroz informisanje i edukaciju o značaju bavljenja još nekom delatnosti osim primarne poljoprivredne proizvodnje.

3.2. Oblici organizovanja poljoprivrednog savetodavstva kao moguće opcije za Republiku Srbiju

Forme organizovanja poljoprivrednog savetodavstva su veoma različite. Najrasprostranjenije rešenje je organizovanje poljoprivredne savetodavne službe kao državne institucije, u okviru ministarstva poljoprivrede, mada poljoprivredno savetodavstvo može biti i u okviru delatnosti viših i srednjih škola, udruženja poljoprivrednika, proizvodnih i trgovačkih organizacija, kao i u vidu privatnih agencija i službi.

Oblici organizovanja poljoprivrednog savetodavstva razlikuju se u zavisnosti koji subjekti koji se javljaju kao osnivači savetodavne službe, a to mogu biti država, udruženja poljoprivrednika, trgovinske organizacije ili privatni

konsultanti (Nagel, 1998). Posmatrano sa ovog aspekta, postoje i značajne razlike u stepenu komercijalizacije savetodavnog rada, odnosno načina finansiranja.

Poljoprivredno savetodavstvo organizovano od strane države je forma u kojoj se ciljevi i zadaci savetodavne službe realizuju pod okriljem ministarstva poljoprivrede. Ponekad se kao nosioci aktivnosti organizovanja mogu javiti i obrazovne institucije, kao što su poljoprivredni fakulteti i poljoprivredne škole. Osnovni princip rada ovakvog savetodavnog sistema je pružanje usluga poljoprivrednicima, koje su u osnovi besplatne, dok se samo manjim delom naplaćuju. Ovakav način rada poljoprivredne savetodavne službe je moguć s obzirom da je finansiranje savetodavstva budžetsko. Značajna prednost navedene forme organizovanja savetodavstva ogleda se u oblasti transfera naučnih dostignuća u praksu, koji se ostvaruje brzo i lako, s obzirom da se i najveći broj naučno-istraživačkih institucija nalazi pod ingerencijom države. Ključno ograničenje savetodavnog sistema, organizovanog od strane države odnosi se na mogućnost korišćenja ovog sistema za realizaciju određenih političkih ciljeva. Svakako, ovo ograničenje znatno manje dolazi do izražaja ukoliko se kao najznačajniji subjekt u poljoprivrednom savetodavstvu nalaze poljoprivredni fakulteti i škole umesto resornog ministarstva.

Savetodavstvo organizovano od strane udruženja poljoprivrednika u potpunosti usmerava svoje aktivnosti ka ostvarenju ciljeva samih poljoprivrednih proizvođača, članova udruženja. Rad ovako organizovane savetodavne službe najvećim delom se finansira prikupljanjem članarine, a zatim naplaćivanjem jednog dela usluga i eventualnim dotacijama države. Mogućnost da država delimično finansira rad poljoprivredne savetodavne službe realna je jedino u slučaju kada je udruženje poljoprivrednika značajno za ministarstvo poljoprivrede. U takvim okolnostima ministarstvo ostvaruje stalnu kontrolu aktivnosti udruženja. Ovakav način organizovanja poljoprivredne savetodavne službe u prednosti je nad ostalim modelima, jer u fokus svog interesovanja stavlja potrebe poljoprivrednika, kao nosilaca poljoprivredne proizvodnje. Međutim, u praksi se ova prednost može pretvoriti i u značajno ograničenje, ukoliko se savetodavna služba koncentriše samo na potrebe uticajnijih poljoprivrednika u udruženju.

Praksa razvijenih zemalja poznaje i formu **savetodavstva organizovanog od strane proizvodnih i trgovinskih organizacija**. Na ovaj način organizovano poljoprivredno savetodavstvo pre svega je usmereno ostvarenju in-

teresa proizvodnih i trgovinskih organizacija. U praksi se neretko dešava da interesi ovih organizacija nisu u potpunosti usklađeni sa interesima poljoprivrednih proizvođača. Pomenute organizacije imaju svoje savetodavne programe kojima deluju na poljoprivrednike ne bi li se isti opredelili za njihove proizvode. Zbog toga ne čudi činjenica da savetodavni radnici često preuzimaju i ulogu komercijalista. Sredstva za finansiranje rada poljoprivredne savetodavne službe obezbeđuju njeni osnivači, a ministarstvo poljoprivrede ostvaruje aktivnu podršku u domenu pružanja savetodavnih usluga.

Savetodavstvo organizovano od pojedinaca je forma poljoprivrednog savetodavstva koja je po karakteru aktivnosti maksimalno okrenuta praksi i zahtevima poljoprivrednika. Usluge se pružaju uz naknadu koja može biti u vidu fiksnog iznosa ili procentualno u odnosu na ostvareni finansijski rezultat. Izražena orijentisanost ka praktičnim pitanjima povlači sa sobom i jedno značajno ograničenje ovog savetodavnog sistema, a to su slabije veze sa naučno-istraživačkim centrima. Navedeno ograničenje, međutim, treba uzeti samo uslovno, s obzirom da se ministarstvo poljoprivrede obično angažuje na prenošenju novih naučno-istraživačkih rezultata u praksu i na taj način dopunjuje aktivnosti samostalnih savetodavnih organizacija.

U razvijenim zemaljama naglašena je dinamičnost u oblasti savetodavnog rada, u kojoj se paralelno mogu javiti različiti oblici savetodavnih stručnih službi. Na taj način vodi se „borba“ za potencijalne korisnike usluga između pojedinačnih organizacionih formi poljoprivredne savetodavne službe. U toj borbi dolazi do izražaja kvalitet usluga, kao i efikasnost i stručnost savetodavnog personala.

Način organizovanja poljoprivredne savetodavne službe u određenoj državi pre svega je usklađen sa usvojenom razvojnom strategijom u oblasti poljoprivrede. Da bi se izabrao i primenio adekvatan model organizovanja poljoprivrednog savetodavstva u Republici Srbiji, potrebno je detaljnije razmotriti postojeća rešenja u organizovanju i funkcionisanju sistema savetodavstva u zemljama sa najdužom tradicijom i relevantnim postignutim uspehom.

Izgradnja i razvoj savetodavnog sistema podrazumeva primenu odgovarajuće strategije. Izbor strateškog okvira uslovljen je dostignutim stepenom razvoja savetodavnog sektora, poljoprivrede i društva. Pri tome, izgradnja adekvatnog savetodavnog sistema u poljoprivredi trebalo bi da bude ostvarena uz poštovanje sledećih kriterijuma (Tumbas, 2001):

- Participacija poljoprivrednika u procesu definisanja ciljeva i zadataka savetodavstva;
- Obezbeđenje realnih izvora finansiranja savetodavnog rada;
- Obezbeđenje nezavisnosti savetodavne službe;
- Postepena i selektivna izgradnja savetodavnog sistema.

Polazeći od činjenice da su razvojni potencijali različiti u pojedinim regionima države, izgradnja savetodavnog sistema trebalo bi da bude selektivna. Ovakav pristup podrazumeva da se savetodavni sistem kreira, pre svega, u skladu sa specifičnostima i razvojnim potrebama područja koja poseduju najveće razvojne potencijale. Na taj način bio bi ispoštovan princip racionalnog trošenja budžetskih sredstava, dok bi se za područja sa najmanjim nivoom razvojnih potencijala obezbedili drugačiji vidovi podrške. U tom kontekstu, lokalne akcione grupe (LAG) mogle bi ostvariti značajan uticaj na unapređenje operativnog nivoa savetodavstva. Uvažavanje specifičnosti ruralnih lokalnih zajednica i njihovih razvojnih mogućnosti i potreba u značajnoj meri bi olakšalo rad poljoprivredne savetodavne službe i unapredilo njenu efikasnost.

3.3. Pravci razvoja poljoprivredne savetodavne službe u Republici Srbiji

Poljoprivredna savetodavna služba Republike Srbije organizovana je po teritorijalnom principu (Đurić i sar., 2017). Hijerarhijski je organizovana u dva nivoa: republički i područni. Na republičkom nivou, funkcije poljoprivredne savetodavne službe obavljaju resorno ministarstvo i Institut za primenu nauke u poljoprivredi. Na području manjih administrativnih jedinica, odnosno okruga i opština, funkcioniše ukupno 35 poljoprivrednih stanica, instituta, centara koji pružaju savetodavne usluge poljoprivrednicima. Osim službe koja je organizovana od strane države i koja se finansira iz budžeta, postoje i privatne konsultantske firme, koje svoj savetodavni rad zasnivaju na komercijalnoj osnovi.

Republici Srbiji, kao zemlji kandidatu za članstvo u Evropskoj uniji, predstoji usaglašavanje sa svim pravnim i institucionalnim okvirima ove ekonomske integracije. U okviru tog usaglašavanja, naša zemlja je u obavezi da

u potpunosti prilagodi nacionalnu agrarnu politiku sa Zajedničkom agrarnom politikom Evropske unije (Đurić, 2018). Sistem subvencionisanja, koji podrazumeva poštovanje principa održivog razvoja kao uslova za odobrenje subvencija, tzv. cross-compliance, biće obavezan i za naše poljoprivrednike. Primena novog sistema subvencionisanja zahtevaće sveobuhvatnu obuku, kako poljoprivrednika, tako i savetodavnog kadra, pa se reformisanje postojećeg savetodavnog sistema u Republici Srbiji nameće kao jedan od prioriteta. Reforme u cilju poboljšanja efikasnosti poljoprivredne savetodavne službe trebalo bi da budu usaglašene, pre svega, sa specifičnostima našeg agrarnog sektora, a zatim i sa strateškim opredeljenjem naše zemlje za integrisanje u Evropsku uniju. Pri tome je važno savetodavnu službu posmatrati kao jednu od karika u lancu institucija kompleksnog sistema poljoprivrede, tako da se značajnije reforme u savetodavstvu ne mogu očekivati bez sveukupnih reformi agrarnog sektora (Janković i sar., 2016).

Period pre pristupanja Evropskoj uniji Republika Srbija bi trebalo da iskoristi kako bi aktivirala sve postojeće kapacitete i podigla kvalitet savetodavnog rada na što viši nivo. Mesta za unapređenje poljoprivrednog savetodavstva ima u domenu tehničke opremljenosti službe, stručnog usavršavanja savetodavaca, kao i motivacije poljoprivrednika da koriste usluge ove službe.

Prema zvaničnim podacima Poljoprivredne savetodavne i stručne službe Republike Srbije, u starosnoj strukturi savetodavnih radnika dominiraju stariji od 50 godina. Kao njihove najveće prednosti izdvajaju se profesionalno iskustvo i veći stepen poverenja poljoprivrednika u njihov savetodavni rad u odnosu na savetodavce mlađe generacije (Đurić i sar, 2019a). Sa druge strane, ova kategorija savetodavnih radnika svoj rad u većoj meri bazira na stečenom iskustvu, nego na usvajanju novih znanja, što se može javiti kao ograničavajući faktor savetodavnog rada. Ovo ograničenje, ipak, uzima se uslovno, s obzirom na to da je za obavljanje savetodavne delatnosti neophodno na svakih pet godina obnoviti licencu, što zahteva ogovarajući vid dodatne edukacije savetodavnog personala.

Obrazovna struktura poljoprivrednih savetodavaca u Republici Srbiji može se oceniti kao povoljna, s obzirom da je 97% njih visokoobrazovano. Kao što je Pravilnikom o bližim uslovima za izdavanje licence za obavljanje savetodavnih poslova u poljoprivredi (SG RS, 84/14) i predviđeno, savetodavci imaju završen poljoprivredni fakultet različitih usmerenja. Osim formalnih kvalifikacija, veoma je važna i konstantna edukacija savetodavaca, koja obez-

beđuje sticanje aktuelnih znanja i veština. Za potrebe dodatne edukacije, savetodavcima su na raspolaganju stručna savetovanja i seminari, stručna literatura i internet. Osim toga, usvajanje novih znanja ostvaruje se i u okviru relevantnih institucija koje organizuju grupne obuke i edukacije u vidu radionica i predavanja.

Ukoliko se posmatraju podaci o broju savetodavaca u odnosu na broj poljoprivrednika, naša zemlja bitno zaostaje, ne samo za razvijenim, već i za državama u našem neposrednom okruženju (Petrović i Janković, 2010). Zbog toga se u cilju unapređenja savetodavnog rada u poljoprivredi kao neminovnost nameće potreba zapošljavanja većeg broja savetodavaca. Na taj način bi se unapredila i starosna struktura savetodavnog personala.

Uspešan rad savetodavne službe u velikoj meri zavisi od motivisanosti savetodavaca. Postojeći podsticaji i finansijska sredstva koje država usmerava ka poljoprivrednoj savetodavnoj službi ocenjuju se kao nedovoljna za adekvatnu materijalnu motivaciju visokokvalifikovanih stručnjaka. Zbog toga se kao jedan od primarnih ciljeva reformi u sektoru savetodavstva postavlja izdvajanje značajnijih finansijskih sredstava za funkcionisanje i razvoj poljoprivredne savetodavne službe. Jedan deo tih sredstava bio bi usmeren ka zaradama, kao osnovnom materijalnom podsticaju savetodavnih radnika.

Kao jedno od ključnih ograničenja poljoprivrednog savetodavstva kod nas javlja se nepoverenje poljoprivrednika prema savetodavnoj službi, kao državnoj instituciji. Sa druge strane, i rad privatnih savetodavaca je ograničen, pre svega zbog loše ekonomske pozicije većine poljoprivrednih gazdinstava, koja ulaganje u savetodavne usluge percipiraju kao izlišan trošak, a ne kao korisnu investiciju (Đurić i sar, 2019). Jedna od mogućnosti, koje našoj zemlji stoji na raspolaganju, je korišćenje predpristupnih fondova u cilju veće informisanosti i edukacije nosilaca poljoprivredne proizvodnje o značaju i ulozi savetodavnog rada. Kroz organizovanje obuka i seminara, kroz navođenje pozitivnih primera drugih zemalja, moglo bi se uticati na promenu viđenja savetodavnog rada od strane naših poljoprivrednih proizvođača.

Dvosmerno informisanje ima značajnu ulogu u funkcionisanju i razvoju poljoprivrednog savetodavstva. Naime, da bi savetodavna služba odgovorila na zahteve poljoprivrednika neophodno je da postoji dvosmeran tok informacija. Primena metoda kojima se dobijaju povratne informacije od ruralnog stanovništva uobičajena je praksa svih država čija poljoprivredna savetodavna služba efikasno obavlja svoju misiju.

Anketiranje postojećih i potencijalnih klijenata poljoprivredne savetodavne službe omogućava sagledavanje njihovih stavova i percepcija o značaju i važnosti savetodavne delatnosti, kao i očekivanjima koja oni imaju od savetodavstva. Na taj način poljoprivredna savetodavna služba dobija direktne smernice u kom pravcu bi trebalo da orijentiše svoj rad i tako odgovori na očekivanja svojih klijenata. Pored toga, primena koncepta dvosmernog informisanja ima još jednu značajnu prednost. Praksa razvijenih država potvrđuje da su poljoprivrednici kojima je omogućena participacija u kreiranju savetodavnih sistema i rešenja u većoj meri motivisani za korišćenje usluga savetodavstva u odnosu na poljoprivrednike čije se mišljenje i stavovi ne uvažavaju pri definisanju strategija i razvojnih programa. Takođe, veći stepen participacije ruralnog stanovništva u radu poljoprivredne savetodavne službe, koji se realizuje kroz metode dvosmernog informisanja, podrazumeva i veći stepen njihovog poverenja u ovu instituciju.

Istraživanje koje je tokom 2018. godine sprovedeno na području pet okruga u Republici Srbiji obuhvatilo je anketom 30 poljoprivrednih gazdinstava, a odnosilo se na sagledavanje stavova poljoprivrednika o poljoprivrednoj savetodavnoj službi (Đurić i sar, 2019a). Cilj istraživanja bio je dobijanje povratnih informacija od poljoprivrednika o sledećim pitanjima:

- Koliki procenat gazdinstava koristi usluge savetodavstva,
- Koje vrste savetodavnih usluga se koriste,
- Koji su razlozi nekorisćenja usluga savetodavne službe,
- Koliki je stepen zadovoljstva korisnika savetodavnih usluga,
- Kakve promene u radu savetodavne službe predlažu njeni korisnici i potencijalni korisnici.

Rezultati ankete pokazuju da većina poljoprivrednih gazdinstava na ispitivanom uzorku, odnosno njih 60% koristi usluge poljoprivredne savetodavne službe. U najvećem broju slučajeva, poljoprivrednici se službi obraćaju za dobijanje saveta u oblasti zaštite bilja, dok je neznatan broj gazdinstava usmeren na unapređenje tehnologije proizvodnje. Kvalitet dobijenih usluga, poljoprivrednici na ispitivanom uzorku, u najvećem procentu (67%) ocenjuju kao odličan.

Tabela 19. Stavovi poljoprivrednika u Republici Srbiji o poljoprivrednoj savetodavnoj službi

PITANJE	Odgovori ispitanika
Da li ste korisnici usluga poljoprivredne savetodavne službe?	DA 60% NE 40%
Koje vrste savetodavnih usluga koristite?	Usluge u oblasti zaštite bilja 75% Usluge u oblasti unapređenja tehnologije proizvodnje 10%
Kako ocenjujete kvalitet usluga poljoprivredne savetodavne službe?	Odličan 67% Zadovoljavajući 33%
Koji su ključni razlozi za nekorisćenje usluga poljoprivredne savetodavne službe?	Nedovoljna informisanost o savetodavnoj službi
Planirate li da koristite usluge poljoprivredne savetodavne službe u budućnosti?	DA 63% NE 24% Zavisi od potreba 13%

Izvor: Đurić i sar, 2019a

Kada je u pitanju budućnost saradnje sa poljoprivrednom savetodavnom službom, za koju su gazdinstva u većini zainteresovana, ona se odnosi na informisanje o konkursima za ostvarivanje prava na subvencije, informisanje o stanju i kretanjima na tržištu, kao i savetima o optimizaciji proizvodne strukture.

U okviru ankete, kroz formu otvorenih pitanja, prikupljeni su i stavovi poljoprivrednika o izmenama koje bi dobrinele unapređenju njihove saradnje sa službom poljoprivrednog savetodavstva. Naime, stavovi i ideje poljoprivrednih proizvođača po ovom pitanju razlikuju se u zavisnosti od toga da li su oni korisnici savetodavnih usluga ili to tek treba da postanu. Postojeći korisnici smatraju da bi se problem nepoverenja dela poljoprivrednika u poljoprivrednu savetodavnu službu lakše prevazišao, a rad službe na difuziji inovacija učinio efikasnijim ukoliko bi se poljoprivredna savetodavna služba u većoj meri okrenula primeni tzv. grupnih metoda savetodavnog rada. Oni, naime, smatraju da bi organizovanje seminara, radionica i predavanja u kojima bi poljoprivrednici uzeli aktivno učešće dovelo do boljih efekata savetodavnog rada.

Sa druge strane, poljoprivredni proizvođači koji nisu korisnici usluga poljoprivredne savetodavne službe, a iskazali su želju i potrebu da to postanu,

ukazuju na neophodnost intenziviranja aktivnosti koje će promovisati značaj savetodavnog rada u poljoprivredi. Oni, takođe, smatraju da bi trebalo učiniti jednostavnijom komunikaciju na relaciji savetodavac – poljoprivrednik primenom savremenih sredstava komunikacije.

Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja u Republici Srbiji, kao krovni razvojni dokument za period od 2014. do 2024. godine dvosmerno informisanje u sistemu poljoprivrednog savetodavstva postavlja kao jedan od prioriteta. Reformisanje poljoprivredne savetodavne službe ide u pravcu njene modernizacije, približavanja standardima Evropske unije i sve veće participacije korisnika savetodavnih usluga u funkcionisanju i razvoju ove institucije.

Uspešan rad poljoprivredne savetodavne službe uslovljen je kontinuiranim praćenjem i ocenjivanjem njegovih efekata na terenu. Ta dva procesa, koja se preuzimanjem termina sa engleskog govornog područja, često nazivaju monitoring i evaluacija, predstavljaju neophodan uslov stalnog usavršavanja i napretka u sistemu poljoprivrednog savetodavstva. Praćenjem efekata i eventualnih propusta u radu, stvaraju se uslovi za prevazilaženje slabosti poljoprivredne savetodavne službe i podizanje kvaliteta njenih usluga. Praćenje, odnosno monitoring omogućava uočavanje odstupanja u realizaciji kratkoročnih savetodavnih programa. Na osnovu toga mogu se definisati mere za prevazilaženje ograničenja u savetodavnom radu. Ocenjivanjem, odnosno evaluacijom utvrđuje se stepen ostvarivanja savetodavnih zadataka u srednjeročnoj i dugoročnoj vremenskoj distanci. Zaključci do kojih se dolazi ocenjivanjem rada poljoprivredne savetodavne službe mogu da posluže kao solidna osnova za planiranje izmena, odnosno reformi savetodavnog sistema u smislu načina njegove organizacije i/ili metoda rada.

U Republici Srbiji, prema Zakonu o obavljanju savetodavnih i stručnih poslova u oblasti poljoprivrede (SG RS, 30/2010), rad savetodavne službe planira se na srednjeročnom i godišnjem nivou. Vlada donosi Srednjeročni program rada poljoprivredne savetodavne službe za period od pet godina, dok se godišnjim programom utvrđuju konkretne aktivnosti koje se odnose na obavljanje savetodavnih poslova, područje delovanja, obim, rokove i način sprovođenja savetodavnih aktivnosti.

U cilju efikasnog ostvarivanja navedenih srednjeročnih i kratkoročnih planova važno je obezbediti odgovarajuću institucionalnu podršku koja će vršiti praćenje i ocenjivanje ostvarivanja planova i ukazivati na eventualne nepravilnosti. Na taj način bi se rad poljoprivredne savetodavne službe u na-

šoj zemlji u većoj meri uskladio sa realnim potrebama agrarnog sektora, a rad savetodavaca učinio transparentnijim i efikasnijim.

Jedno od ključnih pitanja vezanih za funkcionisanje i razvoj poljoprivredne savetodavne službe je njeno finansiranje. Sagledavanjem iskustava drugih zemalja, moglo bi se reći da će finansiranje poljoprivrede savetodavne službe u Republici Srbiji ići u dva smera. Naime, slično iskustvima drugih zemalja koje su prošle put tranzicije i integracije u Evropsku uniju, očekuje se da će se i u Srbiji vremenom iskristalisati dva ravnopravna savetodavna sektora. Državna savetodavna služba, koja svoje usluge ne naplaćuje, biće stožer znanja i informacija za mala niskodohodovna poljoprivredna gazdinstva. Sa druge strane, krupna komercijalna gazdinstva svoj fokus usmeriće ka privatnim konsultantima, koji svoj savetodavni rad u potpunosti komercijalizuju.

Stepen privatizacije i komercijalizacije savetodavnog rada različit je u pojedinim zemljama. Uključivanje privatnih konsultanata u savetodavni rad u poljoprivredi ostvaruje, kako pozitivne, tako i negativne efekte. Individualni pristup u pružanju usluga i uvažavanje specifičnih zahteva svakog poljoprivrednog gazdinstva, izdvajaju se kao najznačajniji pozitivni efekti privatizacije. Stepenn poverenja prema savetodavnoj službi u ovakvom savetodavnom sistemu je veći, kao i stepen zadovoljstva pruženim uslugama. Sa druge strane, nedostatak istraživačkih projekata, ali i raspoloživog vremena ograničava mogućnosti savetodavaca u privatnom sektoru da se u većoj meri usmere ka sopstvenoj edukaciji i unapređenju znanja. Budući da se edukacija onih koji edukuju postavlja kao *conditio sine qua non* u savremenoj poljoprivrednoj praksi, ovo ograničenje predstavlja jedan od ključnih negativnih efekata privatizacije savetodavne službe.

Ukoliko se pođe od činjenice da postoje različite kategorije poljoprivrednih gazdinstava, odnosno potencijalnih klijenata savetodavne službe, uočava se da model finansiranja ovih službi determiniše usmerenost njihove delatnosti prema pojedinim kategorijama klijenata. Dok su privatne savetodavne službe okrenute prema krupnim komercijalnim gazdinstvima, državni sektor savetodavstva usmeren je ka ekonomski slabijim subjektima u agrobiznisu. Naime, u većini evropskih zemalja državne savetodavne službe orijentisane su ka malim i novoosnovanim gazdinstvima, mladim poljoprivrednicima i ženama nosiocima poljoprivrednih gazdinstava.

U pogledu finansiranja i stepena komercijalizacije savetodavnih usluga u poljoprivredi Republike Srbije, postoje dva modela koja bi u predstojećem

periodu mogla dobiti ravnopravan tretman. Sa jedne strane, to su privatni konsultanti, koji bi se bavili savetodavnim radom na komercijalnoj osnovi, a sa druge strane očekuje se da državna savetodavna služba bude snažnije finansirana iz budžeta i okrenuta prema malim poljoprivrednim gazdinstvima (Đurić i sar, 2019). Kako bi se izbegle zamke privatizacije savetodavnog rada u pogledu ograničenim mogućnosti edukacije savetodavaca, jedno od potencijalnih rešenja moglo bi se naći u većem stepenu integracije i povezivanju privatnih savetodavnih službi sa istraživačkim institucijama.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Savetodavna služba, kao najvažniji protagonist savetodavnog rada u poljoprivredi, može se posmatrati sa više aspekata. Jedan od njih je poljoprivredna savetodavna služba kao organizaciono-razvojna mera agrarne politike. Kao takva, ona predstavlja nezaobilazan faktor agrarnog i ruralnog razvoja.

Prateći literaturne izvore o genezi poljoprivrednog savetodavstva na globalnom nivou, dolazi se do saznanja da su se prve ideje o obrazovanju i primeni naučnih dostignuća u praksi javile u XVI i XVII veku. Od tada pa sve do danas, poljoprivredno savetodavstvo menjalo je forme i organizacione oblike, ali je njegova misija ostala ista – napredak poljoprivrede zasnovan na edukaciji.

Na području Republike Srbije poljoprivredno savetodavstvo ima dugu tradiciju. Prve institucije koje su se bavile savetodavnim radom u oblasti poljoprivrede osnovane su u XIX veku. Značajniji pomaci u pogledu razvoja poljoprivrednog školstva ostvareni su u periodu između dva rata, kada dolazi do osnivanja prvih visokoškolskih i srednjoškolskih ustanova u ovoj oblasti. Ipak, najintenzivniji napredak poljoprivrednog savetodavstva ostvaren je u periodu posle Drugog svetskog rata. Ovaj period odlikuje se dinamičnim razvojem, ne samo obrazovnih ustanova, već i naučno-istraživačkih instituta, zavoda, poljoprivrednih časopisa i poljoprivrednih službi. Poljoprivredna savetodavna služba osnovana je kao državna institucija, sa odgovarajućom organizacionom strukturom, koja svoje savetodavne zadatke obavlja uz koordinaciju sa svim relevantnim institucijama, od resornog ministarstva, pa do naučno-istraživačkih instituta i privrednih subjekata.

Period društveno-ekonomske tranzicije doveo je do suštinskih promena u načinu funkcionisanja privrede i društva, a te promene zahvatile su i oblast poljoprivrednog savetodavstva. Prilagođavanje tržišnom obrascu privređivanja, doprineo je pojavi privatnih konsultantskih firmi, koje su, pored postojećeg državnog sektora savetodavstva, plasirale svoje usluge poljoprivrednim proizvođačima.

Poljoprivredna savetodavna služba čiji rad se finansira iz budžetskih sredstava organizovana je uz poštovanje teritorijalnog principa, a funkcioniše na dva nivoa, republičkom i pokrajinskom. Na području Centralne Srbije poslovanje savetodavstva u poljoprivredi bave se 23 službe, a na području AP Vojvodine 12 poljoprivrednih stanica i jedna enološka služba. Zastupljenost savetodavnih radnika ujednačena je na području Centralne Srbije i AP Voj-

vodine. Naime, na teritoriji Centralne Srbije u okviru državne poljoprivredne savetodavne službe angažovano je ukupno 194, a u AP Vojvodini 84 savetodavca. Posmatrano prema broju hektara poljoprivrednog zemljišta na kome pružaju savetodavne usluge, i na republičkom i na pokrajinskom nivou jedan savetodavni radnik zadužen je za oko 18.000 ha.

Organizacija rada savetodavnih službi usklađena je, pre svega, sa strukturom proizvodnje koja je zastupljena na njihovom području delovanja. Osim savetodavnih usluga vezanih za tehnologiju poljoprivredne proizvodnje, savetodavci takođe pružaju stručnu pomoć u oblasti izrade investicionih programa, biznis planova i kalkulacija na poljoprivrednom gazdinstvu. Značajan deo aktivnosti savetodavnih službi odnosi se na edukaciju u oblasti seoskog turizma, marketinga i geografske zaštite proizvoda. Takođe, poljoprivrednici od savetodavne službe dobijaju informacije vezane za aktuelne mere agrarne politike.

Osim poljoprivrednih savetodavnih službi, u Republici Srbiji se savetodavnim poslovima u poljoprivredi bave i druge relevantne institucije. Među njima, ulogu koordinatora ima Institut za primenu nauke u poljoprivredi, osnovan 1977. godine, koji svoj rad bazira u tri segmenta: istraživanje – transfer znanja – savetodavstvo. Adekvatnu podršku poljoprivrednom savetodavnom sistemu obezbeđuju i Odeljenje za poljoprivredno savetodavstvo u okviru Sektora za ruralni razvoj Ministarstva za poljoprivredu, šumarstvo i vodoprivredu Republike Srbije, Odsek za poljoprivredne savetodavne službe koji funkcioše u okviru Sektora za sprovođenje poljoprivredne politike u sastavu Pokrajinskog sekretarijata za poljoprivredu, vodoprivredu i šumarstvo, Centar za ruralni razvoj osnovan na Poljoprivrednom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu i Centar za usavršavanje poljoprivrednih savetodavaca i proizvođača u okviru Poljoprivredne stanice Novi Sad.

Oblast poljoprivrednog savetodavstva u Republici Srbiji regulisana je nizom zakonodavno-pravnih akata. Krovni zakonski okvir u ovoj oblasti je Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju usvojen 2009. godine. Ovim zakonom, koji je izvesne izmene i dopune doživeo tokom 2013. i 2016. godine, definisano je da se savetodavne usluge svrstavaju u red mera institucionalne podrške, odnosno tzv. strukturnih podsticaja. Zakonom o obavljanju savetodavnih i stručnih poslova u oblasti poljoprivrede, koji je usvojen 2010. godine, uređena su pitanja vezana za uslove i načine obavljanja savetodavnih poslova, registar poljoprivrednih savetodavaca, obuku i usavršavanje savetoda-

vaca i poljoprivrednika, kao i planiranje i razvoj savetodavnih poslova u poljoprivredi.

Pravilnik o načinu obavljanja savetodavnih poslova u poljoprivredi Republike Srbije iz 2014. godine definisano je da se savetodavni rad u poljoprivredi može organizovati primenom individualnih i grupnih metoda, kao i primenom medija. Ovim dokumentom su takođe rešena pitanja u oblasti praćenja, prikupljanja i diseminacije podataka. Na nivou AP Vojvodine 2006. godine usvojen je Pravilnik o organizovanju i radu poljoprivredne savetodavne službe. Usvajanjem Pravilnika konstituisana je poljoprivredna savetodavna služba AP Vojvodine, a definisani su odnosi, prava i obaveze savetodavaca i hijerarhijska struktura savetodavnog sistema.

Kao delatnost koja ostvaruje značajan uticaj na dinamiku agrarnog i ruralnog razvoja, poljoprivredno savetodavstvo zauzima odgovarajuće mesto u svim strateškim i razvojnim dokumentima Republike Srbije. U Strategiji poljoprivrede i ruralnog razvoja Republike Srbije za period od 2014. do 2024. godine, kao jedna od četrnaest prioriternih oblasti, definisan je sistem za prenos znanja i difuziju inovacija, odnosno savetodavni sistem. U cilju unapređenja savetodavne delatnosti u Strategiji se predlaže poštovanje principa dvostranog informisanja, kao i jačanje saradnje između svih učesnika u procesu kreiranja i prenosa znanja. Takođe, u ovom razvojnom dokumentu predlaže se usvajanje novog zakonskog okvira, koji bi omogućio da poljoprivredna savetodavna služba u većoj meri odgovori na potrebe poljoprivrednika. Kako bi se savetodavni sistem u oblasti poljoprivrede unapredio, Nacionalnim programom za poljoprivredu i Nacionalnim programom za ruralni razvoj Republike Srbije za period od 2018. do 2020. godine predviđeno je izdvajanje sredstava za: savetodavnu delatnost, monitoring i evaluaciju, edukaciju i jačanje kapaciteta savetodavne službe.

U cilju povećanja efikasnosti savetodavne službe i kvaliteta savetodavnog rada u budućem periodu, neophodno je ukazati na postojeća ograničenja u ovoj delatnosti. Kada je u pitanju savetodavni kadar, uočeno je da broj savetodavnih radnika u odnosu na broj poljoprivrednika u našoj zemlji znatno zaostaje za drugim evropskim državama. Takođe, motivisanost postojećih savetodavaca ograničena je nedovoljnim finansiranjem njihovog rada. Kako bi se navedena ograničenja otklonila i rad savetodavne službe učinio efikasnijim, potrebno je stvoriti uslove za zapošljavanje većeg broja stručnjaka iz različitih oblasti poljoprivrede, naročito onih koje su trenutno deficitarne u si-

stemu savetodavstva. Tu se, pre svega, misli na agroekonomiste, čija bi znanja i stručnost u velikoj meri pomogla poljoprivrednicima prilikom apliciranja za dobijanje sredstava, kako iz državnog budžeta, tako i iz različitih fondova Evropske unije.

Analiza rada poljoprivredne savetodavne službe, koja u Republici Srbiji funkcioniše kao državna institucija, pokazuje da se relativno mali broj poljoprivrednika obraća službi za savet. Kao ključni problem izdvaja se nedovoljno poverenje poljoprivrednika u poljoprivrednu savetodavnu službu. Anкета, koja je tokom 2018. godine sprovedena u pet okruga Republike Srbije, ukazala je na to da poljoprivrednici očekuju intenziviranje aktivnosti koje bi im pojasnile značaj i ulogu savetodavnog rada i time povećale njihov stepen poverenja u ovu službu. Takođe, nosioci poljoprivrednih gazdinstava u ovom istraživanju naveli su da bi na izgradnju većeg stepena poverenja pozitivno uticala i primena tzv. grupnih metoda savetodavnog rada, kroz organizovanje seminara, predavanja i radionica. Na taj način bi poljoprivrednicima bile plasirane informacije o svim pozitivnim efektima koje na njihov rad može da ima saradnja sa savetodavnom službom, što bi doprinelo jačanju poverenja i saradnje.

Iskustva drugih zemalja nas uče da veći stepen participacije poljoprivrednika u radu savetodavne službe znači i efikasniji savetodavni rad. Pre svega, uključivanje poljoprivrednika u sistem dvosmernog informisanja značilo bi njihovo aktivno učešće u kreiranju programa savetodavnog rada koji bi bio u većoj meri usklađen sa njihovim realnim potrebama.

Kao i u ostalim segmentima agrarne politike, i u poljoprivrednom savetodavstvu neophodni su monitoring i evaluacija kako bi se unapredila efikasnost. Osim što je važno pratiti i ocenjivati ostvarivanje savetodavnih programa i planova, potrebna je i kontinuirana evaluacija postojećeg organizacionog modela i modela finansiranja poljoprivredne savetodavne službe. Naime, u uslovima stalnih promena u (poljo)privredi i društvu, uspešan savetodavni rad je moguć samo uz blagovremeno i adekvatno prilagođavanje i reformisanje savetodavne službe.

Ono što se nameće kao još jedan od pravaca reformisanja poljoprivrednog savetodavstva u Republici Srbiji je njegovo prilagođavanje standardima i regulativama koje u ovoj oblasti primenjuju zemlje Evropske unije. Kao državi koja je kandidat za članstvo u Evropskoj uniji, Srbiji predstoji usaglašava-

nje sa svim odredbama Zajedničke poljoprivredne politike, pa tako i sa regulativama koje se odnose na savetodavni rad.

Pitanje od najvećeg značaja za funkcionisanje i razvoj poljoprivrednog savetodavstva je pitanje finansiranja. Investiranje u savetodavnu služu i savetodavni rad ima presudnu ulogu pre svega pri konstituisanju ove službe, a takođe utiče na kvalitet savetodavnih usluga. Formiranje efikasne savetodavne službe, podrazumeva njeno usklađivanje sa dostignutim stepenom razvijenosti agrarnog sektora, strateškim ciljevima nacionalne poljoprivrede, ali i potrebama nosilaca poljoprivredne proizvodnje na mikroekonomskom nivou. U tom smislu, realno je očekivati da će se u Republici Srbiji paralelno razvijati dva sektora savetodavstva. Privatni sektor, koji će svoj savetodavni rad, zasnovan na komercijalnoj osnovi, usmeravati ka ekonomski stabilnijim subjektima u agrobiznisu, i državni sektor, čije će savetodavne usluge, uz finansiranje iz budžeta, biti na raspolaganju malim gazdinstvima sa nestabilnim dohotkom.

Kada je u pitanju rad poljoprivredne savetodavne službe koja funkcioniše kao državna institucija, podizanje nivoa finansijske podrške imalo bi niz pozitivnih efekata, pre svega u ublažavanju postojećih razvojnih ograničenja ovog sektora. Veće investiranje u tehničku opremljenost poljoprivrednih savetodavnih službi i osavremenjavanje uslova njihovog rada omogućilo bi efikasnije i kvalitetnije pružanje savetodavnih usluga. Sa druge strane, podizanje nivoa finansijske podrške trebalo bi da ima pozitivan uticaj na stepen motivisanosti savetodavnog personala, kako za kontinuiranom edukacijom, tako i za rad sa poljoprivrednim stanovištvom.

PREGLED LITERATURE:

1. Aker, J.C. (2011). *Dial „A“ for agriculture: a review of information and communication technologies for agricultural extension in developing countries*. *Agricultural Economics*, Vol. 43, No. 6, November 2011, p. 631-647
2. Anandajayasekeram P, Puskur R, Sindu Workneh and Hoekstra D. (2008). *Concepts and practices in agricultural extension in developing countries: A source book*, IFPRI (International Food Policy Research Institute), Washington, DC, USA, and ILRI (International Livestock Research Institute), Nairobi, Kenya.
3. Andersen, J.R. (2008). *Agricultural Advisory Services*, Background paper for the world development report 2008, Chapter 7, Agriculture and Rural Development Department, World Bank, Washington, DC.
4. Anderson, J.R., Feder, G. (2004). *Agricultural Extension: Good Intentions and Hard Relaties*, *The World Bank Research Observer*, Vol. 19, Issue 1, March 2004, p. 41-60
5. Bas-Defossez, F., Allen, B., Weigelt, J., Marechal, A., Meredith, S., Lorant, A. (2018). *Feeding Europe: Agriculture and sustainable food systems*, Policy Paper produced for the IEEP Think 2030 conference, Brussels, October 2018.
6. Belić, J. (1963). *Razvoj školskog, stručnog i naučnog rada u stočarstvu Srbije*, *Poljoprivreda* 2, Beograd
7. Birner, R., Davis, K., Pender, J., Nkonya, E., Anandajayasekeram, P., Ekboir, J., Mbabu, A., Spielman, D.J., Horna, D., Benin, S., Cohen, M. (2009). *From Best Practice to Best Fit: A Framework for Designing and Analyzing Pluralistic Agricultural Advisory Services Worldwide*, *The Journal of Agricultural Education and Extension*, 15:4, p. 341-355
8. Black, A.W. (2000). *Extension theory and practice: a review*. *Australian Journal of Experimental Agriculture*, Vol. 40, No. 4, p. 493-502
9. Bogdanov, N., Babović, M. (2014). *Radna snaga i aktivnosti poljoprivrednih gazdinstava*, Republički zavod za statistiku, Beograd

10. Bogdanov, N., Rodić, V. (2014). *Agriculture and Agricultural Policy in Serbia*, Agricultural Policy and European Integration in Southeastern Europe, FAO, Budapest, Hungary, pp. 153-171
11. Botha, N., Coutts, J., Roth, H. (2008). *The role of agricultural consultants in New Zealand in environmental extension*, Journal of Agricultural Education and Extension, 14(2), p. 125-138
12. Brent, K. J. (1999). *Extension, research and farm competitiveness in Central and Eastern Europe*, Second EU Accession Workshop in the Rural Sector, Poland
13. Buković, J., Eremić, M. (1984). *Realtivan nivo produktivnosti rada u poljoprivredi u odnosu na ostale privredne grane*, Faktori produktivnosti rada SFRJ, SANU, Beograd
14. Coutsouris, A. (2008). *The battlefield for (sustainable) rural development: the case of Lake Plastiras, Central Greece*, Sociologia Ruralis 48, pp. 240-256
15. Davidova, S., Dwyer, J., Erjavec, E., Goton, M., Thomson, K. (2013). *Semi-subsistence Farming – Value and Directions of Development*, European Parliament, Directorate – General for Internal Policies Policy Department B. Structural and Cohesion Policies. Agricultural and Rural Development. Accessible at: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/join/2013/495861/IPOL-AGRLET(2013)495861_EN.pdf)join/2013/495861/IPOL-AGRLET(2013)495861_EN.pdf.
16. Dimitrijević, M., Stojić, V. (2019). *Impact of agricultural advisory service on development of agricultural production*, Economics of agriculture, Vol. 66, No 2/2019, p. 617-634
17. Đurić, K. (2015). *Ekonomika poljoprivrede – praktikum*, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad
18. Đurić, K., Njegovan, Z. (2016). *Ekonomika poljoprivrede*, udžbenik, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad
19. Đurić, K., Prodanović, R., Jahić, M. (2017). *Komparacija poljoprivrednog savetodavnog sistema Republike Srbije i Evropske unije*, Evropsko zakonodavstvo, br. 60/2017, str. 209-226
20. Đurić, K. (2018). *Poljoprivreda i ruralni razvoj Srbije u procesu evropskih integracija*. Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, ISBN: 978-86-7520-430-5

21. Đurić, K., Lukač-Bulatović, M., Škrbić, S., Prodanović, R. (2019). *Funding models for farm advisory services – the European Union experience*, Ekonomija – teorija i praksa, Godina XII, broj 2, str. 93-108, doi: 105937/etp190293Đ
22. Đurić, K., Lukač-Bulatović, M., Marjanović, J., Prodanović, R. (2019a). *Stavovi poljoprivrednika u Republici Srbiji o poljoprivrednoj savetodavnoj službi*, Zbornik radova sa naučnog skupa sa međunarodnim učešćem “Selo i poljoprivreda”, Poljoprivredni fakultet, Univerzitet Bijeljina, Bosna i Hercegovina, str. 201-227
23. Đurić, K., Cvijanović, D., Prodanović, R., Čavlin, M., Kuzman, B., Lukač Bulatović, M. (2019b). *Serbian Agriculture Policy: Economic Analysis Using the PSE Approach*, Sustainability 2019, 11, p. 309, doi: 10.3390/su11020309
24. Đurić, K. (2019c). *Geneza poljoprivrednog savetodavstva na području Republike Srbije*, Zbornik apstrakata sa naučnog skupa “Teorija i praksa agrara u istorijskoj perspektivi”, Poljoprivredni fakultet u Novom Sadu, Departman za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela i Centar za agrarnu istoriju – CAI, 14-15 novembar 2019, Novi Sad, ISBN: 978-86-7520-477-0
25. ENRD (2014). *Measure 112. Setting up of Young Farmers*, Accessible at: Progress snapshot 2013/updated May 2014. Accessible at: http://enrd.ec.europa.eu/enrd-static/app_templates/enrd_assets/pdf/measure-information-sheets/C.Infosheet_112.pdf
26. EU SCAR (2013). *Agricultural Knowledge and Innovation Systems Towards 2020 – an Orientation Paper on Linking Innovation and Research* SCAR – Collaborative Working Group AKIS-2, p. 204
27. European Commission (2009). *Report from the commission to the European Parliament and the Council on the application of the Farm Advisory System as defined in Article 12 and 13 of Council Regulation (EC) No 73/2009*. Accessible at: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ>
28. European Commission (2009): *Council Regulation (EC) No 73/2009*
29. Feder, G., Willett, A., Zijp, W. (1999). *Agriculture extension – Generic Challenges and the Ingredients for Solution*. The World Bank Development Research Group

30. Grupa autora (1987). *Stručna poljoprivredna služba – glavni plan*, Institut za primenu nauke u poljoprivredi, Beograd
31. Ison, R., Russell, D. (2000). *Agricultural Extension and Rural Development: Breaking out of Knowledge Transfer Traditions*. Cambridge University Press
32. Ivanović, T. (2015). *Unapređenje rada poljoprivredne savetodavne službe kao činilac ekonomskog razvoja poljoprivrede Severnog Kosova*. Odbranjena doktorska disertacija, Poljoprivredni fakultet Lešak, Univerzitet u Prištini
33. Janković, D., Petrović, M., Novakov, M. (2016). *Izazovi poljoprivrednog savetodavstva u Srbiji*, *Agroekonomika*, Vol. 45, br. 71, str. 67-83
34. Jovanić, T., Đelić, A.T. (2013). *The European regulatory framework for farm advisory services*, *Economics of agriculture*, 4/2013, str. 801-816
35. Jovanović, D. (1930). *Agrarna politika*, Narodna misao, Beograd
36. Kania, J., Vinogradnik, K., Tworzyk, A. (2014). *Advisory services in agricultural system of knowledge and information in Poland*, in *Proceedings of the 11th European IFSA Symposium*, Berlin, Germany, pp. 123-133
37. Katz, E., Barandun, A. (2002). *Innovative Approaches to Financing Extension for Agriculture and Natural Resource Management*. Swiss Center for Agricultural Extension, ISBN: 3-906776-06-9
38. Kelly, T., Brady, M., Bolger, P. (2013). *Evolution of Advisory Services in Ireland*, Knowledge Transfer Conference 2013 “Future of Farm Advisory Services – Delivering Innovate Systems”, Teagasc, Dublin, p. 16-18
39. Klerkx, L., Proctor, A. (2012). *Beyond fragmentation and disconnect: networks for knowledge sharing in the English land management advisory system*, *Land Use Policy*, 30, p. 13-24
40. Kostić, S. (2010). *Mogućnosti unapređenja poljoprivredne savetodavne službe Republike Srbije*. *Ekonomika poljoprivrede*, Vol. 57, No. 3, str. 437-448
41. Labarthe, P. (2009). *Extension services and multifunctional agriculture. Lessons learnt from the French and Dutch contexts and approaches*, Jour-

- nal of Environmental Management 90, p. 193-202, doi: 10.1016/j.jenvman.2008.11.021
42. Labarthe, P., Laurent, C. (2013). *The importance of the back-office for farm advisory services*, Eurochoices, 12(1), p. 21-26
 43. Labarthe, P., Moumouni, I. (2014). *AKIS and advisory services in Belgium*, Report for AKIS inventory (WP3) of the PRO AKIS project. www.proakis.eu/publicationsandevents/pubs
 44. Labarthe, P., Sutherland, L.A., Elzen, B., Adamsone-Fiskovica, A. (2018). *Advisory role in farmers micro systems of agricultural knowledge and innovation (microAKIS)*, 13th European IFSA Symposium, 1-5 July 2018, Chania – Greece
 45. Landini, F. (2016). *How to be a good rural extensionist – reflections and contributions of Argentine practitioners*, Journal of Rural Studies, Vol. 43, February 2016, p. 193-202
 46. Laurent, C., Cerf, M., Labarthe, P. (2006). *Agricultural extension and market regulation: learning from a comparison of six EU countries*, Journal of Agricultural Education and Extension, 12(1), p. 5-16
 47. Leeuwis, C. (2000). *Learning to be sustainable – does the Dutch agrarian knowledge market fail?*, The Journal of Agricultural Education and Extension 7(2), p. 79-92
 48. Leeuwis, C., Ban, A.W. van den (2004). *Communication for Rural Innovation: rethinking agricultural extension*, Blackwell Publishing Ltd., ISBN 9780632052493-412
 49. Leewis, C. (2013). *Comunication for rural innovation: rethinking agricultural extension*, Blackwell Publishing
 50. Magdalenić, I., Petak, A., Župančić, M. (1994). *Očekivanja hrvatskih seljaka od javne poljoprivredne savetodavne službe*, Sociologija sela, br. 32 (3/4), str. 123-148
 51. Marković, K. (2004). *Poljoprivredna savetodavna služba u funkciji razvoja menadžmenta u poljoprivredi*. Odbranjena magistarska teza, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad

52. Marković, K. (2005). *Aktuelno stanje i budućnost poljoprivrednog savetodavstva u Srbiji*, Agroekonomika, br. 34-35, str. 103-109
53. Marković, K., Tomaš M. (2010). *Zakonodavno-pravni okvir kao jedan od uslova za razvoj poljoprivrednog savetodavstva*, Agroekonomika, Vol. 45-46, broj 45-46, str. 61-68
54. Marković, K. (2011). *Faktori razvoja poljoprivrede i njihov uticaj na svet-sku prehrambenu situaciju*. Agroekonomika, Vol. 51-52, broj 51-52, str. 49-58
55. Mc Gehee, N.G. (2004). *Motivation for Agri-Tourism Entrepreneurship*, Journal of Travel Research, 43(2), pp. 161-170
56. Mihajlović, L., Marković, K. (2004). *Poljoprivredno savetodavstvo kao faktor agrarnog razvoja u zemljama u tranziciji*, Specijalni broj časopisa Ekonomika poljoprivrede, Poljoprivreda u tranziciji – komparativna iskustva i perspektive, Vol. LI, br. 3-4, str. 119-127
57. Miteva, C., Mitev, J., Gergovska, Z., Slavov, R., Vasilev, N., Penev, T., Dimova, V., Uzunova, K., Otuzbirov, R. (2012). *The origin and the development of the extension service in the agriculture around the world*. Agricultural Science, 45 (No 2), p. 3-14
58. Murray, P. (2000). *Evaluating participatory extension programs: challenges and problem*, Australian Journal of Experimental Agriculture, 40(4), pp. 519-526
59. Nagel, U.J. (1998). *Alternative Approach to Organizing Agricultural Extension*, FAO: Improving Agricultural Extension, Rome
60. Novković, N. (1992). *Japanska poljoprivreda i poljoprivredna savetodavna služba*, monografija, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad
61. Novković, N., Šomodi, Š., Ševarlić, M., Njegovan, Z. (1993). *Model poljoprivredne savetodavne službe (potrebe, ciljevi, zadaci, način organizovanja)*, Zbornik radova pod nazivom: Menidžment, marketing i informacioni sistemi u funkciji razvoja poljoprivrede, Beograd – Zemun
62. Novković, N., Vasiljević, Z., Matković, M. (2013). *E-concept of an agricultural extension service*, Agriculture and Forestry, Vol. 59, br. 2, str. 187-198

63. Novković, N., Šomođi, Š. (2017). *Organizacija u poljoprivredi*, udžbenik, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad
64. Njegovan, Z., Đurić, K. (2012). *Razvoj poljoprivrednog znanja – ulaganje u ljude*, Agroekonomika, Vol. 53-54, br. 53-54, str. 20-30
65. Ogrizović, B., Teofanov, S. (2007). *Uloga i značaj poljoprivredne savetodavne službe AP Vojvodine*, Savremena poljoprivredna tehnika, Vol. 33, br. 3-4, str. 135-289
66. Petrović, Ž., Janković, D. (2010). *Poljoprivredno savetodavstvo Srbije – stanje, problemi i mogućnosti reforme*, monografija, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad
67. Popović, R., Knežević, M. (2009). *Etika poljoprivrednog savetodavstva*, Anali Ekonomskog fakulteta u Subotici, br. 22, str. 251-257
68. Prager, K., Thomson, K. (2014). *AKIS in the United Kingdom – an overview of Agricultural Knowledge Systems and farmer advisory services*, Project Report for the EU project PROAKIS. WP3 <http://www.proakis.eu/publicationsandevents/pubs>
69. Prager, K., Labarthe, P., Caggiano, M., Lorenzo-Arribas, A. (2016). *How does commercialization impact on the provision of farm advisory service? Evidence from Belgium, Italy, Ireland and the UK*, Land Use Policy 52(2016), p. 329-344
70. Prager, K., Creaney, R., Lorenzo-Arribas, A. (2017). *Criteria for a system level evaluation of farm advisory services*, Land Use Policy, 61 (2017), p. 86-98
71. Republički zavod za statistiku (2018). *Statistički godišnjak Republike Srbije*, Beograd, <http://stat.gov.rs>
72. Rivera, W.R. (2000). *Confronting global market: public sector agricultural extension reconsidered*, Journal of Extension Systems, 16, p. 33-54
73. Rivera, W.R., Qamar, M.K., Van Crowder, L. (2001). *Agricultural and Rural Extension Worldwide: Options for Institutional Reform in the Developing Countries*. FAO, Rome
74. Roling, N. (1988). *Extension science: Information systems in agricultural development*, Cambridge University Press, ISBN 0-521-34437-9

75. Sharma, N., Patterson, P.G. (1999). *The impact of communication effectiveness and service quality on relationship commitment in consumer, professional services*, Journal of Services Marketing, 13(2), p. 151-170
76. Službeni glasnik Republike Srbije, br. 41/2009, 10/2013, 10/2016, *Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju*
77. Službeni glasnik Republike Srbije, br. 10/2013, 142/2014, 103/2015, 101/2016, *Zakon o podsticajima u poljoprivredi i ruralnom razvoju*
78. Službeni glasnik Republike Srbije, br. 30/2010, *Zakon o obavljanju savetodavnih stručnih poslova u oblasti poljoprivrede*
79. Službeni glasnik Republike Srbije, br. 65/2014, *Pravilnik o načinu obavljanja savetodavnih poslova u poljoprivredi Republike Srbije*
80. Službeni list AP Vojvodine (2006). *Pravilnik o organizaciji i radu poljoprivredne savetodavne službe AP Vojvodine*
81. Službeni glasnik Republike Srbije, br. 84/2014, *Pravilnik o bližim uslovima za izdavanje licence za obavljanje savetodavnih poslova u poljoprivredi*
82. Službeni glasnik Republike Srbije, br. 85/2014, *Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja Republike Srbije za period 2014 – 2024.godine*
83. Službeni glasnik Republike Srbije, br. 120/2017, *Nacionalni program za poljoprivredu Republike Srbije za period 2018 – 2020. godine*
84. Službeni glasnik Republike Srbije, br. 60/2018, *Nacionalni program za ruralni razvoj Republike Srbije za period 2018 – 2020. godine*
85. Spiertz, J.H.J., Kropff, M.J. (2011). *Adaptation of knowledge systems to change in agriculture and society: The case of the Netherlands*, NJAS-Wageningen Journal of Life Science, 58(2011), p. 1-10
86. Steinke, J., Van Etten, J., Muller, A., Ortiz-Crespo, B., Van den Gevel, J., Silvestri, S., Priebe, J. (2020). *Tapping the full potential of the digital revolution for agricultural extension: an emerging innovation agenda*, International Journal of Agricultural Extension, [http:// doi.org/10.1080/14735903.2020.1738754](http://doi.org/10.1080/14735903.2020.1738754)
87. Sutherland, L.A., Mills, J., Ingram, J., Burton, R.J.F., Dwyer, J., Blackstock, K. (2013). *Considering the source: Commercialisation and trust in agri-*

- environmental information and advisory services in England*, Journal of Environmental Management, 118, p. 96-105
88. Sutherland, L.A., Madureira, L., Dirimanova, V., Bogusz, M., Kania, J., Vinogradnik, K., Creaney, R., Duckett, D., Koehnen, T., Knierim, A. (2017). *New knowledge networks of small-scale farmers in Europe's periphery*, Land Use Policy, 63(2017), p.p. 428-439
 89. Swanson, B.E., Samy, M.M. (2004). *Decentralization of agricultural extension systems: key elements for success*, The World Bank Agricultural and Rural Development Discussion Paper 8 titled Extension reform for rural development, Vol. 1, pp. 1-5
 90. Swanson, B. (2008). *Global Review of Good Agricultural Extension and Advisory Service Practices*, FAO, Rome
 91. Swanson, B.E., Rajalahti, R. (2010). *Strengthening agricultural extension and advisory system: procedures for assessing, transforming and evaluating extension systems*, The World Bank, Agriculture and Rural Development Discussion Paper, 45.
 92. Ševarlić, M. (2002). *Nova uloga savetodavne službe u razvoju sela Srbije*, Ekonomika poljoprivrede, br. 1-4/2002
 93. True, A. C. (1929). *A History of Agricultural Education in the United States 1785 – 1925*, U.S.D.A., Miscellaneous publication, No. 36., Washington, D. C., Government Printing Office
 94. Tumbas, P. (2001). *Koncepti razvoja poljoprivredne savetodavne službe*, Savremena poljoprivredna tehnika, Vol. 27, br. 3-4, str. 79-142
 95. Van Crowder, L., Anderson, J. (1997). *Linking research, extension and education: why is the problem so persistent and pervasive*, The Journal of Agricultural Education and Extension 3, pp. 241-249, doi: 10.1016/j.lan-dusepol.2017.01.028
 96. Van den Ban, A.W. (1984). *Les courants de pensees en matieres de theories de la diffusion des innovations*, Economie Rurale 159, p. 31-36
 97. Van den Ban, A.W., Hawkins, H.S. (1996). *Agricultural Extension*. Second Edition, Blackwell Science

98. Van den Ban, A. W. (1998). Supporting farmers decision making process by agricultural extension. *Journal of Extension System*, Vol. 14, p. 55-67
99. Vujičić, M., Ristić, L., Vujičić, M. (2012). *European integration and rural development policy of the Republic of Serbia and Western Balkan countries*, *Bulgarian Journal of Agricultural Science*, 2012/18, pp. 519-350
100. Wang, S.L. (2014). *Cooperative extension system: trends and economic impact on U.S. agriculture*. *Choices*, Vol. 29, No. 1, p. 1-8
101. Zoranović, T., Potkonjak, S., Mačkić, K. (2014). Poljoprivredna savetodavna služba na internetu. *Agroekonomika*, Vol. 43, br. 61-62, str. 31-38
102. Zrakić, M., Lončar, H., Išasegi, V., Rukavina, M., Žutinić, Đ. (2018). *Stavovi poljoprivrednika o inovacijama i ulozi savjetodavne službe u njihovom širenju*, *Agroeconomia Croatica*, Vol. 8, br. 1, str. 64-74
103. Žimbrek, T., Grgić, I., Franić, R. (1994). *Poljoprivredna savetodavna služba Republike Hrvatske – stanje i moguće promjene*, *Agronomski glasnik*, br. 3/1993, str. 205-220
104. Živković, D., Jelić, S., Rajić, Z. (2009). *Agricultural extension service in the function of rural development*, Paper presented at 113th EAAE Seminar “The role of knowledge, innovation and human capital in multifunctional agriculture and territorial rural development”, Belgrade, 2009.
105. Žutinić, Đ., Brkić, S. (1999). *Stavovi seljaka o stručnom obrazovanju u poljoprivredi*, *Sociologija sela*, br. 37(2/3), str. 149-168

BELEŠKE O AUTORU

Katarina Đurić (rođ. Marković) rođena je u Sremskoj Mitrovici 1977. godine, gde je završila osnovnu i srednju ekonomsku školu. Kao najbolji student Fakulteta, diplomirala je 2001. godine na Poljoprivrednom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu na Agroekonomskom smeru. Na istom fakultetu, 2004. godine odbranila je magistarsku tezu, pod nazivom „Poljoprivredna savetodavna služba u funkciji razvoja menadžmenta u poljoprivredi“. Godine 2008. odbranila je doktorsku tezu pod nazivom „Transformacija Zajedničke agrarne politike Evropske unije i implikacije na poljoprivredu Srbije“ na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu. Trenutno se nalazi u zvanju vanrednog profesora na Poljoprivrednom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu, gde je zaposlena od 2004. godine.

Angažovana je kao nastavnik na predmetima iz oblasti agrarne ekonomije i ruranog razvoja, na osnovnim, master i doktorskim studijama. Bila je mentor više master radova i preko 30 diplomskih radova. Dosadašnji naučnoistraživački rad realizovala je kroz 75 naučnih radova objavljenih u renomiranim domaćim i inostranim časopisima. Autor je jednog praktikuma, jedne monografije i koautor tri udžbenika. Član je uređivačkog odbora časopisa Agroekonomika i recenzent u više domaćih i inostranih časopisa. Rezultate svojih istraživanja prezentovala je na brojnim načunim skupovima i konferencijama nacionalnog i međunarodnog značaja.

Tokom dosadašnjeg profesionalnog angažmana, bila je učesnik na pet projekata Ministarstva prosvete nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, Pokrajinskog sekretarijata za visoko obrazovanje i načunoistraživačku delatnost, kao i na više međunarodnih projekata iz oblasti ekonomike poljoprivrede, agrarne politike i ruralnog razvoja. U okviru Tempus projekta „Concur“ aktivno je učestvovala u postupku akreditacije master studijskog programa Poljoprivredno savetodvstvo. Trenutno je rukovodilac projekta „Regulative u poljoprivredi Evropske unije“ finansiranog od strane Jean Monnet fondacije Evropske unije.

Živi sa porodicom u Novom Sadu.

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

631.1:005.942(497.11)

ЂУРИЋ, Катарина, 1977-

Stanje i perspektive poljoprivrednog savetodavstva u Republici Srbiji : monografija / Katarina Đurić. - Novi Sad : Poljoprivredni fakultet, 2020 (Novi Sad : Futura). - 155 str. ; 24 cm

Tiraž 20. - Beleška o autoru: str. 155. - Bibliografija.

ISBN 978-86-7520-501-2

a) Пољопривредно саветодавство -- Србија

COBISS.SR-ID 17550601

ISBN 978-86-7520-501-2

9 788675 205012